

Ν Ε Α

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ

ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΙ

ΤΟΥ

ΕΤΟΣ Δ'.

ΟΜΩΝΥΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΑΡΙΘ. 44

— ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1908

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Κυρίαί και Κύριοι,

Ἐκαλέσαμεν ὑμᾶς ἐνταῦθα, διὰ νὰ πανηγυρίσωμεν τὴν εἰκοστὴν πέμπτην ἀμφιετηρίδα Ἑλληνος συγγραφέως, εἰς τὸν ὁποῖον δικαιότερον ἢ εἰς πάντα ἄλλον δύναται νὰ ἀποδοθῇ ὁ τίτλος συγγραφέως Ἑλληνος, διότι ἐξεικόνισε καὶ ἀπέδωκεν ἑναργῶς μίαν ἀπὸ τὰς πολυμερεῖς ἀπόψεις, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς, ὅπως κάθε λαὸς, καὶ μετουσίωσεν εἰς τὸ ἔργον του ἓνα σπινθῆρα ἀπὸ τὴν ψυχὴν του. Ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ εἶνε παντοῦ καὶ πάντοτε τὸ κέντρον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀπορρέει, καὶ ἡ ἐστία ἀπὸ τὴν ὁποίαν θερμαίνεται ὅ,τι πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ, νὰ ζήσῃ ζωὴν αὐτοτελεῖ καὶ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὴν ψυχρότητα τῆς λήθης. Ὁ ἄξιος τοῦ ὀνόματος συγγραφεὺς, ποιητὴς ἢ πεζογράφος, εἶνε ὁ Προμηθεὺς ὁ ἐρχόμενος εἰς τὴν φλόγα τῆς ἐστίας αὐτῆς ν' ἀνάψῃ τὴν λαμπάδα του, μικρὰν ἢ μεγάλην. Ὅ,τι δὲν προέρχεται ἐκεῖθεν, ὅ,τι δὲν ἔλαβε τὴν πρώτην ὑπαρξιν εἰς τὸ ἀφθαρτον αὐτὸ κέντρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐνεργείας,

ὅ,τι δὲν ἀπέρρευσε ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἢ τὴν συνείδησιν τοῦ αὐτοφώτου αὐτοῦ πυρῆνος εἶνε τυχαῖον, τεχνητὸν καὶ πρόσκαιρον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιλολογία—ἡ ἀληθινὴ ἐθνικὴ φιλολογία (δύο λέξεις, τὰς ὁποίας δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω χωριστὰ)—εἶνε ἄνθος τὸ ὁποῖον φύεται καὶ θάλλει μόνον, ἀφ' οὗ τὸ ἔθνος ἀποδοθὲν εἰς ἑαυτὸ λάβῃ πλήρη συνείδησιν τῶν εὐγενεστέρων ἐνεργειῶν τῆς ἰδίας ψυχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ συγγραφεῖς οἱ μέλλοντες νὰ διαρκέσωσι περισσότερο ἀπὸ τὴν γενεάν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν, καὶ ν' ἀποτελέσωσι οἷονεὶ μέρος τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς παραδόσεως τοῦ ἔθνους των, ἔρχονται ὡς οἱ καρποὶ, τοὺς ὁποίους παρασκευάζουν οἱ γενναῖοι χυμοὶ τῶν δένδρων, τοῦ ἀναπτυχθέντος φαιδρῶς εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς τὸ φῶς, τοῦ ἀνδρωθέντος, τοῦ δείξαντος ποία ζωὴ σφύζει ἐντὸς αὐτοῦ.

* *

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ὑπήρξε μεταξὺ τῶν πρώτων συγγραφέων τῆς ἀναγεννη-

θείσης Ἑλλάδος, ὅστις ἤκουσε τὴν μεγάλην φωνὴν τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ: «Εἶνε καιρὸς πλέον ἢ φιλολογία νὰ παύσῃ νὰ εἶνε τέχνη τῶν αἰθουσῶν διὰ νὰ γίνῃ τέχνη τοῦ λαοῦ». Ὑπῆρχεν ἐποχὴ καὶ οὐχὶ πολὺ μακρὰν ἀπὸ ἡμᾶς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχον τὰ αὐτὰ δικαιώματα ἀπέναντι τῆς φιλολογίας. Ὑπῆρχον πατρίκιοι καὶ πληβεῖοι καὶ διὰ τὰ γράμματα. Ἡ φιλολογικὴ πολιτογράφησις ἀπενέμετο προνομιακῶς καὶ ἡ ἀναπαράστασις τῆς ζωῆς, τῶν αἰσθημάτων, τῶν παιθῶν, τῶν ὀδυνῶν, τῶν χαρῶν τῆς ἐσταμάτα ἐμπρὸς εἰς τὴν καλύβην ἢ τὸ χαμόσπητον. Αἱ ψυχαὶ οὕτως ἦσαν διηρημέναι εἰς τάξεις καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐτόλμα νὰ ἐκλέξῃ τοὺς ἥρωας τοῦ ἔργου του μεταξὺ τῶν ἀπλῶν καὶ ἀνωνύμων ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους ἕκαστος διαγκωνίζει κάθε στιγμὴν εἰς τὸν δρόμον. Δὲν εἶνε σήμερον ἡ στιγμὴ ν' ἀναφέρω τοὺς ἐργάτας τῆς μεγάλης φιλολογικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἀπέδωκε δικαιώματα ἰσοπολιτείας εἰς ὅ,τι ζῆ, πάλλεται, αἰσθάνεται. Ὁ συγγραφεὺς, τὸν ὁποῖον χαιρετίζομεν σήμερον μὲ τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν ἐκτίμησίν μας, εἶνε εἰς ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐξέτειναν τὴν μεταπολίτευσιν μέχρις ἡμῶν. Εἶνε εἰς ἀπὸ τοὺς λύσαντας τὰ δεσμὰ τῶν δουλοπαροίκων τῆς δημιουργικῆς φιλολογίας καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰσήγαγε τὸν ἀφελῆ ἀγρότην, τὸν ἀπλοῖκὸν ἀλιέα, τὴν εὐπίστον καὶ εὐλαβῆ γραῖαν, τὸ ἀθῶον παιδίον εἰς τὴν ζωὴν τῆς φαντασίας καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν κόσμον τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος.

Δὲν εἶνε αὕτη ἡ μικροτέρα δόξα τοῦ συγγραφεῶς αὐτοῦ μὲ τὸ ἀνεπίδεικτον ἦθος καὶ τὴν ἀφελῆ ψυχὴν. Ἄν μεγάλοι ἡγεμόνες ἠῦρυναν καὶ ἀνεπέτασαν τὴν ζωὴν τοῦ ἰδίου ἔθνους πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν δύναμιν, ἐλευθεροῦντες καὶ χειραφετοῦντες ἑκατομμύρια δούλων, ἀλλὰ δὲν εἶνε ὅμοιον τὸ ἔργον ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι δι' ἀναλόγου κινήματος εἰρύνουν τὴν ἠθικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους των καὶ καλοῦν εἰς τὸ φῶς τῆς ποιητικῆς ὑποστάσεως—τῆς μόνης ἀθανάτου—τοὺς κάμνοντας, τοὺς μοχθοῦντας, τοὺς ἀποκλήρους, τοὺς λησμονημένους—τὸν μέγαν ἀριθμὸν εἰς μίαν λέξιν; Τὸ γλυκὺ φῶς τῆς ἀγάπης, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀκτινοβολεῖ τὸ

ἔργον τῶν δημιουργῶν αὐτῶν καὶ φέροντες πρὸς τοὺς πολλοὺς τὴν πιστὴν ἀπεικόνισιν τῆς ψυχῆς καὶ τῶν αἰσθημάτων, τῶν διαρκεστέρων θλίψεων καὶ τῶν βραχυτέρων ἀνατάσεών των πρὸς τὸ γλαυκὸν τῆς εὐτυχίας, φέρον πρὸς αὐτοὺς τὴν αὖραν παρηγορίας, ἡ ὁποία κρατύνει καὶ ἐνισχύει εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, διότι ἐξυψώνει μέχρι τῆς ἐλπίδος καὶ ἐξαιρεῖ μέχρι τοῦ ἰδανικοῦ.

*
* *

Ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ τοῦ Παπαδιαμάντη οὕτω καὶ οὕτω τὸν χαρακτηρίζομεν, μοιραίως ἢ σκέψις μας φέρεται πρὸς τὸν μέγαν πραγματιστὴν τῆς ρωσικῆς φιλολογίας, τὸν βαθὺν ζωγράφον τῆς ρωσικῆς λαϊκῆς ζωῆς, τὸν Μάξιμ Γκόρκυ. Ἀδύνατον εἶνε νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ὁμοιότητα μερικῶν χαρακτηριστικῶν μεταξὺ τοῦ βορείου καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ συγγραφεῶς. Ἡ ὑπόθεσις ἐκάστου ἔργου καὶ ἐκείνου καὶ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ προτίμησιν εἶνε ὁ μικρόκοσμος τοῦ διηγήματος, εἶνε ἀπλῆ. Τὰ πρόσωπα εἶνε ὀλιγάριθμα. Τὰ συνήθη καὶ ἀσήμαντα ἐπεισόδια, ἡ μεγαλοφυῆς κοινοτοπία, ἂν ἐπιτρέπεται νὰ εἴπω, τοῦ καθημέραν βίου, ἀποτελοῦν τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἔργου. Τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ὅλην συνοψίζει ἡ μικρογραφικὴ ἐξεικόνισις τῶν χαρακτήρων, ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς λεπτομεροῦς παρατηρήσεως τῶν λόγων, τῶν κινήματων, τῶν πράξεων, τῶν προσώπων, αἱ ὁποῖαι ὀλοκληρούμεναι δίδουν πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ ἥρωος. Ἐλλείπουν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ εἴδους τούτου ἡ τεχνικὴ—ἢ ἡ τεχνικὴ δὲν διαφαίνεται διότι εἶνε αὕτη ἡ φύσις—αἱ συνειθισμέναι μέθοδοι, τὰ φιλολογικὰ τεχνάσματα. Αἱ σελίδες αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἰς τὸν ρῶσσον συγγραφεῶν φθάνουν μέχρις ἐντάσεως δραματισμοῦ καὶ ἐκτυφλωτικοῦ πραγματισμοῦ, ἐνῶ εἰς τὸν Ἕλληνα περιβάλλονται ἀπὸ τὸ βανκάλημα μιᾶς ἰλαρᾶς ποιήσεως καὶ ἐνὸς φυσικοῦ μέθους, εἶνε ἀπλαῖ, ἀγναὶ καὶ ἀφελεῖς ὅσον αἱ ὑπάρξεις αἱ κινούμεναι ἐντὸς αὐτῶν—εἶνε ἀπλαῖ, ἀγναὶ καὶ ἀφελεῖς ὅπως οἱ συγγραφεῖς εἰς τὰς διαυγεῖς ψυχὰς τῶν ὁποίων ἔρχονται νὰ κατοπτρισθοῦν αἱ ὑπάρξεις αὐταί—εἶνε ἀπλαῖ, ἀγναὶ καὶ ἀφελεῖς ὅσον καὶ ἡ ἀλήθεια. Ἡ λιτὴ, ἡ ἀνεπίδεικτος, ἡ σχεδὸν φυσικὴ αὕτη

τέχνη, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ φράσις ἐφαρμόζεται ἐπὶ τῆς ἰδέας ὅπως ὁ διαφανῆς χιτών, ὁ διαγράφων τὸ πλαστικὸν κάλλος τοῦ ἀγάλματος, φέρει ἡμᾶς πλησιέστερα πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες. Κουρασθέντες ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴν, τὴν διαστροφὴν, τὴν ἀσυμμετρίαν, ἀναζητοῦμεν μὲ δίψαν κατακόπου ὁδοιπόρου τὸ κρυστάλλινον νᾶμα τῆς αἰωνίας Ἑλληνικῆς πηγῆς. Καὶ ἀφίνοντες τὸν βωμὸν τῶν Ἑριννύων, εἰς τὸν ὁποῖον ἐθυσιάσαμεν μέχρι κόρου, σπεύδομεν καὶ πάλιν πρὸς τοὺς ἀνθοστεφεῖς βωμοὺς τῶν Χαρίτων διὰ νὰ καταθέσωμεν εἰς τοὺς πόδας των τοὺς καρποὺς ἐλευθέρας, ἁρμονικῆς καὶ ἀπροσπονήτου σκέψεως.

* *

Ἦκουσα ἐνίστε ὑποτιμωμένην καὶ ἀδικουμένην τὴν φιλολογικὴν αὐτὴν μορφήν τὴν ὁποίαν ἐξέλεξεν ὁ Παπαδιαμάντης — ἡ ὁποία μᾶλλον ἐξέλεξε τὸν Παπαδιαμάντην. Ὁ συγγραφεὺς ζῆ φιλολογικῶς τὴν ἔνστικτον καὶ πρωτογενῆ ζωὴν τῶν μορφῶν, αἱ ὁποῖαι γεμίζουν τὰς σελίδας τοῦ ἔργου του καὶ θροοῦν μέσα εἰς τὸ βαθὺ καὶ παρθένον δάσος τῶν συλλήψεών του. Ὅλα εἰς αὐτὸν ἄλλως εἶνε αὐτόματα, φυσικὰ καὶ ἄκοπα ὅπως τὸ ἀνάβλυσμα πηγῆς ἐλευθέρας ἢ τὸ θάλασ θάμνου τοῦ ἀγροῦ. Αὐτὴ ἡ συνειδησις τῆς ἰδιοφυΐας του δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν συνειδησιν τοῦ δένδρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου χνοᾶζει τὸ βελουδὸν ὠραίου καρποῦ. Λησιμονοῦν οἱ ὑποτιμῶντες τὴν φιλολογικὴν αὐτὴν μορφήν καὶ παραγωγὴν, ὅτι πὸ διήγημα μακρὸν ἢ σύντομον, περιλαμβάνει ὁμοῦ τὸ ἔπος καὶ τὸ δρᾶμα, εἰσέρχεται δ' ἀκόμη καὶ εἰς τὸ βασιλείον τῆς λυρικῆς ποιήσεως, ἐνῶ ἀφίνει εἰς τὸν δημιουργὸν ὅλας τὰς ἐλευθερίας, τὰς ὁποίας τοῦ ἀποκλείουν ἄλλα ἀκριβέστερον καθορισμένα φιλολογικὰ εἶδη. Ἄρκεῖ ἡ ἀληθῆς ἰδιοφυΐα νὰ ἐμπνέη τὸν συγγραφέα. Ἄρκεῖ νὰ μὴ ἐλλείπουν ἀπὸ τὸν διηγηματογράφον αἱ κύριαί βάσεις πάσης ἰδιοφυΐας, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὸν κλασικὸν ὀρισμὸν εἶνε ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ἡ παρατήρησις καὶ ἡ πρωτοτυπία—τρεῖς ἀρεταί, τὰς ὁποίας κανεὶς δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῆ εἰς τὴν πρώτην τυχοῦσαν σελίδα τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐν διήγημα εἶνε ἔργον τέχνης, ὅμοιον πρὸς

τὰ μικρὰ ἐκεῖνα ρωπογραφήματα τῆς Ὀλλανδικῆς Σχολῆς, τῶν ὁποίων ἡ ἁρμονία καὶ ἡ χάρις δὲν σκιαῖται οὔτε ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴν ἑνὸς μεγάλου πίνακος ὑψηλῆς συλλήψεως, διότι ἡ ἀναλαμπὴ τῆς ἀληθείας τὰ φωτίζει καὶ ἡ ἀλήθεια εἶνε τὸ ἀφθορον ζῶπυρον τῆς τέχνης.

Ὁ ρωπογράφος αὐτὸς τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χρώματος, ὅταν θὰ ἔλθῃ ἢ στιγμὴ τῆς κατατάξεως τῶν συγγραφέων, ὄχι κατὰ τὴν ἐμπορικὴν καὶ πρόσκαιρον ἐπιτυχίαν των, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν καὶ πρωτοτυπίαν ἐκάστου, θὰ καταλάβῃ θέσιν ἐξέχουσαν. Διὰ νὰ παρακολουθῆσω τὸν χαρακτηρισμὸν εὐφυοῦς τοῦ ἔργου του κριτικοῦ, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης εἶνε διηγηματογράφος μὲ ἀρετὰς σπανίας. Τὸν διακρίνει φυσικότης καὶ ἀφέλεια, τὴν ὁποίαν ἐξαίρει ἀπτικίζουσα χάρις, ἀπαλῆ μελαγχολία, τῆς ὁποίας τὰ ἐλαφρὰ σύννεφα φωτίζει ὁ ἥλιος φιλομειδοῦς εἰρωνείας, ὅξυ παρατηρητικὸν, τὸ ὁποῖον πεπλώνει κάποτε ἀβρὸς, κάποτε βαθὺς ὁ συμβολισμὸς ποιήσεως ὑπερτέρας, περιγραφαὶ σύντομοι, τὰς ὁποίας κάποιον ἐλαφρὸν θέλητρον κάμνει ἐλκυστικωτέρας—λιτὴ καὶ σεμνὴ συγκίνησις, λέξεις ἐξικονίζουσαι ζωηρῶς τὰ πρόσωπα, τέλος τὸ αἶσθημα μιᾶς ἐσωτέρας ψυχικῆς ζωῆς, ἐξικνουμένης ἐνίστε μέχρι μυστικισμοῦ. Πρέπει νὰ λεχθῆ ἀκόμη, ὅτι αἱ μεγάλαί δυνάμεις καὶ αἱ μεγάλαί εἰκόνες τῆς φύσεως εὐρίσκουν πιστὴν ἀπήχησιν εἰς τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ λαὸς, ἡ θάλασσα, τὸ βουνὸν, τὸ δάσος—ἡ φύσις εἰς μίαν λέξιν—ἐμψυχώνονται εἰς τὸ ἔργον του κατὰ τρόπον ἀπλοῦν καὶ μεγαλοπρεπῆ, ἐξαίρονται δὲ συνήθως μέχρι συμβόλων, τῶν ὁποίων τὴν αἰωνιότητα μᾶς φανερώνει τὸ πνευματικὸν οἶγος ποῦ μᾶς ἐμπνέουν.

* *

Ὁ ἄνθρωπος δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ ἔργον του. Καὶ ὁ χαρακτήρ του εἶνε ἡ ἰδιοφυΐα του. Εὐτυχῆς διὰ τὴν συνέπειαν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν ἠθικὸν νόμον τοῦ βίου του! Διέρχεται διὰ τῆς ζωῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλοι φέρουν τὸν πυρετὸν τῶν φιλοδοξιῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν, τὴν ἔντασιν τῶν ἀγώνων καὶ τῶν

συμφερόντων, την προσπάθειαν τῆς ἀναδείξεως καὶ τῆς ἐπιδείξεως, χωρὶς φιλοδοξίας, χωρὶς ἀνάγκας, χωρὶς συμφέροντα, καὶ χωρὶς ἄλλην προσπάθειαν, πλὴν τῆς καλλιτεχνικῆς. Γαλήνη, ἡρεμία ἀπολύτου τὸν περιβάλλει. Ἡ κοινοφημία τοῦ εἶνε ἀδιάφορος. Καὶ τὴν πραγματικὴν καὶ φυσικὴν μετριοφροσύνην τὸν δὲν ταράσσει οὔτε ὁ ἔπαινος, οὔτε ἡ ἀδικία, οὔτε ἡ ἄγνοια. Ἐὰν ὑπῆρξε βαθὺς μελετητὴς τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας—διότι ὁ ἀπλοῦς καὶ ἀνεπίδεικτος καὶ ὁ πρωτογενὴς αὐτὸς εἶνε καὶ ὀλίγον σοφὸς—καὶ ἔγραψεν ἄλλοτε ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον, Πλήθων ἢ Γεμιστὸς ἐμφανίζεται ὡς δρών πρόσωπον, ἀναλῶν μετὰ περιπαθοῦς ἐνγλωττίας τὰς θεωρίας τοῦ ἐκστατικοῦ ἰδανισμοῦ, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς του εἶνε ὁ στοικισμός. Ἀποδέχεται τὰς φάσεις καὶ τὰς περιπετείας τῆς ἀτάραχος καὶ ἀσυγκίνητος. Δὲν ὀργίζεται οὔτε ἐναντίον τῆς ζωῆς, οὔτε ἐναντίον τοῦ κόσμου, πλανᾶται εἰς τὴν μυστικὴν ἐκστασιν τῶν ὀνείρων, ποῦ καλλύνουν κάθε πραγματικότητα καὶ ζῆ τὴν ἀπλῆν, ἀλλὰ σταθερὰν εὐτυχίαν τῶν ὀλιγαρχῶν.

Διὰ τῆς ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῆς αὐταρκείας, ὁ Παπαδιαμάντης ἔφθασεν εἰς τὴν ἀπειρον ἐκείνην ἀπλότητα, ἡ ὁποία μᾶς συγκινεῖ καὶ μᾶς γοητεύει ὡς τὰ παιδιά. Εἰς τὴν ἀφελῆ αὐτὴν ἀναβάπτισιν ὀφείλεται καὶ ἡ βαθεῖα καὶ εἰλικρινὴς προσήλωσις πρὸς τὴν θεότητα καὶ τὴν θρησκείαν, ἡ χαρακτηρίζουσα μὲν περιπαθῆ τινα μυστικισμὸν τόσα ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη,—μυστικισμὸν ἀποπνέοντα ὡς εὐωδίαν λιβανιστοῦ καὶ ἐξαιρόμενον ἀπὸ ἐσωτέρων τινὰ πνευματικῆν ὑπόστασιν. Ἐὰν ἀγαπᾷ τόσον συχνά νὰ καταλαμβάνῃ τὸ στασίδιον τοῦ ψάλτου, ἂν εἶνε ἐμπαθὴς θαυμαστής τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς, ἂν αἱ θρησκευτικαὶ τελεταὶ ὀμιλοῦν πρὸς τὴν ψυχὴν του, ὅπως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, δὲν πρόκειται περὶ

ἰδιοτροπίας ἢ ἐπιδείξεως. Ἡ πρὸς τὸ θεῖον ἀνάτασις, ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὰς ὑπεράνω καὶ πέραν ἡμῶν πνευματικὰς δυνάμεις, ἡ πίστις πρὸς τὸ ὑπεράνθρωπον ἰδεῶδες, εἶνε δι' αὐτὸν ἀνάγκη ἐγγενὴς τοῦ πνεύματός του.

Διὰ τῆς ἐξάρσεως, διὰ τῆς ἐκστάσεως αὐτῆς ζῆ τὴν ζωὴν, τὴν ὑποίαν τόσον ἁρμονικὰ ἐξύμνησεν ὁ στίχος τοῦ Σέλλεϋ, ὀμιλῶν περὶ κόσμον «ὅπου μουσικὴ, σεληνόφως καὶ ἀγάπη συγγέονται».

Ὁμιλητὴς ἄλλος, κριτὴς βαθύτερος καὶ ἀναλυτικώτερος ἑμοῦ, τοῦ ἀπλοῦ χαρακτηριστοῦ, θὰ δώσῃ πρὸ ὑμᾶς πληρεστέραν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὸ ἔργον τοῦτο, ἐνομίσαμεν, ὅτι ὁ μικρὸς φιλολογικὸς κόσμος μας εἶχε καθήκον νὰ πανηγυρίσῃ, προκαλῶν πέραν αὐτοῦ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν συμπάθειαν. Ἐπρεπεν ὁ συγγραφεὺς μὲ τὴν βαθέως καὶ ἀφελῶς ἑλληνικὴν ἰδιοφυίαν νὰ χαιρετισθῆ, ὅχι μόνον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ὁδὸς ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβάδισε, καὶ τὴν ὁποίαν στοιχοῦν τὰ ἀπλᾶ, ἀλλ' εὐώδη ἄνθη τῆς λαϊκῆς ἀγραμπελῆς καὶ τοῦ αἰγολήματος ὀδηγοῦν πρὸς τὸν φωτεινὸν ναὸν τῆς γνησίας ἑλληνικῆς ψυχῆς. Ἄλλοι θὰ φθάσουν μέχρις αὐτοῦ φέροντες τὰ δῶρα πνεύματος πλουσίου, ἐμπνεύσεων ὑψηλῶν, συλλήψεων, τὰς ὁποίας ἐμψυχώνει τὸ τέλειον κάλλος καὶ ἡ ὑπέροχος δύναμις. Ὁ Παπαδιαμάντης φέρει εἰς αὐτὸν τὰ δῶρα ἀφελοῦς χάριτος, ἀπλότητος, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἀπηχοῦν αἱ θλίψεις καὶ αἱ χαρὰι τῶν πολλῶν, φυσικοῦ τινος καὶ ἀβιάστου θελήτρον,—κάτι ὡς εὔσμομα ἀγριολούλουδα, τὰ ὁποία καλαισθητὸς χεῖρ διέθεσεν ἐντὸς ἀγγείου εὐγενοῦς μορφῆς. Τὸ ἔργον του στολίζει ἡ χάρις—ἡ χάρις, ἡ ὁποία ἐνίστε εἶνε πλέον εὐμορφη καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν εὐμορφίαν. Τὸ εἶπε καὶ ὁ ποιητὴς!

Δ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ἡ θειά ἡ Χαδοῦλα—στὴ «Φόνισσα» τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη—σκυμένη ἐπάνω στὴν κούνια ἐνὸς μωροῦ, συλλογίζεται. Στὴν κούνια κοιτάται ἄρρωστο τὸ κορίτσι πὺ λίγες μέρες προτιέτρα ἔφερε στὸν κόσμον ἡ κόρη τῆς ἡ Δελχαρῶ.

Εἶνε νύχτ' ἀκόμα, τὸ πρῶτο λάλημα τοῦ πετεινοῦ, τὴν ὥρα πὺ «αἱ ἀναμνήσεις», ὅπως λέει ὁ συγγραφεὺς, «ἔρχονται σὰ φαντάσματα». Καὶ ἡ θειά Χαδοῦλα συλλογιέται τὴν προτητερινή τῆς ζωῆ. Ζωὴ γυναίκα καὶ ζωὴ σκλάβας.

Ἀπὸ μωρὸ παιδὶ ὑπηρετοῦσε τοὺς γονεῖς τῆς. Ὅταν παντρεύτηκε, ἔγεινε σκλάβα τοῦ ἀνδρός τῆς. Ὅταν ἀπόκτησε τέκνα, ἔγεινε δοῦλα τῶν τέκνων τῆς. Ὅταν τὰ τέκνα τῆς ἀπόκτησαν τέκνα, ἔγεινε δουλεύτρα τῶν ἐγγόνων τῆς.

* * *

Μὰ δύο, τρεῖς νύχτες, ἀπάνω ἀπ' τὴν κούνια τοῦ μωροῦ ἄρρωστου κοριτσιοῦ περνάει μπροστά τῆς ὅλη ἡ θλιβερὴ λιτανεία τῶν γυναικῶν τῆς γενεᾶς τῆς. Ὅλες πλάσματα δυστυχημένα καὶ ἀδύνατα, σφραγισμένα μὲ μιὰ τραγικὴ σφραγίδα ἀπ' τὴ ζωῆ.

Ἡ μοῖρα τῆς γυναίκας ὀρθώνεται μπροστά τῆς τότε, μοῖρα τραγικὴ. Καὶ σ' ἕνα παραλήρημα παράξενο μπροστά στὸ μέλλον τοῦ κοριτσιοῦ αὐτοῦ, τῆς γυναίκας τὸ μέλλον, ἡ θειά Χαδοῦλα περνάει θηλειὰ τὰ σκελεθρομένα δάχτυλά τῆς γύρω ἀπ' τὸ λαιμὸ τοῦ βρέφους, τὸ σφίγγει, τὸ σφίγγει καὶ... τὸ λυτρώνει.

* * *

Τὸ ἔργον τοῦ λυτρωμοῦ δὲν τελειώνει ἐδῶ. Ἡ γρηά, φευγάτη ἀπ' τὸ σπίτι, μισότρελλη («ψήλωσε ὁ νοῦς τῆς» λέει ὁ συγγραφεὺς) γυρνάει γειτονιές, βουνὰ, στάνες, καλύβια, περνάει ὅλη τὴ μαγικὴ σκηνογραφία τοῦ πράσινου

νησιοῦ, πὺ μαζῆ μὲ τὸ Δημιουργὸ τὸ γέμισεν ὀμορφιᾶς ὁ τεχνίτης, καὶ—ἕνας ἀντίστροφος θηλυκὸς Ἡρώδης—πνίγει μέσα σὲ νερὰ καὶ μέσα σὲ σπάργανα ὅλα τὰ θηλυκὰ πλάσματα πὺ βρίσκει μπροστά τῆς.

Στὸ ξεχωριστὸ παραλήρημά τῆς ἡ θειά Χαδοῦλα ἐνσαρκώνει ἔτσι ὅλη τὴν λαχτάρα, ὅλη τὴν ταραχὴ, πὺ, ἴσως ἀπὸ μία σκοτεινὴ προαισθησι, δίνει ἀκόμα στὲς μικρὲς κοινωνίες, χαιρετῶντας τὸ φῶς ἡ γυναίκα, βασίλισσα καὶ σκλάβα τῆς ζωῆς.

* * *

Καὶ, δὲν ξέρω πῶς, ὁ νοῦς μου ἔρχεται τὴν στιγμὴν αὐτὴ στὸν πλάστη τοῦ μύθου, πὺ σήμερα πανηγυρίζομε τοὺς ἀργυροῦς του γάμους, γάμους ἀργυροῦς μὲ τὴν παραγνώρισι, τὴ δυστυχία καὶ τὴν ἀδικία τοῦ κόσμου.

Γέρο καὶ ἄρρωστο, τὸν φαντάζομαι σκυμένον ἐπάνω σὲ μιὰ κούνια μ' ἕνα βρέφος, πὺ στὸ μέτωπό του λάμπει τὸ ἄστρο τῆς Τέχνης. Συλλογίζεται καὶ αὐτὸς τὴν προτητερινή του ζωῆ, μιὰ ζωῆ δυστυχίας καὶ πόνου, βλέπει μπροστά του ὅλη τὴ θλιβερὴ λιτανεία τῆς γενεᾶς του, τῆς γενεᾶς τῶν ποιητῶν, καὶ σ' ἕνα παράξενο παραλήρημα, σκύβει ἀπάνω στὴν κούνια, δένει κρούα θηλειὰ γύρω ἀπ' τὸ λαιμὸ τοῦ παιδιοῦ, τὰ δάχτυλα, πὺ κράτησαν τὴ μάγισσα πέννα, τὸ σφίγγει, τὸ σφίγγει καὶ... τὸ λυτρώνει.

* * *

Καὶ ὕστερα—ποῖος ξέρει—τριγυρνάει, λυτρωτῆς παράξενος, τὲς πολιτεῖες καὶ πνίγει ὅλα τὰ βρέφη πὺ ἔρχονται στὸν κόσμον, μ' ἕνα ἄστρο στὸ μέτωπο. Γιατὶ καὶ ἡ μοῖρα τοῦ ποιητῆ εἶνε ἀκόμα, στὸν τόπον αὐτὸν, ἡ τραγικὴ μοῖρα τῆς γυναίκας. Ἄν ἔχη κάτι θηλυκὸ ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ, κάτι θηλυκὸ ἔχει καὶ ἡ μοῖρά του.

* * *

Πῶς ὄχι! Θυμᾶμαι τὰ θλιβερά λόγια, πού ὁ πατέρας ἐνὸς ποιητῆ ἔβγαλε ἀπὸ πικρόχολα χεῖλια.

—Ἔχω τρία κορίτσια νάναστήσω. Καὶ εἶνε κάτι τι.

Κάποιος τοῦ παρετήρησε πὼς ἔχει δύο κορίτσια μονάχα καὶ πὼς ξεχνᾷ τὸ ἀγόρι του. Τὸ ἀγόρι του ἦτανε ποιητῆς.

—Ἄ! ναι, εἶπε θλιβερά ὁ πατέρας. Ὁ ποιητῆς! Ἐνα θηλυκὸ εἶνε κι' αὐτὸς. Τὸ ἴδιο κάνει.

*
**

Τῆ στιγμῇ αὐτῇ πού πανηγυρίζομε τοὺς ἀργυροὺς γάμους τοῦ μεγάλου διηγηματογράφου μὲ τὴν τέχνην του, ὁ Παπαδιαμάντης δὲ βρίσκεται μεταξύ μας. Ἄδικα θὰ ζητήσετε μέσα σ' αὐτὴ τὴν αἴθουσα τὴν ἀσκητικὴ φυσιογνωμία τοῦ τεχνίτη, μὲ τὸ σκυμένο κεφάλι, τὰ γλυκὰ χαμηλωμένα μάτια, τὰ χέρια τὰ στανρωμένα στὸ στῆθος. Ὁ ζωγράφος τῶν εἰρηνικῶν γυαλῶν, ὁ πλάστης τῶν ἀγαθῶν καὶ δυστυχημένων ἀνθρώπων, ὁ ποιητῆς τῶν γλοερῶν ἐρημοκλησιῶν, ζῆ μακρὰ ἀπ' τὴν πολυθόρουβη ζωῇ, πού μᾶς τριγυρίζει. Ἴσως θὰ τὸν βρῆτε τώρα σ' ἓνα ἀπόμερο καφεενεδάκι, στοὺς πρόποδες τοῦ Λυκαβηττοῦ ἢ σ' ἓνα ταπεινὸ μαγαζι, πού συχνάζουν οἱ ἀγαθοὶ καὶ ἀπλοῖκοι σκλάβοι τῆς ζωῆς. Καὶ Ἴσως τὸν βρῆτε ἀκόμα—βλέπετε πὼς ξέχασα μαζί σας τὶς ἱερὲς ἡμέρες τῆς νηστείας καὶ τῆς προσευχῆς—Ἴσως τὸν βρῆτε στὸ ἐρημικὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου, νὰ ὑψῶνῃ τὴν παθητικὴν φωνὴν πρὸς τὰ σκοτεινὰ εἰκονοστάσια, ὅπου οἱ ἅγιοι «μὲ τὰ πρόσωπα γλωμὰ» εἶνε γνώριμοὶ του καὶ φίλοι του. Καὶ—τὶ παράξενο—ἡ φωνὴ αὐτῆ πού ὑψώνεται μαζί μὲ τὸ θυμιάμα πρὸς τοὺς σκοτεινοὺς βυζαντινοὺς θόλους, εἶνε ἢ ἴδια φωνὴ πού ἔψαλε ὑπέροχα τοὺς γλυκύτερους ἔρωτες στὰ Σκιαθίτικα Ἀκρογιαλῖα, ἢ φωνὴ πού μᾶς διηγῆθηκε τὸν «Ἐρωτα στὰ Χιόνια», τ' «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» καὶ τ' «Ὀλόγυρα στὴ Λίμνη». Εἶνε ἢ φωνὴ τοῦ Παπαδιαμάντη.

Μακρὰ ἀπ' τὸν κόσμον ὁ μάγος τῆς «Φόβισσας» ζῆ μὲ τὸν κόσμον τὸν δικό του. Εἶνε ὁ κόσμος, πού πλάττει, κάθε τεχνίτης, μικρὸς

δημιουργὸς κι' αὐτὸς, ἀπ' τὴν ἀφθαρτὴ οὐσία τῆς ψυχῆς του. Πλάστης αὐτὸς ζῆ καὶ συναναστρέφεται μὲ τὰ πλάσματά του, ὅπως ὁ μέγας Θεός. Μέσα καὶ γύρω μας μήπως δὲν ζῆ τάχα ὁ Δημιουργός; Καὶ ὁ κόσμος τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶναι ἓνας κόσμος ἐκτεταμένος καὶ συμπαθητικὸς, «ὁμορφος κόσμος, ἠθικὸς, ἀγγελικὰ πλασμένος.» Ἐν ἀντίκρουσμα γρήγορο τοῦ τόσο ἀπλοῦ, ἀλλὰ καὶ τόσο πολύτροπου ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη, δὲ φτάνει βέβαια νὰ δώσῃ τὴν εἰκόνα ἐνὸς κόσμου, πού μέσα του κινοῦνται τόσο ξεχωριστὰ πλάσματα σ' ἓνα τόσο ξεχωριστὸ «περιβάλλον». Σ' ἓνα πέραςμα βιαστικὸ ἀπ' τὴ φανταστικὴν αὐτῆ πολιτεία δὲ φτάνει νὰ ἰδῇ κανένας παρὰ ὅ,τι βλέπει ὁ ναύτης, σχίζοντας τὸ κῦμα μ' ἓνα οὔριο πνεῦμα, ἀπὸ ἓνα μαγευτικὸ νησί, πού στὴν ἀκρογιαλιά του κινοῦνται ὁμορφες καὶ συμπαθητικὲς σκιές. Μαντεύει ὅμως μιὰν ὠραία ζωῇ. Καὶ τὴ ζωῇ αὐτῇ θέλω νὰ σᾶς ἀφίσω νὰ τὴ μαντεύσετε. Μόνο νὰ τὴ μαντεύσετε...

*
**

Νά το! Μπροστά σας εἶνε τὸ πράσινο νησάκι. Ἡ φύσις ἐκεῖ ἀπάνω εἶνε ἢ φύσις πού ζῆ μιὰν ὠραία καὶ ἀρμονικὴ ζωῇ μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Μιὰ εἰρηνικὴ καὶ ἀγαθὴ ψυχὴ ἀνασταίνει τὸν ἄψυχο κόσμον. Ὅλα ζοῦν ἐκεῖ ἀπάνω τὴ δική τους ζωῇ σφιχτὰ δεμένη μὲ τὴ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου. Ἔχουν ψυχῆς συμπαθητικὲς ἀκρογιαλῖα, οἱ ἀμμουδιές, τὰ κύματα. Ψυχὴ ὁ μαργαριταρένιος βυθὸς τῶν γυαλῶν, μὲ τὰ ροδόλευκα κοχύλια. Ψυχῆς τὰ δέντρα, τὰ λουλούδια, οἱ θάμνοι, ἢ γλόη. Τὸ φῶς τοῦ δειλινοῦ πού φιλεῖ τὸ ἥσυχο κῦμα εἶνε πνεῦμα. Πνεῦμα τοῦ φεγγαριοῦ τὸ φῶς ἀναπαύεται στὰ γρομμισμένα ἐρημοκλήσια. Καὶ οἱ αὔρες τοῦ πελάγου πού σαλεύουν τὶς λευκὲς βαροῦλες στὸ ἥσυχο ἀραξοβόλι σὰ παλῆς φιλενάδες. Καὶ τὸ ἥσυχο ἀεράκι, πού στέλνουν τὸ ἀπόβραδο οἱ στεριές γιὰ νὰ χαϊδέψῃ ἐρωτικὰ τὶς λυγαριές σὰ ψυχὴ παλιᾶς ἀγάπης. «Ζῆ καὶ τοῦ νεροῦ ἢ στάλα....» Ἄπ' τὴ ζωῇ τοῦ ἀνθρώπου δανεῖζεται τὴ ζωῇ τῆς ἢ φύσις. Καὶ κάθε ψυχὴ δημιουργεῖ τριγύρω τῆς τὴ φύσιν τὴ δική τῆς. Τὴν ἀλήθειαν αὐτῇ τὴν αἰσθά-

νεται βαθειά κανέννας μέσα στο έργο του Παπαδιαμάντη.

Μιά βαθειά ανταπόκριση δένει σφιχτά ανθρώπους και πράγματα στο έργο αυτό. Ή ζωγραφιά τῆς φύσεως δέν ἔχει τίποτε ψυχρὰ διακοσμητικό. Κυττάζετε τί κάνουν οἱ περισσότεροί μέτριοι τεχνίτες. Ή φυσική ζωγραφιά εἶνε γι' αὐτούς μιὰ διακοσμητική πολυτέλεια, συνθηματική καὶ περιττή. Ή περιγραφή ζήτωντας ἕνα πλοῦτο μεγαλύτερο στίς ἡμέρες μας, ἔφθασε μονάχα σέ μιὰν ἄσχημη συμφόρηση. Πάρετε τώρα τὸ πρῶτο ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, πὸν θὰ σᾶς τύχη μπροστά σας. Δέν εἶνε μιὰ εἰκόνα πὸν νὰ μὴν ανταποκρίνεται σέ μιὰ ψυχική κατάσταση. Μιὰ κλασική λιτότητα βασιλεύει ἐκεῖ μέσα. Ὅτι ζωγραφίζει ὁμως ζῆ, ζῆ μέσα στή ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων του καὶ στή δική μας ψυχὴ. Στή «Φόνισσα», σὸ ἐξαιρετικώτερο ἀπ' τὰ μεγάλα ἔργα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, οἱ φυσικὲς ζωγραφιὲς τῶν βουνῶν, τῶν λόγγων, τῶν γκρεμῶν καὶ τοῦ ἥσυχου γιαιλοῦ, πὸν μέσα του πνίγεται «ἀνάμεσα ἀνθρωπίνης καὶ θείας δικαιοσύνης» ἢ «Φραγκογιαννοῦ», ὅλοι οἱ τόποι πὸν τὴν εἶδαν νὰ περάσῃ, μὲ τὴν τραγική της παραφροσύνη, κυνηγημένη ἀπ' τὶς Ἐριννίδες τοῦ θολωμένου λογικοῦ της καὶ τὴν ἔχθρα τοῦ Νόμου, πέρνουν κι' αὐτοὶ μιὰ τραγική ζωὴ. Καὶ πάλι στ' «Ὀλόγυρα στή Λίμνη», σὸν «Ἐρωτα στὰ Χιόνια», τὸ μικρὸ αὐτὸ ἀριστοῦργημα, στ' «Ὀνειρο σὸ Κῦμα», στή «Νοσταλγὸ», σ' ὅλα τὰ διηγήματα πὸν πλέκονται τὰ τρυφερώτερα ἐρωτικὰ εἰδύλλια ὅλη ἡ φύση εἶνε φῶς, γέλιο, χαρὰ, λαγνεία. Ἄκόμα μέσα στὰ ἐσωτερικὰ τῶν ἥσυχων σπιτιῶν τοῦ νησιοῦ, ὅπου παίζονται οἱ μικρὲς τραγωδίες τῆς ζωῆς, μέσα στὰ ἐρημοκλήσια, ὅπου περνοῦν οἱ εὐλαβητικὲς ἱεροτελεστίες, λειτουργιὲς, βαπτίσιμα, σαραντίσματα, ὅλα τὰ ἀψυχα ἔπιπλα, ροῦχα, κασέλες πὸν κρύβουνε λησιμονημένες προικες, στασίδια, ἄμφια, δισκοπότηρα ζοῦν ὅλα μιὰ ζωὴ συμπαθητικὴ καὶ ταιριασμένη μὲ τὴ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ἀψυχα ἔχουν ἐκεῖ μέσα μιὰ βιογραφία, πὸν δένεται σφιχτὰ μὲ τὴ βιογραφία τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ εἶνε πὸν ἔλεγα ἡ βαθειὰ ανταπόκριση τῆς φύσεως μὲ τὴ ζωὴ, πὸν χαρακτηρίζει ὅλα τὰ

μεγάλα ἔργα τῆς τέχνης καὶ πὸν τὸ θέλγητρό της τὸ αἰσθάνεται ἄκόμα κ' ἐκεῖνος πὸν δέν τὸ καταλαβαίνει.

*
**

Ἄλλὰ οἱ ἀνθρωποὶ τοῦ Παπαδιαμάντη. Νὰ ἕνας κόσμος ξεχωριστός. Δέν γνωρίζω ἄκόμα νεοελληνικὸ ἔργο πὸν νὰ κινοῦνται μέσα του ἀληθινώτεροι καὶ ζωντανώτεροι ἀνθρωποὶ. Ή πινακοθήκη του εἶνε ἀπέραντη. Ἄπὸ τοὺς ἥρωές του, ὡς τὰ τελευταῖα πρόσωπα, πὸν κινοῦνται μέσα σὸ ἔργο του, δέν ὑπάρχει ἕνας ἀνθρωπος πὸν νὰ μοιάζῃ μὲ τὸν ἄλλον. Ἐκεῖνο ὅμως πὸν εἶνε γοητευτικὸ σὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶνε ἡ πινακοθήκη τῶν γυναικῶν του. Μέσα σὸ στενὸ «περιβάλλον» ἐνὸς νησιοῦ, ὅπου παίζονται ὅλα αὐτὰ τὰ μικρὰ δράματα τῆς ζωῆς, ἡ γυναικεία ψυχὴ βρῆκε τὸν πλουσιώτερο ζωγράφο της. Δὲ θὰ μ' ἔφθαναν ὥρες ὀλόκληρες ἂν εἶχα νὰ σᾶς παρουσιάσω μονάχα ὅλες τὶς γυναῖκες μὲ τὰ παρᾶξένα ὀνόματα τῆς πατρίδας του, πὸν θυμίζουν τόσο τὰρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα καὶ τὰ χαϊδευτικὰ τῶν ἐταιρῶν. Ἄκουστε: Δελχαρῶ, Μαχῶ, Μοσχαδῶ, Νιανιῶ, Κρινάκι..

Στὰ περισσότερα διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη τὰ πρόσωπα πὸν περνοῦν στή σκηνὴ κ' ἐκεῖνα πὸν ζοῦν ἀπόξω, εἶνε ἄπειρα. Πολλὲς φορὲς, μόλις ἀρχίσει κανέννας ἕνα διήγημα, φοβᾶται πὸς δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ συγκρατήσῃ ὅλον αὐτὸν τὸν κόσμο καὶ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ τους. Ἴσως μάλιστα νὰ μὴ βρίσκουν τὸ λόγο πὸν ἔχει ὅλη αὐτὴ ἡ συσσωρευσις, σ' ἕνα ἔργο πὸν τόσο γυρεύει παντοῦ τὴ λιτότητα. Καὶ ὅλ' αὐτὰ τὰ πρόσωπα τὰ δένουν κάποτε συγγένειες κάθε βαθμοῦ, ἀπὸ τὶς πιὸ στενὲς, ὡς τὶς πιὸ μακρυνές. Σαστίζει κανέννας μέσα σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους πὸν εἶνε ἀδελφοὶ, γυναικᾶδελφοὶ, γαμβροὶ, ἐξᾶδελφοὶ «πρὸς μητρὸς, πρὸς πατρὸς, ἐπ' ἀδελφῆ, ἐπ' ἀδελφῶ», ἔγγονοι, δισέγγονοι, πάπποι, σύντεκνοι, ἀναδεκτοὶ καὶ δὲ ξέρω τί ἄλλο. Καὶ τὰ νήματα ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων τὰ κινεῖ ὁ συγγραφεὺς μὲ μιὰ εὐκολία τόση, πὸν νομίζει κανέννας πὸς κάθε φορὰ εἶνε ἡ δική του ἢ οἰκογένεια. Ἄλλὰ μὴ φοβάσθε. Τὸ χάος ξεκαθαρίζει. Τίποτε δὲ μένει γιὰ νὰ κουράσῃ

περιττά τῇ μνήμῃ σας. Ὁ τεχνίτης ξέρεи καλά τῇ προοπτικῇ του καὶ κάθε πρόσωπο ἀπ' αὐτὰ βρίσκει τὴ θέσιν του, ὅπως σ' ἓναν πολυάνθρωπο πίνακα ἑνὸς μεγάλου ζωγράφου. Εἶνε τάχα ἰδιοτροπία τοῦ συγγραφέως ἢ μυστικὸ τῆς τεχνοτροπίας του; Ὑποθέτω τὸ δεύτερο. Οἱ λεπτομέρειες αὐτῆς κάνουν τοὺς ἀνθρώπους ἀληθινούς, ἀνθρώπους ποὺ ζήσανε, ποὺ ζοῦνε ἴσως. Ὁ συγγραφεὺς περνάει τὴν ἀληθοφάνεια. Στὸ τέλος ἑνὸς διηγήματος μπορεῖτε νὰ ὀρκισθῆτε πὼς ὁ συγγραφεὺς σᾶς διηγήθηκε μιὰν ἀληθινὴν ἱστορία ποὺ τὴν εἶδε καὶ τὴν ἔζησε ὁ ἴδιος, θεατὴς καὶ ἥρωας μαζί. Ἄλλοι ἀντιγράφων μετὰ τὸ σημειωματάριο τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴ ζωὴ. Καὶ οἱ ἀνθρωποὶ τους εἶναι ἀνδρείκελα. Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὅταν τοὺς πλάττη μετὰ τὴ φαντασία του, εἶνε ἀνθρωποὶ μετὰ «σάρκα καὶ ὀστά», εἶνε φίλοι του, γνώριμοὶ του, δικοὶ του, ποὺ νομίζεις πὼς ἂν τοὺς ἀπαντήσῃ στὸ δρόμο του, θὰ τοὺς φωνάξῃ μετὰ τὸ μικρὸ τους ὄνομα ἢ μετὰ τὸ κωμικὸ τους παρανόμι.

Τέτοιοι ἀνθρωποὶ πλέκουνε τὰ δράματα καὶ τὰ εἰδύλλια τῆς ζωῆς στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Κάποιοι βρήκανε ὡς ἐλάττωμα τὸ ὅτι ἓνα τόσο ἐκτεταμένο ἔργο παίζεται σχεδὸν ὀλόκληρο μέσα στὸ νησί, ποὺ εἶνε πατρίδα τοῦ διηγηματογράφου. Ἄλλὰ μήπως εἶνε φτωχότερο γιὰ τοῦτο; Τόσον πλοῦτο φυσικὸ καὶ ψυχολογικὸ σπάνια βρίσκει κανένας καὶ σ' ἔργα ποὺ ἔχουν θεατὸρὸ τους μεγάλους τόπους καὶ μεγάλες κοινωνίες. Πόσες διαφορετικὲς ψυχῆς κινοῦνται ἐκεῖ μέσα. Μετὰ πόσους διαφορετικοὺς τρόπους ζοῦνε, ἀγαποῦνε, παλεύουνε, μισοῦνε, χαίρονται τὴ ζωὴ καὶ τὴ χάνουν οἱ ἀνθρωποὶ αὐταί! Πόσο ὠραῖα ἀγαποῦν οἱ ντροπαλῆς κοπέλες τοῦ νησιοῦ καὶ οἱ λιγόλογοι, μελαγχολικοὶ ναῦτες. Καὶ πόσο ὠραῖα πονηρεῦνται οἱ γρηῆς καὶ κακολογοῦνε οἱ γυναικοῦλες καὶ κυνηγοῦν τὰ συμφέροντά τους οἱ ὑποκριταὶ καὶ θυμοῦνται τὰ παλιά τους οἱ γέροι. Καὶ πόσο θελκτικὰ φιλοσοφοῦν ὅλοι αὐτοὶ οἱ ταπεινοὶ, μετὰ τὴν ἀπλοϊκὴ καὶ βαθειὰ σοφία τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ποὺ φθάνει κάποτε τὰ βαθύτερα προβλήματα τοῦ κόσμου. Αἰσθάνομαι πόσο ἀχάριστο εἶνε τὸ ἔργο μου αὐτὴ τὴ στιγμή στοὺς ψυχρούς αὐτοὺς χαρακτηρισμοὺς καὶ στὴ ξερὴ ἀπαρίθμηση ἑνὸς τέτοιου πλούτου. Μ' ἂν ἤθελα νὰ περάσω μπροστά σας σκηνῆς

καὶ ἀνθρώπους, δὲ θὰ μ' ἔφθαναν ὄρες ὀλόκληρες. Καὶ νὰ συλλογίζωμαι πὼς δὲ μπορῶ κἂν νὰ σᾶς παραπέμψω στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ποῦ εἶνε τὸ ἔργο αὐτό; Σκορπισμένο σ' ἐφημερίδες παλιῶν καιρῶν, περιοδικὰ, ἡμερολόγια. Ὁ μεγαλύτερος τεχνίτης, ποὺ μαζί μετὰ τὸν Σολωμὸ καὶ τὸν Γκύζη ἀποτελεῖ τὴν καλλιτεχνικὴ τριάδα τῆς νέας μας ζωῆς, δὲν ἔχει ἀκόμα ἀποκαταστημένο τὸ ἔργο του. Εἶναι κι' αὐτὸ μιὰ ἀπὸ τὶς ντροπὲς τῆς ἐποχῆς μας.

*
**

Στὸ κατάστροφμα ἑνὸς βαποριοῦ, ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Ὀλόγυρα στὴ Λίμνη» καὶ τῆς «Νοσταλγοῦ» ταξιδεύει γιὰ τὴν γλυκειὰ του πατρίδα. Μᾶς διηγεῖται κάπου ὁ ἴδιος τὸ ταξίδι αὐτό. Γέρος καὶ ἄρρωστος, περισσότερο γερασμένος καὶ ἄρρωστημένος, ἀπὸ μιὰ τυραννισμένη ζωὴ καὶ μιὰν ἀδιάκοπη ψυχικὴν ἔνταση, παρὰ ἀπὸ τὰ χρόνια, πηγαίνει νάνταμῶση τοὺς γέρους γονεῖς του καὶ τὰ ρόδινα ἀρρογιαλῖα τοῦ νησιοῦ του. Ἐλπίζει—λέει ὁ ἴδιος—στὸν καθαρὸν ἀέρα τῆς πατρίδας του καὶ στὴ στοργὴ τῶν δικῶν του, νάντλησῃ κάποιο ζώπυρο ζωῆς. Καὶ περνάει ἀπ' τὸ βράχο τοῦ Σουνίου, μετὰ τὰ λευκὰ, θαλασσοδάρατα ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Ὁ ποιητὴς, ποὺ ὕμνησε τὶς γλωμῆς Παναγιῆς τῶν ἐρημοκλησιῶν, ἀτενίζει τὸ γρεμισμένο ἱερὸ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς. Καὶ μιὰ βαθειὰ συγκίνηση πλημμυρεῖ τὴ ψυχὴ του. Σηκώνει τὰ κουρασμένα βλέμματά του πρὸς τὸν παλαιὸ ναὸ καὶ μ' ἓνα κίνημα αὐθορμήτως εὐλαβείας—ἂν μπορεῖτε μαντεύσετε τί κάνει!—κάνει τὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ. Στ' ὠραῖο αὐτὸ καὶ τόσον ὑποβλητικὸ κίνημα, ἔχομε τὸν τελειότερο χαρακτηρισμὸ τῆς ψυχῆς τοῦ καλλιτέχνη. Ἡ ψυχὴ τοῦ χριστιανοῦ ἐνώνεται μέσα του, σὲ μιὰ τέλεια μετουσίωση, μετὰ τὴν ψυχὴ τοῦ εἰδωλολάτρη. Γιατὶ ὁ ἀνθρώπος ποὺ μοίρασε τὴ ζωὴ του μεταξὺ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὑπαίθρου, μαζί μετὰ τὸν ἀσκητισμὸ του ἐνόησε μιὰ βαθύτατη φυσιολατρεία κ' ἓναν θελκτικὸν ἡδονισμό. Καὶ εἶνε περίεργο πὼς ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ποὺ περιγράφει τοὺς ἀγῶνες τῶν χριστιανικῶν ψυχῶν, τὰ θαύματα τῆς πίστεως καὶ τὰ κάλλη τῶν γλωμῶν ἁγίων, μᾶς δίνει τὶς πλέον ὀργιαστικὲς εἰκόνες τῆς

φύσεως και περιγράφει μ' ένα φλογερό σενσου-
αλισμό τους έναγκαλισμούς και τὰ φιλήματα
και ζωγραφίζει με ρίγη τὰ γυμνά σώματα
των γυναικῶν, ὄνειρα μέσα στο κῆμα. Σ' ένα
διήγημά του, τὸ «Φεγγάρισμα» νομίζω, ἕνας
γέρος παλπᾶς, ποῦ ξεκινάει νύχτα νὰ λειτουρ-
γήσει σ' ἕνα μακρινὸ ἔρημοκλῆσι, σταματᾶει
ἄξαφνα μπροστὰ σ' ἕνα ἐρείπιο. Πίσω ἀπ'
τὸν μαντρότοιχο μιὰ παράξενη ὄπτασία παρου-
σιάζεται μπροστὰ στὰ μάτια του. Τρεῖς γυναῖ-
κες γυμνές χορεύουν μέσα στὸ φῶς τοῦ φεγ-
γαριοῦ. Ὁ λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ, θαρρεῖ πὼς
βρίσκεται μπροστὰ σὲ χορὸ Ἀνεραήδων. Δὲν
εἶνε πονηρὰ πνεύματα. Εἶνε τρεῖς γυναῖκες,
γνωστές του και γειτόνισσες, ποὺ κάνουν μάγια
με τὸ φεγγάρι. Δὲν νομίζετε πὼς κ' ἡ σκη-
νὴ αὐτὴ ἀκόμα εἶν' ἕνα βαθὺ σύμβολο τῆς ψυχῆς
τοῦ συγγραφέως; Ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ κάπο-
τε ὁ τεχνίτης, μᾶς δίνει σὲ ὠραία σύμβολα τὴν
ἔσωτερικὴ του εἰκόνα.

Ἄπ' τὴν ἔνωση αὐτὴ τοῦ ἀσκητισμοῦ με-
τὴν φυσιολατρεία, τὴν ἔνωση τοῦ χριστιανοῦ
και τοῦ εἰδωλολάτρη, γεννήθηκε, σὰ σπάνιο
ἄνθος, τὸ ἐξαιρετικὸ τάλαντο τοῦ μεγάλου διη-
γηματογράφου, ἡ μαγευτικὴ του ζωγραφικὴ,
ἡ ὠραία του φιλοσοφία, ὁ ὑπομονετικὸς του
πεσσιμισμὸς, ἡ ἀβρότατη εἰρωνεία ποὺ δια-
πνέει ὅλο του τὸ ἔργο. Δύο ἄνθρωποι ζοῦν μέ-
σα στὸν Παπαδιαμάντη. Καὶ ὅταν ὁ παρά-
ξενος αὐτὸς μάγος, γύρη νάναπαύση τὸ κουρα-
σμένο του σῶμα και νὰ κοιμηθῆ στὴν εἰρηνικὴν
αὐτὴ κάποιου μοναστηριοῦ τῆς πατρίδας του,
θὰ φθάνουν πάντα ὡς τὰ βάρη τῆς κλίνης
του οἱ καμπάνες τοῦ ἑσπερινοῦ και ὁ φλοῖσβος
τῶν κυμάτων ἀπ' τὰ Σκιαθίτικα ἀκρογιάλια.
Δύο παράδεισοι θὰ διεκδικήσουν τὸν Παπα-
διαμάντη. Καὶ δυὸ θεότητες θὰ τοῦ ἀπλώσουν
τὰ χέρια στὸ ἀντικρινὸ ἀκρογιάλι τῆς ζωῆς: Ἡ
Παναγία και ἡ Περσεφόνη.

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΤΥΠΟΣ

Μέσα εἰς τὴν νεοελληνικὴν ὁμοιομορφίαν αὐ-
τὸς εἶναι μία ἐξαίρεσις. Καθὼς εἶμεθα ὅλοι
ἴδιοι, και φοροῦμεν τὰ ἴδια καπέλλα και εἶμεθα
ὅμοιοι ἐξωτερικῶς και ἔχομεν ἐσωτερικῶς τὰς
ιδίας σκέψεις και τὰ ἴδια αἰσθήματα, και πη-
γαίνομεν ὡς κοπάδια εἰς τὰς ιδίας σπηλίδας,
ἰδοὺ ἕνας ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ξεχωρίζει ἐντελῶς
και ζῆ με ἰδικόν του περιβάλλον, και ἔχει ἰδικὰς
του σκέψεις και ζητεῖ δικὰ του ἐπίπεδα ἐπάνω
εἰς τὰ ὁποῖα νὰ ὑπάρξῃ ὡς ὄν και νὰ σκεφθῆ
ὡς νοῦς.

Με τὸ σῶμα ὄρθιον και τὸ κεφάλι σκυμμένο
πρὸς τ' ἀριστερᾶ, με τὸ μαστοῦνι του κάτω ἀπὸ
τὴν ἀμασχάλην και τὰ μικρὰ στενὰ βήματα και
τὰ χέρια πλεγμένα ἐμπρὸς, περνᾶ μέσα ἀπὸ
τὸν κόσμον χωρὶς νὰ ἐννοηθῆ τὸσον ἐλαφρὰ
εἶναι ἡ ὑπαρξὶς του και τὸ βᾶδισμά του. Εἰς
ἕνα διήγημά του ὁμιλεῖ διὰ κάποιον ἄνθρωπον
«ἐλαφροῦσιζιον». Αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου τὴν

τελειότεραν ἰδέαν τὴν δίδει ὁ ἴδιος. Μοῦ συνέβη
ἐργαζόμενος εἰς τὸ αὐτὸ γραφεῖον μαζὴ του νὰ
μὴν ἀντιληφθῶ οὔτε πότε ἦλθε οὔτε πότε ἐφυγε.

Ἄν εἶναι ἀληθινὴ ἡ θεωρία τοῦ προσωπικοῦ
ἠλεκτρισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀκτινοβολεῖ κάθε
ἄνθρωπος ὥστε νὰ γίνεται εἰς μίαν ὠρισμένην
στιγμὴν αἰσθητὸς εἰς τὸν ἄλλον—ὅπως ἰσχυρί-
ζεται ὁ Χέρλεϋ—πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι
ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ἀκτινοβολεῖ τὸν ἠλεκτρι-
σμὸν αὐτόν· τὸν κρατεῖ μέσα του. Ὅπως δὲν τὸν
ἀκούετε ὅταν ἀνοίγῃ τὴν θύραν διὰ νὰ εἰσέλθῃ,
ὅπως δὲν τὸν βλέπετε σχεδὸν ὅταν περνᾶ ἀπὸ
μπροστὰ σας, ἔτσι και δὲν τὸν αἰσθάνεσθε ὅταν
κάθεται εἰς τὸ πλάι σας. Ἦμπορεῖ νὰ καθήσῃ
ὥρας ὀλοκλήρους και νὰ μὴ τιναχθῆτε ἔξαφνα
ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἀόρατον και μυστηριῶδες ρεῦμα
ποῦ ἐρχεται νὰ θᾶς εἰδοποιήσῃ ὅτι κοντὰ σας
μία ζωὴ ἐξακολουθεῖ μυστικὰ νὰ ὑφαίνεται εἰς
τὸν ἀθόρυβον ἀργαλιὸν τῆς ὑπάρξεως.

Τὸν ἐγνώρισα ἕνα βράδυ εἰς τὸ δημοσιογρα-
φικὸν γραφεῖον ποῦ εἰργάσθημεν ἔπειτα μαζῆ.

Είδα νὰ προβάλῃ τὸ ἀσκητικὸν του κεφάλι ἐπάνω ἀπὸ ἕνα τραπέζι καὶ νὰ χάνεται μέσα εἰς τοὺς καπνοὺς τοῦ σιγάρου ποῦ ἦτο γεμάτο τὸ δωμάτιον. Θὰ ἠμποροῦσε νὰ τὸν παρομοιάσῃ κανεὶς πρὸς μίαν ἀπὸ ἐκείνας τὰς εἰκόνας τοῦ Θ. Πάλλη τὰς γεμάτας ἀπὸ μυστικισμὸν καὶ θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι πρόκειται περὶ κάποιας ἀγιογραφίας τῆς ὁποίας τὸ κεφάλι δὲν ἔχει ἀκόμη τελειώσῃ ἀπὸ τὸν ζωγράφον.

Τὸν εἶχα διαβάσῃ πρὶν καὶ τὸν ἐγνώριζα ἀπὸ τὰ ἔργα του. Εἶμεθα ἡμεῖς τότε οἱ νέοι οἱ εὐλαβεῖς καὶ προσεκτικὸι οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦσαμεν τιμὴν νὰ προσεγγίσωμεν τὰς παλαιὰς δόξας. Δὲν εἶχεν ἐμφανισθῆ ἀκόμη εἰς τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τῆς Ἑλλάδος ἡ γενεὰ τῶν ἀναρχικῶν, ἡ ὁποία τὴν ἄσβεστὴν καὶ ποδοπατεῖ καὶ σαρκάζει. Δὲν ἐκρίναμεν ἡμεῖς τότε ἐκείνους ποῦ προηγήθησαν ἡμῶν. Ἐδιαβάζαμεν, ἐμελετοῦσαμεν, ἀνοίγαμεν τὴν ψυχὴν μας εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν. Τώρα ἠλλάξαν ὅλα. Δύο ἀπὸ ἡμᾶς ρεπότερο εἰς τὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλά, ὅταν ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ἦτο συντάκτης τῆς, ἐξακολουθοῦμεν καὶ τώρα μετὰ δεκαεπτὰ ἔτη—πότε ἐπέρασε μία ὀλόκληρη ζωὴ—νὰ τοῦ ἡμιλοῦμεν εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν. Ἡ ἐπίκρισις, ὁ σαρκασμὸς καὶ ἡ αὐθάδεια δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀνοίξῃ δρόμον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων ἀνθρώπων. Οἱ νέοι ἦσαν ἀφελεῖς καὶ ἐθαύμαζαν καὶ φιλότιμοι καὶ ἐξήλεναν. Προχθὲς τὸ βράδυ, ὅταν ἐτελείωσεν ἡ ἑορτὴ τοῦ Παπαδιαμάντη, ἠκούσαμεν ἕνα ἀμουστακὸν ἀκόμη Αἰσχύλον, μεγαλοφυῆ ἀνεκκόλαπτον, νὰ λέγῃ στριφογυρίζων μὲ περιφρόνησιν τὰ χεῖλη του.

— Ἄς εἶναι τέλος πάντων! Ἐβάλθησαν νὰ μᾶς τὸν κάμουν μεγάλον τὸν Παπαδιαμάντη.

Ἐθανμάζαμεν λοιπὸν τὸν Παπαδιαμάντην καὶ μετεδώσαμεν τὸν ἕνθουσιασμόν μας ὁ ἕνας εἰς τὸν ἄλλον. Ὁ νησιώτης διηγηματογράφος θὰ ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ διδάσκαλος καὶ μάλιστα σχολάρχης καὶ νὰ συγκεντρώσῃ γύρω του τοὺς φιλολογικὸν νεοσοῦς. Ποῦ νὰ τὸν συλλάβῃς ὁμῶς! Διὰ νὰ γίνῃ κανεὶς διδάσκαλος χρειάζεται νὰ ἔξῃ καὶ κάποιαν ἐλξίν. Καὶ ὁ Παπαδιαμάντης δὲν γνωρίζει ἀπὸ ἐλξίν. Ὅπως δὲν τὸν ἀντιλαμβάνονται οἱ ἄλλοι ὅτι εἶναι πλησίον των, ἀπαράλλακτα δὲν ἀντιλαμβάνεται καὶ αὐτὸς τοὺς ἄλλους.

Ἄσχετος ἀπὸ ὑπερηφάνειαν καὶ ἀπὸ κόμπον. Κάποτε μοῦ ἔδειξε μὲ τὸ ξηρὸν ἀσκητικὸν δάκτυλον ὀλίγας γραμμὰς ἐνὸς νέου εἰς ἐφημερίδα καὶ μοῦ εἶπε :

— Καλὰ τὰ λέει αὐτός!

Εἰς τὴν λακωνικότητά του αὐτὴν ἡ σύντομος φράσις ἰσοδυναμεῖ πρὸς ὀλόκληρον ἀγόρευσιν. Πηγαίνετε ν' ἀποσπάσετε περισσότερα λόγια ἀπὸ τὸ στόμα τὸ ὁποῖον κλείει μαῦρον ἀτημέλητον μουστάκι. Νομίζεις ὅτι τὸ μουστάκι ἐκεῖνο εἶναι τὰ δόντια φαλαίνης μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἠμπορεῖ νὰ φύγῃ οὔτε ψαράκι.

Καὶ κάποτε τὸν εἶδα θυμωμένον. Τὸ βαθὺν μελαγχροινὸν πρόσωπόν του εἶχε πάρῃ κάποιαν ὠχρότητα ὀργῆς, ἡ ὁποία ἐκυκλοφοροῦσε κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα. Τὰ μάτια του, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι τυπωμένη ἡ φιλοσοφικὴ ἀγαθότης, ἐπετοῦσαν φωτιάν. Τὸ χέρι τὸ ὁποῖον συνήθως τρέμει ἀπὸ κάποιαν ἀδιόρατον νευρικότητα, κρυμμένην ὀπίσω ἀπὸ βαρὺν παραπέτασμα χριστιανικῆς ἠρεμίας, ἔτρεμε τώρα περισσότερο. Μίαν στιγμὴν τὸ στόμα τὸ δύσκολον ἠνοιχθῆ. Ἐνομίσαμεν ὅλοι ὅτι θὰ φύγουν ἀπὸ τὸ ἔρκος τῶν ὀδόντων λόγια βαρυνὰ, ἀπειλαὶ ἢ ὀρμητικὴ κατάρα.

— Νὰ σὲ πάρῃ ὁ ἄνεμος! εἶπεν ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ θυμὸς ἐπέρασε στιγμιαῖος.

Ἴδον ὁ ἄνθρωπος!

Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἰταλικῆς τέχνης ὑπῆρχε κάποιον ἐκεῖ εἰς τὴν Φλωρεντίαν ἕνας διάσημος λεπτοτέχνης ὁ ὁποῖος εἰργάζετο ὑπέροχα καλλιτεχνήματα εἰς χρυσάφι τῆς Βενετίας καὶ εἰς ἔλεφαντοστοῦν. Τοῦ καλλιτέχνου αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος ἐλέγετο Τάτσιο Μαρούνι, κανεὶς σχεδὸν δὲν ἐγνώρισε τὴν μορφήν καὶ ὅλοι ἐθαύμαζαν τὰ καλλιτεχνήματα. Ἐνας καλαίσθητος Πάππας τὸν ἐκάλεσε εἰς τὴν Ρώμην. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάππα ἐπῆγαν κ' εὗρηκαν τὸν διάσημον τεχνίτην γονατιστὸν ἐμπρὸς εἰς τὴν Παναγίαν καὶ ψάλλοντα σιγαλὰ ὕμνους. Κανεὶς δὲν κατώρθωσε νὰ τὸν ἀποσπάσῃ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ὁ τεχνίτης ἐπέρασε ἔτσι τὴν ζωὴν του μοιράζων τὰς ὥρας του μεταξὺ τῆς λατρείας πρὸς τὴν Παναγίαν καὶ τῆς λατρείας πρὸς τὴν Τέχνην.

Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ὁ Τάτσιο Μαρούνι τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας.

Οἱ Ἕλληνες ποῦ διαβάζουν δὲν εἶναι δυστυχῶς πολλοὶ, ἀλλ' ἀπ' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει ἕνας

ποῦ νὰ μὴν ἐλικνίσθη εἰς τὴν ὠραίαν σκέψιν τοῦ συγγραφέως τῆς «Φόνισσας». Καὶ ὅμως καὶ μεταξὺ τῶν ὀλίγων ποῦ διαβάζον, ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι ποῦ γνωρίζουν τὸν Παπαδιαμάντην ὡς ἄνθρωπον. Εἶναι τάχα ἀριστοκρατικὸς ἐγωϊσμὸς ἐκεῖνο ποῦ τὸν κρατεῖ μακρὰν ἀπὸ τὸν κόσμον, ἔξω ἀπὸ κάθε συγκέντρωσιν, καὶ πέραν πάσης ἀτμοσφαιρας τὴν ὁποῖαν θολώνουν πνοαὶ ἀνθρώπων; Ἡ εἶναι κάποια μοναστικὴ τάσις, ἐγγενὴς εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτόν, ἐκεῖνη ἢ τάσις ποῦ τὸν πέρνει καὶ τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἀπόκεντρον ἐκκλησιδᾶκι τοῦ Παγκρατίου καὶ τὸν στηλώνει μ' εὐλάβειαν νεοφωτίστου εἰς τὸ στασίδι καὶ τοῦ ὑπαγορεύει τοὺς ψαλμοὺς καὶ τὰ τροπάρια;

Πηγαίνω μᾶλλον νὰ δεχθῶ τὸ δεύτερον. Εἰς ὄλην καὶ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ τὴν φιλολογικὴν ὑπόστασιν τοῦ Παπαδιαμάντη διακρίνει κανεὶς κάτω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀσκητὴν. Ἀλλὰ ὄχι τὸν ἀσκητὴν τοῦ παραστρατημένου Χριστιανισμοῦ, ξηρὸν καὶ βλοσυρὸν καὶ μισάνθρωπον, ἀλλὰ τὸν ἀσκητὴν ὅπως τὸν ἐφαντάσθη ὁ προσευχηθεὶς μόνος του εἰς τὸ Ὅρος τῶν Ἐλαιῶν, ὠραῖον, ἀγαθὸν καὶ μεγάλον, πλέοντα εἰς φιλάνθρωπον ἔκστασιν καὶ ἀκτινοβολοῦντα τὴν ἡρεμον μελαγχολίαν τῶν μεγάλων ψυχῶν.

Φεύγων ἀπὸ τὸ γραφεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἐργάζεται ὁ Παπαδιαμάντης τρέχει μὲ τὸ βῆμα τὸ στενὸν καὶ ταχὺ νὰ χαθῆ εἰς κάποιαν ἐρημίαν. Δὲν τὸ κάμνει διότι μισεῖ ἢ φοβεῖται τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ θέλει νὰ μείνῃ μόνος του, θέλει νὰ ἰδῆ ἐκεῖνα ποῦ δὲν βλέπουν οἱ ἄλλοι, θέλει νὰ μείνῃ πυκνώτατα συγκεντρωμένος εἰς τὸν ἑαυτόν του, θέλει νὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ λατρεύσῃ τὴν φύσιν καὶ ἐλεύθερος νὰ σταυροκοπηθῆ τὴν στιγμήν ποῦ θ' ἀκούσῃ τὴν καμπάναν τοῦ ἐσπερινοῦ. Ἡ φύσις καὶ ὁ Θεός, δηλαδὴ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, εἶναι βαθυτάτα μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του. Ἄν εἴμεθα ἀκόμη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πανθεϊσμοῦ θὰ ἦτο ὁ τελειότερος εἰδωλολάτρης. Λατρεύων τὸν οὐρανὸν θὰ ἐλάτρευε τὸν Δία καὶ μαγευόμενος μὲ τὴν γῆν θὰ ἦτο ὡς νὰ προσέφερε λατρείαν εἰς τὴν Δήμητραν. Ἀλλὰ καὶ τώρα ποῦ ἐχωρίσθη τὸ πλάσμα ἀπὸ τὸν πλάστην ὁ Παπαδιαμάντης κατώρθωσε νὰ τὰ συνεννώσῃ καὶ εἶναι φυσιολάτρης μαζὴ καὶ χριστιανός, βαθὺς καὶ εἰς τὴν πρώτην καὶ βαθὺς καὶ εἰς τὴν δευτέραν.

Καὶ ὄλην τὴν ὥραν ποῦ τοῦ ἀφίνει αὐτὴ ἢ ἔκστασις τῆς μοναξιάς τὴν ἀφιερώνει εἰς τὴν μελέτην τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ποῦ τὴν μελετᾷ αὐτὴν τὴν ζωὴν; Γνωρίζω ἓνα μικρὸν μαγειρεῖον τοῦ Κολωνακίου εἰς τὸ ὁποῖον μαζεύονται τὸ βράδν καὶ τρώγουν βουλιμιῶντες ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, βαρεῖς, ἰδρωμένοι, ἀποπνέοντες πυκνὰς ἀποπνοίας, ὀρηκτικοὶ καὶ βάνανσοι. Εἶναι ὅλοι οἱ ἄγριοι ἀγωνισταὶ τοῦ βιωτικοῦ ἀγῶνος, οἱ ὁποῖοι συγκεντρώνονται ἐκεῖ τὸ βράδν νὰ καταβροχθίσουν τὸ ψωμὶ τὸ βρεγμένο μὲ τὸν ἰδρῶτα τῆς ἐργασίας.

Εἶδα συχνὰ ἐπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν ἐργατικῶν τὸ βαθὺ καὶ συμπαθητικὸν βλέμμα τοῦ Παπαδιαμάντη, κρυμένου ἐκεῖ εἰς κάποιαν γωνίαν καὶ μελετῶντος τὸν κόσμον αὐτόν τὸν ὁποῖον ἄλλοι δὲν καταδέχονται νὰ μελετήσουν. Καὶ ὁσάκις περνῶ ἀπὸ ἓνα στενὸν δρομίσκον τῆς Δεξαμενῆς ἐνθυμοῦμαι τὴν θαυμασίαν εἰκόνα ποῦ ἔκαμε τοῦ δρομίσκου αὐτοῦ ὁ Παπαδιαμάντης εἰς ἓνα διήγημά του εἰς τὸ «Νέον Ἄστυ» εἰκόνα ἀπὸ τὴν ὁποῖαν δὲν ἔλειπε φλύαρος καὶ περιεργὸς καὶ φιλοσοφικὴ ἢ μικρὴ γρηοῦλα ποῦ βλέπω καὶ τώρα σωριασμένην ἐπάνω εἰς ἓνα σκαμνάκι ἔξω ἀπὸ μίαν θύραν.

Ὅλοι οἱ μικροὶ καὶ οἱ ταπεινοὶ, οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ ποῦ μεθοῦν διὰ νὰ διασκεδάσουν καὶ ἐργάζονται διὰ νὰ μεθύσουν, ἢ γρηοῦλα καὶ τὸ κορίτσι τὸ ἄφτειαστο ἀκόμη τοῦ νησιοῦ καὶ τῆς γειτονιάς, ὁ παπᾶς ποῦ μόλις ξέρει νὰ διαβάσῃ τὰ λίγα τροπάρια, οἱ ψαράδες καὶ οἱ θαλασσινοὶ, ὁ καφφετζῆς τοῦ μικροῦ ἐξοχικοῦ καφερείου, ὅλοι οἱ μικροὶ καὶ οἱ ταπεινοὶ, περνοῦν ἀπὸ τὸν φακὸν τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὸ ἴδιο ἔκαμε καὶ ὁ Μαξιμ Γκόρκυ. Ἀλλὰ ἡ παρομοίωσις τοῦ Κακλαμάνου δὲν μοῦ φαίνεται ὡς τὸ τέλος ἀκριβῆς. Ὁ Ρῶσος συγγραφεὺς τοὺς ἐξωγράφησε θαυμάσια βεβαίως ἀλλὰ ἔβαλε εἰς τὴν εἰκόνα τὸ βαθὺν σοσιαλιστικὸν του δηλητήριον.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔμεινε ὁ ἀγαθὸς χριστιανικώτατος ζωγράφος. Οἱ μικροὶ καὶ οἱ ταπεινοὶ πέρνουν τὴν ἀθανασία εἰς τὰς σελίδας του ἀγαθοὶ καὶ ἀφελεῖς καὶ ἄπλοϊ ὅπως εἶναι. Εἰς τὸ χροῶμά του ὑπάρχον ἅπαλαι Ἑλληνικαὶ σκῆψι αἰ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὸ μαῦρον τὸ βαθὺ καὶ ἀποκρουστικὸν ποῦ ὑπάρχει εἰς

τήν βορεινήν φιλολογίαν. Αἱ σκέψεις εἶναι ἀφελεῖς καὶ πλημμυρισμέναι ἀπὸ αἰσθημα. Ἐχὼ τὸ εὐτύχημα νὰ κατέχω ἐγὼ τὸ πρόπλασμα μᾶς γρηοῦλας τῆς Πλάκας καμωμένον ἀπὸ τὸν καλλίτερόν μας γλύπτην, τὸν Βροῦτον. Ἡ μικρὰ γρηοῦλα μὲ τὸ τσεμπέρι, τὴν ὁποίαν ἤμπορεῖ ἀκόμη νὰ ἰδῆ κανεὶς εἰς μίαν στενωπὸν τῆς παλαιᾶς Πλάκας, ἐκεῖ γύρω ἀπὸ τοὺς Ἀέρηδες,

ἀφίνει νὰ σχίζονται ἐλαφρὰ τὰ χεῖλη τοῦ κουρασμένου προσώπου εἰς μειδίαμα ἀγαθότητος. Αὐτὸ τὸ μειδίαμα τὸ βλέπει κανεὶς καὶ εἰς τὰ ἐντονότερα ἔργα τοῦ Ἑλληνοῦ διηγηματογράφου, ὁ ὁποῖος μᾶς ἔδωκε εἰς τὰς σελίδας του ἀποκρυσταλλωμένα τὰ ἑλληνικὰ βάθη, βάθη ὅμως διαυγῆ καὶ σαφείρινα, ὅπως εἶναι τὰ βάθη τοῦ Σαρωνικοῦ.

Γ. Β. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Η Μ Ε Ρ Ο Σ

Εἶναι πολλοὶ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ποὺ δυσκολεύονται νὰ παραδεχθῶν ὅτι στάληθινὰ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀποκαλυπτής εἶδε καὶ ἤκουσε τὰς ζοφεράς ἐκεῖνας εἰκόνας καὶ τὰ ζοφερότερα ἐκεῖνα λόγια ποὺ ἐχάραξε μὲ τόσον μαῦρον ἐνθουσιασμόν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν του. Ἐγὼ ὅμως, ἂν καὶ δὲν εἶμαι πολὺ εὐσεβὴς χριστιανός, εἶμαι μὲ τὸ παραπάνω βέβαιος ὅτι ὁ σκοτεινὸς ἐκεῖνος Προφήτης εἶδε καὶ ἤκουσε καὶ φρικτότερα ἀκόμη ἀπὸ τὴν Ἀποκάλυψιν μυστήρια—μυστήρια, ποὺ δὲν τὰ ἔγραψε, διότι θὰ ἦσθάνετο πλέον καὶ ὁ ἴδιος ἐντροπὴν διὰ τὸν ἀνθρωπισμόν μας νὰ τἀποκαλύψῃ καὶ διότι θὰ ἦτο βέβαιος ὅτι οἱ ἀναγνώσταί του, ἂν καὶ θὰ τοὺς διηγείτο ἀληθέστατα πράγματα, θὰ ἐπίστευαν, οἱ μωροὶ καὶ τυφλοὶ, ὅτι τοὺς διηγείται παραμύθια τερατωδέστερα καὶ ἀπὸ τοὺς μύθους τῆς Χαλιμάς. Καὶ μολαταῦτα ἐγὼ τοῦλάχιστον θὰ τὰ ἐπίστευα χωρὶς καμμίαν ἀντίρρησην, ἀφ' οὗ γνωρίζω πολλὰς περιεργὰς ἱστορίας ποὺ συνέβησαν χωρὶς νὰ τολμήσῃ κανένας ἱστορικὸς νὰ τὰς διηγηθῆ ποτὲ καὶ διὰ τὰς ὁποίας ὁ φίλος μας Ἀμποὺ ἐχάραξε τὸ περιφρημον ἐπίγραμμα ὅτι: «αἱ ἀληθέστεραι ἱστορίαι δὲν εἶναι πάντοτε ἐκεῖναι ποὺ συνέβησαν». Ἐνθυμοῦμαι λοιπὸν ὅτι εἰς τὰ παιδικὰ μου χρόνια ἐξοῦσε εἰς τὴν Κέρκυραν ἕνας εὐχάριστος γέροντας γεμᾶτος μυαλὸ καὶ μὲ καρδιὰ πλημμυρισμένην ἀπὸ βαθειὰ αἰσθήματα φιλανθρωπίας. Τὸν ἔλεγον Χαγιάννη καὶ ἦτον ὁ ἀγαπημένος γέροντας τῶν παιδιῶν καὶ κάθε μέρα ἀπὸ τὸ πρωῖ ἕως τὸ βράδυ καθισμένος

σταυροπόδι παρὰ τὴν θάλασσαν εἰς τὴν γλυκυτάτην Σπανιάδα τῆς Κερκύρας ἐπερικυκλῶνέτο συνήθως ἀπὸ φτωχόπαιδα, ἔπαιζε ἡσυχα-ἡσυχα τὸ κομπολόγι του, ἐχάιδεε κάποτε-κάποτε τὴν ἀσημένια γενειάδα του καὶ τὰ χιονᾶτα μαλλιά του καὶ ὄλος ἀγάπη καὶ χαρὰ διὰ τὰ εὐλογημένα παιδιὰ ποὺ τὸν ἤκουαν καταμαγευμένα δὲν ἔπαυε νὰ μᾶς ἐξιστορίζῃ τὰ πλέον ἀξιοθαύμαστα παραμύθια, ὅπως ὠνόμαζε τὰς διηγήσεις του ἀπὸ μετριοφροσύνην, ἐν ᾧ κατὰ βᾶθος ἦσαν ἀληθέστατα πράγματα. Καὶ ἡ ἀστείρευτη γλῶσσά του, ποὺ ἔσταζε τ' ἁρμονικὰ του λόγια ὡς γλύκαν μέλιτος καὶ ὡς ροδόσταμο μυρωμένης τριανταφυλλιάς, ἐκαταστάλαζε καὶ ἀποταμίευσεν εἰς τὰ βάθη τῆς ἀθώας ψυχῆς μας πότε χαριτωμένα, πότε μελαγχολικὰ καὶ πότε φρικτὰ ἱστορήματα μὲ φαντασίαν ἀνεξάντλητην, ταιριασμένην μὲ κρίσιν διαυγῆ καὶ πλημμυρισμένην μὲ τρυφερὴν, μὲ μενεξεδένιαν αἰσθηματικότητα.

Ἀπὸ τὰ παραμύθια τοῦ ἀγαπημένου μου Χαγιάννη θὰ σᾶς ξαναδιηγηθῶ κ' ἐγὼ ὅπως—ὅπως τὸ χειρότερό του, γιατί τὰ καλύτερά του δὲν ἔχω τὴν δύναμιν—ἄχ!—νὰ τὰ ἱστορήσω μ' ἐκείνην τὴν χάριν τὴν ἀμίμητην, ποὺ μοῦ τὰ ἔλεγε ὁ ταπεινὸς καὶ ἀφιλόδοξος καὶ παραγνωρισμένος ἐκεῖνος γέροντας...

* * *

— Ἦταν λοιπὸν ποὺ λέτε μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ ἕνας μεγάλος βασιλιάς καὶ τὸν ἔλεγον Πρωτᾶτο, κ' ἦταν ὁ μεγαλύτερος βασιλιάς τοῦ καιροῦ του, ὄχι γιατί εἶχε μεγάλο μυαλὸ μὰ

γιατί δὲν εἶχε διόλου καρδιά μέσα του. Κ' ἦταν ἡ καρδιά του ἀπὸ πέτρα κ' ἦταν τὸ αἷμά του ζυμωμένο μὲ φαρμάκι ὄχιᾶς καὶ μ' ἀφρὸ λυσσασμένου λύκου. Καὶ τὸν ἔτρεμαν ὅλοι κ' ἦταν βασιλιάς ἔς τὸ εὐμορφότερο μέρος τοῦ κόσμου κ' εἰς τὰ βασίλειά του ἦταν ὅλο ἀνοιξὶς κ' οἱ κάμποι του καὶ τὰ βουνά του καὶ τὰ δάση του ἦταν πλημμυρισμένα ἀπὸ τριαντάφυλλα καὶ μενεξέδες, ἀπὸ παπαροῦνες καὶ μαργαρίτες, ἀπὸ μυριτῆς καὶ ροδοδάφνες καὶ δεντρολίβανα... Καὶ τὰ τρεχάμενα νερὰ σουσουρίζανε γάργαρα ἰσκιασμένα κάτω ἀπὸ πλατάνια καὶ ἴτιαις, κ' ἔσκυβαν ἔς τὲς ὄχθαις των ὀλόθερμα νὰ φιληθοῦνε ἀπὸ τὸ ὑγρὸ τους στόμα μυριάδες λούλουδα μὲ πλουμιστὰ στολίδια ποῦ γεμίζανε τὸ διάβα τοῦ νεροῦ μὲ μαγευμένες εὐωδιές... Καὶ τὰηδόνια ἀνακατεύανε τὲς μελωδίες των μὲ τὰ σούσουρα ἀπὸ τὰ τρεχάμενα νερὰ καὶ μὲ τὲς μυρωμένες ἀναπνοές των λουλουδιῶν, καὶ ζεφυρένιες αὔρες ἔπλεκαν τὰ παρθενικά τραγούδια τῶν πουλιῶν καὶ τὲς εὐωδιές τῶν κάμπων καὶ τὰ τερπνὰ σούσουρα ἀπὸ τὰ δένδρα καὶ τὰ τρεχάμενα νερὰ σὲ μίαν ἀδιάκοπην ἁρμονίαν ποῦ φτερούγιζε μαλακῆ σὰν πούπουλο κ' ἀγνή σὰν ἀνάσασμα ἀπὸ ἀγγελούδια ἐπάνω σὲ κείνα τὰ μαγικά βασίλεια τοῦ σκληροῦ κ' ἀπάνθρωπου Πρωτάτου.... Ὁ βασιλιάς αὐτὸς μισοῦσε περισσότερο ἀπ' ὅλο τὸν κόσμον τὴν ἀσύγκριτην εὐμορφίαν τοῦ βασιλείου του, κ' ὅπως ἦταν ἀπὸ πέτρα ἡ καρδιά του κ' ὅπως εἶχε μέσα του αἷμα ἀπὸ φαρμάκι ὄχιᾶς κ' ἀπὸ ἀφρὸ λυσσασμένου λύκου, ἠθελε ὅλο τὸ βασίλειό του νὰ ἦταν ἓνας κακοπελέκητος βράχος καὶ νὰ ζοῦνε ἔς τοὺς κρυψῶνές του τὰ φαρμακερότερα φεΐδια καὶ τὰγριώτερα θεριά. Καὶ μία καὶ δύο φορές εἶχε βάλῃ τοὺς ἀνθρώπους του νὰ κατακόψουν καὶ νὰ κατακάψουν τὰ φουντωτὰ δέντρα τοῦ βασιλείου του καὶ νὰ ξεριζώσουνε τὰ χαριτωμένα λούλουδα τῶν κάμπων του καὶ νὰ κατασκοτώσουν τὰ παρθενικά πουλιά ἔς τὰ δάση του.

Τὰ δέντρα ὅμως καὶ τὰ λουλούδια καὶ τὰ πουλιά ξαναγεννιώντανε διὰ μιᾶς περισσότερα κ' εὐμορφότερα ἀπ' τὴν στάχτη τους τὴν ἴδια. Καὶ μία καὶ δύο φορές ὁ ἄγριος ἐκεῖνος βασιλιάς εἶχε μαζέψῃ τὰ φοβερότερα θηρία τοῦ κόσμου κ' εἶχε ξαπολύσῃ ἔς τὰ βασίλειά του λεοντάρια καὶ τίγριδες καὶ λύκους καὶ σκορπούς καὶ ὄχεντρες γιὰ νὰ

μολύνουν μὲ τὲς φαρμακερὲς ἀναπνοές τους τὸν ζεφυρένιον ἀέρα τοῦ βασιλείου του καὶ μὲ τὲς ἄγριες φωνές τους διώξουν τὰηδόνια ἀπὸ τὰ δάση του καὶ μὲ τὰ βάρβαρα τρεξίματά τους ἐρημώσουν καὶ πετρώσουν τὰνθόσπαρτα λειβάδια του... Τὰ θηρία ὅλα μόλις πατούσανε ἔς τὸ βασίλειό του λυσσαίζανε ἀπ' τὴν ἀσύγκριτην εὐμορφίαν του καὶ καταξεσχίζόντανε ἀναμεξύ τους κ' ἔτρωγε καὶ κατάστρεφε τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, καὶ τὸ τελευταῖο ποῦ ἀπόμεινε ξεψυχῶσε ἀπὸ τὸ ἄχτι τῆς ἐρημιᾶς του μέσα σ' ἐκεῖνην τὴν ἁρμονίαν τοῦ ἐπιγείου παραδείσου... .

Καὶ ὅπως ἦταν ὁ βασιλιάς ἐκεῖνος πετρόκαρδος, ἓνα ὄνειρο εἶχε πάντα: νὰ χαλάῃ ὅ,τι εἴρισκε καλοφκιασμένο. Γι' αὐτὸ ὅλο πολέμους ἔκανε κ' ὀλοδιψοῦσε ἀπὸ ἀθῶα αἵματα, κ' ὅσο τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων ἔβαφε τὴν γῆ τόσο δὲν ἐχόρταινε νὰ τὸ βλέπῃ νὰ πληθαίνῃ, νὰ φουσκώνῃ, νὰ τρέχῃ γύρω του γοργὸ σὰν βρομερὸ ποτάμι ποῦ τὸ ξερνᾷ μεσάνυχτα στὴν γῆν ὁ μαῦρος Ἄδης. Καὶ μὲ τοὺς πολέμους του καὶ μὲ τὴν σκληροκαρδοσύνην του εἶχε διώξῃ τοὺς εἰρηνικοὺς ἀνθρώπους χιλιάδες τῶν χιλιάδων μίλλια μακρὰ ἀπὸ τὰ βασίλειά του. Τὰ ποτάμια ὅμως τῶν ἀθῶων αἱμάτων ἔτρεφαν ἀδιάκοπα τὰ ἔρημα ἔθνη του καὶ τὰ μεταμορφώνανε σ' ἓνα περιβόλι ἀπέραντο μ' ἀφάνταστην εὐμορφίαν, ποῦ πίκραινε ὅλο καὶ βαθύτερα τὴν ἄσημη ψυχὴ τοῦ μαύρου ἐκεῖνου βασιλιᾶ. Κι' ἀπὸ τὸ κακό του, ποῦ δὲν μπορούσε νὰ νικήσῃ τὴν ἀγαθότατη φύσιν καὶ νὰ τὴν ἔχῃ ἐρωμένη του στὴν καταστροφῆ, ἔκλαιε καὶ οὐρλιάζε τὰ μεσάνυχτα καὶ παραδερονότανε καὶ ξέσχίζε τὰ φλογισμένα του μάγουλα κ' ἔσταζαν οἱ ἀφροὶ τῆς ὀργῆς του θερμοὶ σὰν μαύρη πίσσα ἀπὸ τὰ φαρμακερά του χεῖλια... Μὰ ἡ ὀργὴ του καὶ τὸ ἄχτι του δὲν ταράζανε διόλου τὴν ἁρμονίαν τῆς φύσεως, ποῦ ξακολουθοῦσε νὰ φαντάζῃ γλυκύτερη ἀκόμη μέσα ἔς τὰ οὐρλιάσματα τοῦ ἄγριου ἐκεῖνου θηρίου... Τότες ὁ βασιλιάς αὐτὸς ζήτησε νὰ πνίξῃ τὴν θλιψί του ἔς τὰ ξεφαντώματα. Κι' ὀλονυχτὶς ἔπινε σὲ καύκαλα ἀδικοσκοδωμένων κρασιὰ καμωμένα ἀπὸ αἵματα ἀθῶων παιδιῶν καὶ τὸν τριγυρίζανε γυναῖκες τοῦ βασιλείου του ἀχόρταστες σὰν αὐτὸν ἔς τὴν ἡδονὴ καὶ ἔς τὴν ἀγριοσύνη. Μὰ ὁ βασιλιάς χόρταινε γλήγωρα κ' αὐτὲς καὶ

τὲς ἔδιωγε καὶ δὲν εὔρισκε τίποτε ὅμοιο τοῦ νὰ τὸν εὐχαριστῇ

Τότε λοιπὸν ποὺ λέτε οἱ πολεμιστὰδες τοῦ ἔτυχε νὰ τοῦ φέρουν αἰχμάλωτο ἓνα ξένο ποὺ τὸν ἔλεγαν Ἡμερο καὶ ποὺ τὸν εἶχαν πιάσει νὰ περιπλανιέται ἔς τὰ μαγικὰ βασίλεια τοῦ Πρωτάτου καὶ νὰ μιλῇ μὲ τὰ πουλιὰ καὶ νὰ φιλιέται μὲ τὰ ρόδα. Ὁ ἄγριος ἐκεῖνος βασιλιάς ὅταν ἔμαθε πῶς ὁ αἰχμάλωτός του μιλοῦσε μὲ τὰ πουλιὰ καὶ φιλιόντανε μὲ τὰ ρόδα, μ' ὅλη του τὴν κακία γέλασε δυνατά-δυνατά πρώτη φορὰ ἔς τὴν ζωὴ του καὶ τρίζανε τὰ θεμέλια τοῦ βασιλείου του. Κι ὅταν διάταξε νὰ φέρουν ἔμπρός του τὸν αἰχμάλωτο κ' εἶδε ἓνα κουρελιασμένο, ἓνα κερένιο πλάσμα σὰν φάντασμα ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸν τάφο του, γέλασε ἀκόμη ἄλλη μιὰ φορὰ δυνατώτερα κι' ὅλοι οἱ αὐλικοὶ του ἔφριξαν ἀπὸ τὸν τρόμο ποὺ τοὺς γέννησε τὸ φαρμακερὸ γέλιο τοῦ βασιλιᾶ τούτου. Κι ὅταν ἔς τὸ ὕστερο ὁ ἄγριος βασιλιάς ρώτησε μὲ τρομερὴ φωνὴ τὸν αἰχμάλωτό του τί δουλειὰ ξέρει νὰ κάνῃ κι ὁ αἰχμάλωτός του ὁ Ἡμερος τοῦ ἀπάντησε μὲ φωνὴ πιὸ ἀδύνατη κι ἀπὸ τὸ λύγισμα τῆς ἰτιᾶς ποὺ τὴν χαϊδεύουν ζεφυρένιες αὔρες: «Ξέρω νὰ τραγουδάω», ὁ Πρωτᾶτος τόσο πολὺ γέλασε ποὺ ἔτρεμαν ἀκόμη καὶ τὰ ματοβαμμένα χέρια τῶν πολεμιστᾶδων του. Κι ὁ βασιλιάς ἔπειτα τὸν ξαναρώτησε πῶς τόλμησε νὰ ἔλθῃ ἔς τὰ βασίλειά του, κι ὁ Ἡμερος τοῦ ἀπάντησε δειλὰ-δειλὰ πῶς ἦλθε γιὰ νὰ δῆ μιὰ φορὰ κι ἄς πεθάνῃ ἔπειτα τὸ εὐμορφότερο βασίλειο τῆς γῆς, ποὺ ἔχει τὰ καλύτερα πλάσματα τοῦ κόσμου. Κι ὁ Πρωτᾶτος τώρα δὲν γέλασε πιά, μὰ, δίχως νὰ τὸ δεῖξῃ, κολακεύτηκε πολὺ, γιατί πρώτη φορὰ ἔς τὴν ζωὴ του εἶχε ἀκούσει ἀπὸ ξένον ἄνθρωπο πῶς ἔχει τὸ βασίλειό του τὰ καλύτερα πλάσματα τοῦ κόσμου. Εἴξερε πῶς ὅλοι οἱ ξένοι λαοὶ μισοῦσανε τὸ ἔθνος του καὶ τὸ θεωροῦσανε ἀγριώτερο καὶ σκληρότερο κι ἀπὸ τὰ μαῦρα δαιμόνια τοῦ Ἄδη. Δὲν τὸν θανάτωσε λοιπὸν καὶ τοῦ εἶπε:

—Εἰν' ἀλήθεια, ξένε, πῶς μιλεῖς μὲ τὰ πουλιὰ καὶ φιλιέσαι μὲ τὰ ρόδα;

—Εἰν' ἀλήθεια! ἀπάντησε ὁ Ἡμερος.

—Τότε θὰ γίνῃς ὁ καραγκιόζης μου καὶ θάρχεσαι τὰ βράδια ἔς τὰ ξεφαντώματά μου νὰ μὲ διασκεδάξῃς! Τὴν ἡμέρα ποὺ δὲν θὰ με κάμῃς

νὰ γελᾶσω, θὰ σὲ θανατώσω! Σήμερα μ' ἔκαμες καὶ γέλασα τρεῖς φορές. Σ' ἀφίνω τρεῖς μέρες ἐλεύθερο νὰ κάμῃς ὅ,τι θέλεις. Λέγε τί θέλεις;

—Νὰ τρέχω ξεσκούφωτος τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες ἔς τὰ βασίλειά σου!

—Χά! χά! χά! γέλασε ὁ βασιλιάς. Ἀπὸ τώρα ἀρχίνησες νὰ μὲ κάνῃς νὰ γελᾶω! Νὰ τρέχῃς τέσσερες!

Καὶ ὁ Ἡμερος λοιπὸν ποὺ λέτε ἔτρεχε ξεσκούφωτος τέσσερες μέρες καὶ τέσσερες νύχτες ἔς τὰ βασίλεια ταῦ Πρωτάτου, καὶ τὰ πουλιὰ συνώδευαν τὰ βήματά του μὲ τὲς γλυκύτερες ἀρμονίες καὶ τὰ λούλουδα μυρώνανε τὸν ζεφυρένιον ἀέρα μὲ τὲς τερπνότερες εὐωδιές καὶ τὰ ποτάμια κυλοῦσανε πλάι-πλάι του μὲ μελωδικὰ φλιφλίσματα κ' ἐφιλοῦσανε τὰ πόδια του κ' ἔσκυβαν τὰ κλωνάρια ἀπὸ τὰ πλατάνια καὶ τὲς ἰτιᾶς καὶ τὲς ροδοδάφνες καὶ χαϊδεύανε μὲ πουπουλένιο σείσιμο τὰ ξανθὰ του μαλλιά. . . .

Καὶ ὅταν περάσανε οἱ τέσσερες μέρες, πῆγε τὸ βράδυ στὰ ξεφαντώματα τοῦ βασιλιᾶ κ' ἦταν τώρα πιὸ κίτρινος κι' ἀπὸ τὸν κρίνο τοῦ ἀπριλιοῦ. Κι' ὁ βασιλιάς ὅταν τὸν εἶδε τοῦ φώναξε:

— Ἀπὸ τί γίνῃς τόσο πιὸ κίτρινος;

— Ἀπὸ τὴν καλοπέρασι, βασιλιᾶ μου, τοῦ ἀποκρίθηκε ὁ Ἡμερος, κι' ἀντιᾶλῃσε τὸ σπίτι τοῦ Πρωτάτου ἀπὸ τὰ γέλοια καὶ τὰ χάχανα γιὰ τὴν ἀπάντησιν αὐτῆ, καὶ ὅλοι οἱ πολεμιστὰδες κ' οἱ αὐλικοὶ τοῦ Πρωτάτου ἔλεγαν πῶς εἶνε καλὸς καραγκιόζης ὁ Ἡμερος. Ἐπειτα τοῦ βάλανε μπροστά του σωροὺς κρέατα καταματωμένα νὰ φάῃ. Μὰ ὁ Ἡμερος δὲν ἔτρωγε καὶ κατακοκκίνησε τώρα σὰν παπαροῦνα. Καὶ ὁ Πρωτᾶτος ἀποροῦσε πῶς εὐρέθηκε τόσο αἷμα μέσα ἔς τὸν κίτρινα καραγκιόζη του, καὶ τὸν ρώτησε περίεργα τί πρᾶμα τὸν ἔκαμε νὰ κοκκινίσῃ τόσο, κι' ὁ Ἡμερος τοῦ ἀπάντησε, πῶς ἔτσι πάντα κοκκινίζουν ἰὰ μάγουλά του ὅταν παγώνῃ τὸ αἷμα τῆς καρδιᾶς του. Κι' ὁ βασιλιάς, ποὺ εἶχε καρδιὰ ψυχρότερη ἀπὸ πάγο, εὐχαριστήθηκε πολὺ ἀπὸ τὴν ἀποκρίσιν τοῦ Ἡμερου, γιατί εὔρισκε πῶς ὁ καραγκιόζης του θὰ γίνῃ μὲ τὸν καιρὸν ἀπάνθρωπος, σὰν αὐτὸν ποὺ εἶχε πάντα κατακόκκινα τὰ μάγουλά του, ἴσα-ἴσα γιατί δὲν εἶχε διόλου αἷμα.

μέσα του. Ἐπειτα τὸν διάταξε νὰ φάη ἀπὸ τὰ καταματωμένα κρέατα κι' ἀπόρησε τώρα περισσότερο ὁ βασιλιάς γιατί μαζί με τὴν διαταγή του εἶδε νὰ ξαθαγίνουνε κίτρινα σὰν ἀσπρολούλουδου καρδιά τὰ κατακόκκινα μάγουλα τοῦ Ἡμερου. Κι' ἀρχίνησε νὰ σκέφτεται τώρα ὁ βασιλιάς πῶς ὁ καταγκιόζης του εἶναι διαολεμένος ἄνθρωπος, ἀφ' οὗ ἔχει τὴν δύναμι νὰλλάζῃ ὅταν θέλῃ χρώματα ἔς τὸ πρόσωπό του, καὶ τὸν ρώτησε ποιά δύναμις ἀπόκρυφη τὸν κάνει νὰλλάζῃ ἔτσι εὐκόλα χρώματα, κι' ὁ Ἡμερος τοῦ ἀπάντησε:

— Ἡ δύναμις τῆς φύσεως, βασιλιᾶ μου.

— Ποιανῆς φύσεως; τοῦ φώναξε ταραγμένος ὁ Πρωτάτος.

— Τῆς φύσεως τοῦ βασιλείου σου, τοῦ εἶπε με περιπάθεια ὁ Ἡμερος, καὶ χάραξε με τὰ ἰσχνά του χέρια ἓνα μεγάλο ἀγέρινο στεφάνι, σὰν νὰ ἤθελε νὰγκαλιάσῃ τὰ μυρωμένα λειβάδια καὶ τὰ ἡμερα δάση τοῦ Πρωτάτου.....

Καὶ τώρα ὁ βασιλιάς πήδησε ἀπὸ τὸ κάθισμά του κι' ἀρχίνησε νὰ τρέχῃ ἐπάνω καὶ κάτω σὰν φλογισμένος δαίμονας μέσα ἔς τὰ μαῦρα καζάνια τῆς κολάσεως, κ' οἱ πολεμιστάδες του ὅλοι ἔφριτταν ἀπὸ τὸν τρόμο τους, γιατί εἴξεραν πῶς ὁ βασιλιάς τους πηδοῦσε ἔτσι ὅταν διφοῦσε πολὺ ἀπὸ αἵματα. Μόνος ὁ Ἡμερος δὲν ἔτρεμε καὶ χαμογελοῦσε, κι' ἀπορούσανε ὅλοι γιὰ τὸ θάρρος του κι' ἀρχινήσανε νὰ τὸν ζηλεύουν καὶ νὰ τὸν μισοῦν. Ἐπειτα ὁ βασιλιάς ἀρπάξε τὸν καταγκιόζην του ἔς τὰ γρία χέρια του, καὶ τὸν κίτταζε σὰν ἀστρίτης τὸ πουλάκι, καὶ μαῦρες ἀστραπὲς ἔφευγαν ἀπὸ τὰ φλογισμένα του μάτια. Μὰ ἡ γλύκα τῶν ματιῶν τοῦ Ἡμερου θάμπωνε τὴν λάμπη τους κι' ὁ βασιλιάς πρώτη φορὰ ἔς τὴν ζωὴ του αἰσθάνθηκε νὰ σκοτίζεται τὸ φῶς του, κι' ἀρχίνησε νὰ τρέμῃ καὶ νὰ σπαρταρᾷ... Κι' ὅταν συνῆλθε ἦταν καταχαρούμενος καὶ πίστευε πῶς εἶχε ταραχθῆ τόσο ἀπὸ τὴν μεγάλη του ἱκανοποίησι γιατί ἄκουσε πῶς ὁ καταγκιόζης του ἔχει τὴν δύναμι νὰ νικᾷ τὴν φύσι καὶ τοῦ εἶπε με πύρινη γλῶσσα.

— Ξένε, ἐγὼ ποὺ κατὰστρεψα ἔθνη κι' ἔσφαξα λογιῶν λογιῶν λαοὺς, ἓνα ἄχι βαθὺ ἔχω μέσα μου: ἄχι! δὲν ἔξουσιάζω νὰ κάμω ὅ,τι θέλω ἔς τὰ βασίλειά μου! Τὰ ἡμερα δάση μου καὶ τὰ λουλουδοστόλιστα λειβάδια μου καὶ τὰ γλυκύ-

τατα πουλιά μου νύχτα-μέρα με πικραίνουν, με στενοχωροῦν, με τυραννοῦν με τὴν εὐμορφιά τους καὶ τὲς εὐωδιές τους καὶ τὰ τραγούδια τους. Ἡ καταστροφή τους θὰ ἦταν ἡ σωτηρία μου κ' ἡ δόξα μου κ' ἡ χαρά μου! Ὅσες φορὲς ἔκαμα νὰ τὰ ἐρημώσω τόσες φορὲς ξαναγεννιόντανε ζωντανώτερα καὶ τόσο βαθύτερη πληγὴ ἀπελπισίας ἀνοίγαν ἔς τὰ στήθια μου. Πές μου ἐσὺ, ξένε, ποῦ ἔχεις τὴν δύναμι νὰ νικᾷς τὴν φύσι, μορεῖς νὰ με κάμῃς νὰ καταστρέψω τὴν ἰδική μου; μορεῖς νὰ γίνῃς σωτήρας μου; Ἄν μορῆς, θὰ σ' ἀφήσω κληρονόμο ἔς τὰ βασίλειά μου!

— Μπορῶ νὸ γίνω σωτήρας σου! τοῦ εἶπε χαμογελαστὰ ὁ Ἡμερος, κι' ὁ βασιλιάς ἀλλάλαξε ἀπὸ χαρὰ κ' οἱ πολεμιστάδες του ἀλλάλαξαν ἀπὸ λύπη κι' ἀπὸ φθόνο κατὰ τοῦ Ἡμερου. Κι' ὁ Πρωτάτος γιὰ νὰ δείξῃ καλύτερα τὴν ἀγάπη του ἔς τὸν καταγκιόζην του τοῦ ἔδωκε με τὰ ἴδια του τὰ χέρια τὸ ποτήρι του γεμᾶτο κόκκινο κρασὶ νὰ πιῇ καὶ νὰ εὐφρανθῇ, μὰ ὁ Ἡμερος ἀρχίνησε νὰ τρέμῃ σύψυχος καὶ νὰ λιποθυμᾷ καὶ τὰ μάτια του ἔσβυναν. Κι' ὁ βασιλιάς γιὰ νὰ τὸν ἀρπάξῃ ἔς τὴν ἀγκαλιά του πέταξε ὀρηκτικὰ τὸ ποτήρι, μὰ τότες ὁ Ἡμερος διὰ μιᾶς ἀρχίνησε νὰ γελᾷ δυνατὰ—δυνατὰ κ' ἔλαμψαν πάλαι τὰ μάτια του. Κι' ὁ Πρωτάτος ἀδιάκοπα τώρα χαχάνιζε γιὰ τὴν δύναμι τῆς ὑποκρισίας τοῦ καταγκιόζην του κ' οἱ πολεμιστάδες του ἔχασκαν πρὸς τὸν Ἡμερο καὶ τὸν ἔβλεπαν με μάτια ἄγρια καὶ τὸν θαυμάζανε καὶ τὸν φθονοῦσανε περισσότερο.

Κ' ἔτσι ὁ Πρωτάτος δὲν μοροῦσε πιά νὰ ζήσῃ μιὰν ἡμέρα χωρὶς νᾶχῃ τὸν Ἡμερο πλάϊ στὰ ξεφαντώματά του, κ' ἦταν βέβαιος πῶς ὁ καταγκιόζης του με τὴν δύναμι ποὺ εἶχε νὰ νικᾷ τὴν φύσι θὰ τοῦ ἐλευθέρωνε τὰ βασίλειά του ἀπὸ τὰ δάση καὶ τὰ λουλούδια καὶ τὰ πουλιά ποὺ τόσο τὸν πικραίνανε καὶ τὸν στενοχωροῦσανε. Μὰ ὁ Ἡμερος ἀπόφευγε τὸν βασιλιᾶ του τὴν ἡμέρα κι' ὅλο ἔς τὰ δάση του γύριζε κι' ὅλο με τὰ λουλούδια του φιλιόντανε κι' ὅλο με τὰ πουλιά του μιλοῦσε. Κι' ὁ Πρωτάτος, ποὺ τὸν ἤθελε μέρα-νύχτα μαζί του, ὅσο τὸν ἀπόφευγε ὁ καταγκιόζης του τόσο τὸν ζητοῦσε αὐτὸς, καὶ μιὰ φορὰ τοῦ εἶπε θυμωμένος:

— Γιατί μ' ἀποφεύγεις πάντα τὴν ἡμέρα;
— Γιατί δὲν μ' ἀκολουθεῖς ποτὲ τὴν νύχτα,
τοῦ ἀπάντησε ὁ Ἡμερος.

Κι' ὁ βασιλιάς στενοχωρημένος τὸν ρώτησε.

— Πῶς θὰ σ' ἀκολουθῶ τὴν νύχτα, τρελλέ;

— Ἄν ἔρχεσαι μαζί μου τὴν ἡμέρα!

Κι' ὁ βασιλιάς ἀπὸ ἀκράτητη περιέργεια ἀποφάσισε πὰ νὰ πάη μαζί του μιὰν ἡμέρα. Τὸν σήκωσε λοιπὸν γλυκοχαράματα ὁ καραγκιόζης του καὶ τὸν τράβηξε κατὰ τὰ δάση καὶ τὰ λειβάδια του. Ὁ βασιλιάς, κατακόκκινος, φοροῦσε τα φοβερώτερα του ἄρματα καὶ τὴν βασιλική του πορφύρα, τὴν στολισμένη μὲ χρυσοκέντητα φεΐδια καὶ σκορπιούς, καὶ τὴν πολεμική του περικεφαλαία τὴν διαμαντένια μὲ τὸ στέμμα τοῦ βασιλείου του χαραγμένο ἐπάνω της, καὶ ὁ Ἡμερος, ὁ κιτρινιάρης, περπατοῦσε πλάϊ του ξυπόλυτος καὶ κουρελιασμένος καὶ στέμμα του μονάκριβο εἶχε τα ξέπλεκα ξανθὰ μαλλιά του. Μὰ ὅσο προχωροῦσαν κι' ὅσο κοντεύανε νὰ φθάσουν ἔς τὰ δάση καὶ ἔς τὰ λειβάδια, τόσο ὁ βασιλιάς ἐκεῖνος γλώμιαζε κι' ἀσχήμαινε καὶ σκόνταφτε σὲ κάθε βῆμα καὶ θλιβόντανε βαθειά, καὶ τόσο τοῦ Ἡμερου ἐρρόδιζαν τα μάγουλα κι' ὠμόρφαινε καὶ πετοῦσε ἀπὸ τὴν χαρά του. Κι' ὁ Πρωτάτος βλέποντας τὸν καραγκιόζη του τόσο νὰ μεταμορφώνεται τοῦ ἔλεγε τρομασμένος:

— Τί ἔπαθες! τί ἔπαθες! ἐσὺ γίνηκες εὐμορφότερος καὶ φοβερώτερος κι' ἀπὸ τὸν βασιλιά σου!

Κι' ὁ Ἡμερος τοῦ ἀπαντοῦσε περιγελαστά:

— Τί ἔπαθες! τί ἔπαθες! ἐσὺ γίνηκες ἀσημότερος καὶ πιὸ φοβιτσιάρης κι' ἀπὸ τὸν καραγκιόζη σου!

Καὶ τώρα ἀπὸ πολὺ μακρὰ φθάνανε πὰ μυροβόλες εὐωδιές λουλουδιῶν καὶ παραδείσιες ἀρμονίες πουλιῶν καὶ τερπνὰ σούσουρα δέντρων καὶ ψιθυρισμοὶ σὰν νανουρίσματα παιδιοῦ ἀπὸ κρουσταλλένια ποτάμια, κι' ὁ Πρωτάτος τώρα ἀρχίνησε νὰ φοβᾶται καὶ νὰ τρέμη καὶ ψιθύριζε ἔς τὸν Ἡμερο:

— Ἐδῶ μπαίνουμε ἔς τὴν Κόλασι! Μοῦ φαίνεται τώρα πῶς πεθαίνω!

Κι' ὁ Ἡμερος τοῦ ἔλεγε γλυκὰ-γλυκὰ:

— Ἐδῶ μπαίνουμε ἔς τὸν Παράδεισο! Μοῦ φαίνεται τώρα πῶς ἀνασταίνομαι!

Καὶ τράβηξε τὸν βασιλιά καὶ μπήκανε πὰ ἔς τα παρθενικά του βασίλεια, καὶ μόλις τὰ πατήσανε ἐρχόντανε χιλιάδες φωνές ἀηδονίσσιες καὶ λέγανε: «Καλῶς τὸν Ἡμερό μας! καλῶς τὸν Ἡμερό μας! Ἐσὺ εἶσαι ὁ βασιλιάς μας!»

— Ἐγὼ εἶμαι ὁ βασιλιάς σας! ἐμούγκρισε καταθυμωμένος ὁ Πρωτάτος.

— Χά! χά! χά! ἀκουστήκανε γέλοια σατανικά διὰ μιᾶς σὰν νὰ βγαίνανε ἀπὸ μύρια στόματα τοῦ Ἄδῃ, κ' ἔπειτα πάλαι ξανακουστήκανε γλυκύτερες ἀκόμη οἱ φωνές καὶ λέγανε: «Καλῶς τὸν Ἡμερό μας! καλῶς τὸν βασιλιά τῆς φύσεως! Γιὰ σένα τὸν περιφρονημένο, γὰρ σένα τὸν ξυπόλυτο, γὰρ σένα τὸν κουρελιάρη, κελαιδοῦν τὰ ῥόδια ἔς τὰ δάση τοῦ Πρωτάτου καὶ μυροβολοῦν τὰ ῥόδα ἔς τὰ λειβάδια του! Ὅλα εἶμαστε δικά σου καὶ κανένα δὲν εἶναι δικό του! Καλῶς τὸν Ἡμερο τὸν βασιλιά τῆς φύσεως!»

— Ἄχ! ἄχ! ἀναστενάξε βαθειὰ ὁ Πρωτάτος. Σῶσέ με, Ἡμερε, σῶσέ με! Ἐλα νὰ βγοῦμε μακρὰ ἀπὸ τοῦτον τὸν Ἄδῃ!

— Ἐλα νὰ μποῦμε παραμέσα ἔς τὸν Παράδεισο! τοῦ ψιθύρισε γλυκύτατα ὁ Ἡμερος, καὶ τὸν ἔσυρε ἀκράτητος ἐπάνω ἔς τὰ τριαντάφυλλα καὶ τοὺς μενεξέδες.

— Ἄ! πονῶ! σχίζομαι! φώναζε ὁ βασιλιάς. Χιλιάδες ἀγκάθια ἀγκυλώνουν τὰ πόδια μου! Πῶς γίνεται, Ἡμερε, ξυπόλυτος ἐσὺ νὰ πηδᾷς τόσο χαρούμενος ἐπάνω σὲ τοῦτα τὰ μυτερὰ μαχαίρια κ' ἐγὼ καλοποδημένος νὰ καταματώνωμαι ἔτσι; Κύττι πῶς τρέχουν κατάμαυρα τὰ αἵματά μου! Δέσε μου τὲς πληγές μου, Ἡμερε, δέσε μου τες!...

— Ἐλα νὰ σοῦ τὲς δέσω, τοῦ εἶπε γελαστά ὁ Ἡμερος, καὶ τοῦ ἔλυσε τὲς ὀλόχρυσες ποδειςές του καὶ τὸν ἄφησε ξυπόλυτο. Καὶ τοῦ βασιλιά τώρα ἐκλείσαν διὰ μιᾶς οἱ πληγές κι' ἀποροῦσε πῶς δὲν τὸν ἀγκυλώνανε πὰ τὰγκάθια κ' ἔτραχε τώρα πιὸ ἐλεύθερος πίσω ἀπὸ τὸν Ἡμερο, κ' ἐφθασαν ἔτσι ἔς ἓνα μεγάλο δάσος γεμᾶτο πλατάνια καὶ ἰτιαῖς, κ' ἔσκυφταν λιγερά τὰ κλωνάρια καὶ χαϊδεύανε τὸ μέτωπο τοῦ Ἡμερου καὶ τραβιόντανε μὲ φρίκη ὅταν περνοῦσεὸ βασιλιάς, κι' ὁ Πρωτάτος ἀναστεναάζοντας ἔλεγε:

— Γιατὶ χαϊδεύουνε αὐτὰ τὰ δέντρα μὲ τόσο

πάθος τὸν καραγκιόζη μου, κ' ἐμένα τὸν ἀφέν-
τη τους μ' ἀποφεύγουνε μὲ τόση φρίκη;

Κι' ὁ Ἡμερος τοῦ εἶπε:

— Ἔλα νὰ χαϊδέψουνε καὶ σένα, δύστυχε!
καὶ τοῦ ἔβγαλε τὴν διαμαντένια περικεφαλαία
του μὲ τὸ βασιλικό της στέμμα καὶ τὴν πέταξε
μακρὰ καὶ ἀνέμισαν τὰ κόκκινα μαλλιά τοῦ
βασιλιᾶ, καὶ τώρα τὰ κλωνάρια κρυφοχαϊδεύανε
καὶ τᾶγριο μέτωπο τοῦ Πρωτάτου καὶ τὰ μάτια
του ἀρχίσανε νὰ ἡμερώνουν κι' ὁ ἄγριος βασι-
λιάς πρώτη φορά ἔς τὴν ζωὴ του ψιθύρισε:

— Ἄ! θαρρῶ πὼς ξαναγιώνω! κι' ἀπὸ τὴν
συγκίνησί του αἰσθάνθηκε πὼς κλωνίζεται καὶ
τὸν πήρε ὁ Ἡμερος ἔς τὴν ὄχθη ἀπὸ ἓνα χαρι-
τωμένο ρυάκι νὰ τὸν καθίση πλάι του νὰ ξανα-
σάνη, μὰ μόλις ἔκαμε νὰ ξαπλωθῇ ὁ βασιλιάς
τὸ ρυάκι τρομασμένο ἄλλαξε τὸν δρόμο του,
κι' ὁ βασιλιάς φώναξε.

— Πιάνεται ἡ ἀναπνοή μου! πνίγομαι! πνί-
γομαι!

Κι' ὁ Ἡμερος τοῦ ἔβγαλε τότε γλήγωρα-γλή-
γωρα καὶ τὴν βασιλική πορφύρα καὶ τὴν ἐκου-
ρέλιασε, κι' ὁ βασιλιάς θαρροῦσε τώρα πὼς ἀνα-
στήθηκε καὶ δάκρυσε πρώτη φορά ἔς τὴν ζωὴ
του καὶ μουρμούριζε: «Τί ὠραῖα τώρα ποῦ
εἶναι δῶ! τί ὠραῖα!» καὶ τὸ ρυάκι ποῦ τρομα-
σμένο ἄλλαξε τὸ δρόμο του ξανᾶλθε καὶ κυ-
λοῦσε ἡμερο τᾶφρατα νερά του ἔς τὰ πόδια τοῦ
βασιλιᾶ καὶ τὰ πουλιὰ μαζεύθηκαν ὅλα ἀπὸ
πάνω του καὶ κελαδούσανε γλυκά:

— Καλῶς τὸν Ἡμερό μας! καλῶς τὸν βα-
σιλιᾶ καὶ τὸν σωτήρα τῆς φύσεως!

— Ἄχ! ἀναστέναξε τότες ὁ Πρωτάτος, πότε
θὰ ποῦνέ καὶ γιὰ μένα τέτοιο τραγοῦδι ἀθά-
νατο! Ἄχ! ἄς τῶλεγον μιὰ φορά κ' ἄς πέ-
θαινα!

Κ' ἔκλεισε τὰ μάτια του κ' ἐρρέμβαζε ὁ
ἄγριος βασιλιάς πρώτη φορά ἔς τὴν ζωὴ του,
καὶ τὰ δέντρα τὸν σκεπάζανε πονετικά ἀπὸ τὸν
ἥλιο μὲ τοὺς κατάχλωρους ἴσκιους των, καὶ τὰ
πουλιὰ καὶ τὰ ποτάμια τὸν ναουρίζανε μὲ τὰ
τραγοῦδια καὶ τὴν ἡμερη βοή τους, καὶ τὰ λου-
λούδια καὶ οἱ ζέφυροι ἔχυναν βάλαμο καὶ μα-
λακώνανε μὲ τὲς εὐωδιές καὶ τὴν πνοή τους τὴν
πέτρινη καρδιά τοῦ βασιλιᾶ, κι' ὁ Ἡμερος χαϊ-
δευε τὰ ματωμένα μαλλιά του καὶ τοῦ τὰ καθά-
ριζε μὲ τριαντάφυλλα καὶ μενεξέδες ποῦ τὰ βου-

τοῦσε ἔς τὸ χαριτωμένο ρυάκι ποῦ κύλαε ἡμερο
ἡμερο ἔς τὰ πόδια του, καὶ τὰ κόκκινα μαλλιά
τοῦ Πρωτάτου ἀρχίσανε νὰ ξανθίζουν καὶ νὰ
μυροβολοῦν..... Κι' ὅταν ἀρχίνησε νὰ βραδυάζη
εἶπε ἔς τὸν βασιλιᾶ ὁ Ἡμερος:

— Ἔρχεται ἡ ὥρα τῆς βασιλείας σου! Δὲν
θὰ πᾶμε ἔς τὰ ξεφαντώματά σου νὰ ξαναγίνω
καραγκιόζης σου;

Κι' ὁ Πρωτάτος τρόμαξε καὶ εἶπε:

— Ἀπόψε θὰ πάρω τὴν θέσι σου ἐδῶ πλάι
σου καὶ θὰ σε διασκεδάσω κ' ἐγώ!

Κι' ὁ Ἡμερος ἀναστέναξε βαθειὰ-βαθειὰ
πρῶτη φορά μπροστὰ ἔς τὸν βασιλιᾶ του.

— Γιατί ἀναστενάξεις; τὸν ρώτησε σασι-
σμένος ὁ Πρωτάτος.

— Ἄχ! ἄχ! ψιθύρισε ὁ Ἡμερος. Ἐδῶ μέσα
θά με φᾶνε τὰ μεσάνυχτα τὰ θηριὰ τοῦ βασι-
λείου σου!

— Ἄχ! ἄχ! κελαϊδήσανε παραπονετικά καὶ
τᾶηδόνια καὶ βουβαθήκανε ἔπειτα. Ἄχ! ἄχ!
ἀκούστηκε σὰν μαῦρος θρηῆνος νὰ βγαίη κι'
ἀπὸ τὰ δάση μέσα, καὶ μαῦρος ἴσκιος μελαγχο-
λίας ξαπλώθηκε κατ' ἐπάνω τους, καὶ τὰ ρόδα
καὶ τὰ λούλουδα τῶν κάμπων λυγίσανε θλιμ-
μένα τὰ βελουδένια κεφαλάκια τους κ' ἔσταζαν
δάκρυα δροσερὰ καὶ μυροφόρα..... Κι' ὅταν
ἔφθαναν τὰ μεσάνυχτα φανήκανε ἀπὸ μακρὰ
κατακόκκινες φωτιές νὰ χύνουν γλῶσσες παρ-
δαλές πρὸς τὸ μέρος τοῦ βασιλιᾶ καὶ τοῦ Ἡμε-
ρου καὶ ποδοβολητὸς βάρβαρος ἀκούγοντανε
καὶ φωνές ἄγριες ταράζανε τὴν θλιβερὴν ἁρμο-
νίαν τῆς φύσεως κ' ἔλεγον δυνατὰ-δυνατὰ:
«Πρωτάτε! Πρωτάτε! μεγάλη μας βασιλιᾶ, ποῦ
εἶσαι;

Κι' ὁ Πρωτάτος, ποῦ καταλάβαινε πὼς ἐρ-
χόντανε οἱ πολεμιστᾶδες του, φώναξε βραχνά:
«Ἐδῶ μεγάλος βασιλιάς εἶναι ὁ Ἡμερος κ'
ἐγὼ εἶμαι ὁ καραγκιόζης του! Φευγάτε-φευγάτε
ἀπὸ δῶ!»

Μὰ οἱ πολεμιστᾶδες του ταραγμένοι τὸν πλη-
σιάσανε γοργότερα κι' ἀπαρηγόρητοι ἔλεγον
μεισύ τους: «Ὁ μεγάλος μας βασιλιάς τρελλά-
θηκε! Ὁ προδότης ὁ καραγκιόζης του τὸν
τρελλάνε!» Καὶ ὅταν εἶδαν τὸν βασιλιᾶ τους
ξυπόλυτο, χωρὶς τὸ στέμμα του καὶ χωρὶς τὴν
πορφύρα του, ἔφριξαν. Κι' ὅταν εἶδαν καὶ τὸν
Ἡμερο πλάι του εὐμορφότερο, μέσα ἔς ἐκεῖνα

τάγρια μεσάνυχτα, κι' από τὸν ἥλιο τοῦ Ἀπρι-
λιοῦ, ὤρμησαν λυσσιασμένοι κατὰ πάνω του καὶ
μπήξανε τὰ σπαθιά τους ἔς τὰ μαλακά του
στήθια καὶ τὸ ἀθῶό του αἷμα ἐρράντισε σὰν
δλόθερμο δάκρυ ἐλεημοσύνης καὶ οἰκτιροῦ τὰ
σκληρά τους καὶ ἄσπλαχνα πρόσωπα.

— Ἄχ! ἔκαμε ὁ Ἡμερος, καὶ εἶπε ἔς τὸν
Πρωτᾶτο: «Νά τα τὰ θηριὰ τοῦ βασιλείου σου!»
κι' ἔπειτα ξεψύχησε μὲ χαμόγελο ἀπαλώτερο κι'
ἀπὸ τὸ πρῶτο τῆς αὐγούλας γλυκοχάραμα.....
Κι' ὁ Πρωτᾶτος σωριάστηκε πάνω του καὶ τὸν
ἀγκάλιαζε καὶ τὸν φιλοῦσε τρελλὰ καὶ τοῦ φώ-
ναζε: «Ἡμερε! Ἡμερε! σωτήρά μου!» καὶ
λιποθύμησε, κι' οἱ πολεμιστάδες του ἀπαρηγό-
ρητοι πήρανε ἔς τὰ χέρια τους τὸν βασιλιᾶ τους
καὶ φέρνοντάς τον εἰς τὰ βασιλεία του κραζῶσαν
ἀπελπιστικὰ κατὰ τὸν δρόμο: «Ὁ μέγας μας
βασιλιάς τρελλάθηκε! ὁ μέγας μας βασιλιάς
τρελλάθηκε! Ἄχ! τὸν κακοῦργο τὸν καραγκιόζι
του! ἄχ! τὸν κακοῦργο!»

Καὶ τὰ πουλιὰ τοῦ δάσους ἀπαντούσανε κι'
ἔλεγαν πικρὰ-πικρὰ: «Ἄχ! τὸν καλό μας τὸν
Ἡμερο! Ἄχ! τὸν ἀδικοσκοτωμένο βασιλιᾶ τῆς
φύσεως! Ἄχ! κανένας δὲν ἔγινε σωτήρας τοῦ
κόσμου χωρὶς νὰ χύσῃ τὸ αἷμά του πρῶτα γιὰ
τὸν κόσμον! Τώρα ὁ Πρωτᾶτος σώθηκε! Τώρα
θα γίνῃ σωτήρας κι' αὐτὸς, τώρα θὰ γίνῃ κι'
αὐτὸς βασιλιάς μας!»

Καὶ τὴν ἄλλην ἡμέρα ποῦ ὁ Πρωτᾶτος εὐρέ-
θηκε χωρὶς τὸν Ἡμερό του ἦταν ἀπαρηγόρη-
τος, καὶ πρώτη φορὰ τὸ δάκρυ τοῦ πόνου καὶ
τῆς ἀγάπης ἔβρεχε θερμὸ τὸ πρόσωπό του, καὶ

πόθος ἀκατανίκητος τοῦ γεννήθηκε νὰ ἐκδικηθῆ
τὸν ἀδικοσκοτωμένο του Ἡμερο. Καὶ μ' ἀπορία
του καὶ μὲ χαρὰ του μαζί ἔβλεπε τώρα πῶς
γιὰ νὰ τὸν ἐκδικηθῆ δὲν ποθοῦσε νὰ σκοτώσῃ
τοὺς πολεμιστάδες του μὰ νὰ τοὺς κάμῃ ὄλους
ὁμοίους μὲ τὸν Ἡμερό του. Καὶ πρώτη φορὰ
τώρα μὲ ἀνεκδιήγητη συγκίνησι ἄκουε τὴν
καρδιά του νὰ χτυπᾷ μεστωμένη ἀπὸ ἄπειρη
καλοσύνη καὶ οἰκτιρμό γιὰ τοὺς ἄγριους φονιά-
δες τοῦ ἀγαπημένου του. Καὶ γιὰ νὰ τοὺς κάμῃ
μετανοημένους ἀδελφοὺς τοῦ Ἡμερου τοὺς
πῆρε ὄλους ἔς τὰ δάση του καὶ ἔς τὰ λειβάδια
του ξυπόλυτους καὶ χωρὶς ἄρματα καὶ χωρὶς
περικεφαλαῖες καὶ τοὺς ἐξάγνισε μέσα ἔς τῆς
πρωθενικῆς φύσεως τὴν ἀθωότητα, καὶ μαζί τους
ἔθαψε τὸν Ἡμερό του, τὸν περιφρονημένο τῆς
ζωῆς καὶ τὸν ἀθάνατο τοῦ τάφου, ἀποκάτω
ἀπὸ ἴτιας καὶ κυπαρίσσια καὶ γύρω ἀπὸ τριαν-
ταφυλλιαῖς καὶ μενεξέδες, καὶ τὰηδόνια τρα-
γουδῶντας τὸν ἐνταφιασμό του ἔλεγαν τώρα μὲ
θρήνους καὶ χαρὲς μαζί: «Ἐχάσαμε τὸν βασι-
λιᾶ μας τὸν Ἡμερο καὶ κερδίσαμε τοὺς φονιά-
δες του! Χαῖρε, Πρωτᾶτε, βασιλιᾶ μας, καὶ σεῖς
φονιάδες, τὰ ξαναγεννημένα ἀδέλφια μας!» Καὶ
μὲ τὲς μελωδίες τῶν ἀηδονιῶν σουσουρίζανε
μαζί ἁρμονικὰ καὶ τὰ χλωρὰ κλωνάρια τῶν
δέντρων καὶ τὰ κρουσταλλένια νερὰ τῶν ποτα-
μιῶν, κι' οἱ ζέφυροι μυρωμένοι μὲ τὲς εὐωδιές
τῶν λουλουδιῶν φιλοῦσανε τὰ μέτωπα τοῦ
βασιλιᾶ Πρωτᾶτου καὶ τῶν καινούριων ἀδελ-
φῶν τοῦ ἀδικοσκοτωμένου Ἡμερου.....

Ἀπρίλης 1908

Γ. Α. ΓΚΙΚΑΣ

ΓΝΩΜΑΙ ΤΩΝ ΛΟΓΙΩΝ ΜΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Σταλάζει γοργά ἡ ζωὴ γύρω μας καὶ μεῖς μαζή της. Καὶ στὸ νερὸ ποῦ μαζεύεται, με ὠμορφιὰν καθρεφτίζοντας τὰ κόκκινα καὶ τὰ λευκά καὶ τὰ λιλά λουλούδια τῆς Εἰρήνης. Τὰ δέντρα τρεμάμενα ξανοίγοντας σ' ὄλο τους τὸ βάθος—δίνοντας ἀφορμὴν εἰς τὸν Στοχασμὸν νὰ ὄνειρευθῆ τὴν Αἰωνιότητά του. . . . Ξερὰ φύλλα—διόλου θλιβερά—σμίγουν με τὰ ψαράκια κ' οἱ κλαίουσες με τοὺς σιωπηλοὺς ἴσκιους κάμουν φαιοὺς τοὺς κύκλους ποῦ κάμουν τὰ νερά, κάτω ἀπὸ τὸ ἐρωτικὸν ἄγγιγμα τῶν ἐντόμων.... Κάποιες νεότητες περνοῦν χαρούμενες γύρω ἀπὸ τὸ νερὸ ψάχνοντας γιὰ νεότητες καὶ λίγο πιὸ πέρα παιδάκια με γυμνὴν τὴν ὠραιότητά των, πετοῦν ἀπὸ πρᾶσινον εἰς πρᾶσινον—χρωματιστὰ κ' αὐτὰ θαύματα. Ὅλα—μακριὰ ἀπὸ τὴν σοφίαν τους, ὅλα—πλησίον εἰς τὸ πουλί καὶ εἰς τὴν δροσοστάλαν, ποῦ τραγουδοῦν—τὴν Σιωπὴν. Ἐνα ξάπλωμα Καλωσύνης εἰς τὴν Γῆν.

Μέσα εἰς τὴν Ζωὴν αὐτὴν—μέσα εἰς τὴν Ζωὴν, δὲν θὰ εὕρωμεν τὸν Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην.

Διὰ νὰ τὸν εὕρωμεν πρέπει νὰ τὸν ζητήσωμεν εἰς τὸν ἀναμνηστικὸν χαμὸν κάποιας ζωῆς...

Θ' ἀδικούσαμεν τὸν γλυκύτατον φίλον μας ἂν τὸν ἐκρίναμεν. Θέλομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι τὸν ἐγνωρίσαμεν βαθύτερα ἀπὸ ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι θὰ τὸν ἀδικήσουν ἀσφαλῶς κρίνοντάς τον.

Καὶ δὲν θ' ἀναφέρωμεν τίποτε ἱστορικὸν, ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ ἔκαμαν τὸν Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην νὰ μὴ ζήση.... Ἀφοῦ ἔχομεν πρωτίστως τὸ θλιβερὸν γεγονός τῆς παραζωῆς του... Πρὸς τί;

Μέσα εἰς ἓνα του διήγημα, εἰς τὸ « Χωρὶς Στεφάνι » φαίνεται μία προσπάθεια τῆς ψυχῆς τοῦ Παπαδιαμάντη διὰ τὴν ζωὴν. Ἀλλὰ δὲν τὸ κατορθώνει.

Ὁ Χριστιανισμὸς με τὴν πλέον οἰκτρὰν καὶ ὑποπτον ἀθωότητά του, ἔρχεται καὶ σακατεύει

τὴν νοσταλγικὴν αὐτὴν ψυχὴν. Ἔχομεν πάντοτε τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀρνητικῆς ὑποστάσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ἐζήτησεν ὡς ἓνας δεύτερος Φάουστ, τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν εἰρήνην τοῦ ὁ Παπαδιαμάντης. Ἀλλὰ κ' ἐκεῖ ἀφοῦ μάταια, « ἠθέλησε » νὰ παίξῃ με τὰ ἐξωτικά, δὲν κατόρθωσε παρὰ νὰ λυπηθῆ βαθύτατα. Δὲν ἐσώθη. Ἀληθινὰ, ὑπῆρξε βαθειὰ τραγικὴ ὑπαρξις, θλιμένον πνεῦμα ὁ Παπαδιαμάντης.

Ποιὸς ἤξεύρει γιὰτί ;

Ὅπως δὲν ἔπαυσε: Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν πταίει.

Δὲν ἔφερε τὴν ἀνάστασιν. Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἔλθουν—φαίνεται—διαφορετικά....

Κάτι ἀπείρως βαθύτερον βλέπει κανεὶς εἰς τὸν Παπαδιαμάντην—ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντην.

Καὶ ἴσως αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἐκεῖνο ποῦ δὲν ὑπῆρξεν εἰς τὸν ἥρεμον περιπατητὴν τῆς Δεξαμενῆς, ἐκεῖνο ποῦ δὲν ὑπάρχει εἰς τοὺς περισσοτέρους—ἂν ὄχι εἰς ὅλους—ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας.....

ΑΠ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐνας φιλόσοφος εἶπεν ὅτι ὑπάρχουν δύο εἰδῶν συγγραφεῖς. Ἐκεῖνοι ποῦ γράφουν διὰ νὰ μουτζαλώνουν τὸ χαρτὶ καὶ ἐκεῖνοι ποῦ γράφουν διότι ἔχουν κάτι νὰ μᾶς εἶπουν. Ὁ κ. Παπαδιαμάντης ἀνήκει εἰς τοὺς δευτέρους καὶ μᾶς εἶπε πολλὰ καὶ καλὰ πράγματα, ὅπως τὰ λέγουν οἱ ἀληθινοὶ καὶ μεγάλοι συγγραφεῖς. Σᾶς παρακαλῶ μάλιστα νὰ μὴ με θεωρήσητε σωβινιστὴν ἂν σᾶς εἶπω ὅτι ὁ κ. Παπαδιαμάντης, τοῦλάχιστον γιὰ μένα, εἶνε ἓνα; ἥρεμος συνεχητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ψυχῆς. Τώρα ἂν ὁ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὰ τρία τέταρτα ἀποτελεῖται ἀπὸ βαρβάρους—καὶ βάρβαρος εἶνε, κάθε περιφρονητὴς τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶνε ἡ μορφολογικὴ ἐξέλιξις τῆς γλώσσης μας—δι' αὐτὸ βέβαια δὲν εὐθύ-

νεται ὁ κ. Παπαδιαμάντης οὔτε τὸ ἔργον του εἶνε ὀλιγώτερον ἄξιον θαυμασμοῦ.

ΠΕΤΡΟΣ ΖΗΤΟΥΝΙΑΤΗΣ

Προθύμως ἀπαντιῶ εἰς τὴν αἴτησίν σας νὰ ἐκφράσω τὴν γνώμη μου περὶ τοῦ διηγηματογράφου μας Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη.

Εἰς ὅσα ἔργα του ἐδιάβασα μ' ἔκαμην ἐντύπωσιν ἢ περιγραφικὴ του δύναμις. Μὲ φαίνεται ὅτι εἶναι λαμπρὰ ἀσκημένος στῆς περιγραφῆς τὴν τριπλὴν ἰκανότητα—τὸ ποιά πρέπει νὰ λεχθοῦν, τὸ ποιά πρέπει νὰ παραλειφθοῦν, καὶ εἰς τὸ ποιά πρέπει νὰ σταματηθεῖ ἢ προσοχή.

Στὰ «Ρόδιν' Ἀκρογιαλία», τὸ ἔργον του ποῦ ἐφάνηκε στὸ περιοδικό σας, εἶναι ἔκτακτα ἐπιτυχημένος ὅλος ἐκεῖνος ὁ γύρος στὴν παραλία («Νέα Ζωή», ἔτος 4ον, σελ. 668—673). Τὸ καφενεῖον τοῦ γέρου Γατζίνου πρῶτα, κ' ἔπειτα τὰ σπίτια τῶν νοικοκυραίων ποῦ ξυπνοῦν ἕνα, ἕνα μὲς στὸ χάραγμα εἶναι παρουσιασμένα μὲ τέχνην ἀσφαλῆ. Καὶ τί καλὰ περιγραφόμενες στὴν «Φόνισσα» («Παναθηναία», Τόμ. 5ος, Ὀκτ. 1902—Μάρτ. 1903) εἶναι ἡ νύχτες ποῦ περνᾷ ἄγρυπνη ἢ Φραγκογιαννοῦ κοντὰ στὸ ἐγγόνι της μὲς στὸ σπίτι τῆς Δελχαρῶς κ' ἐπίσης ἡ πρωϊνὴ της μετάβασις στὸν ἐλαιῶνα, μὲ τὴν εἴσοδο στὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁϊ Γιάννη τοῦ Κρουφοῦ, καὶ τὴν μοιραίαν ἐπίσκεψιν στὸν μπακτσὲ τοῦ Γιάννη τοῦ Περιβολᾶ καὶ ἡ σκηνὲς στὸ πλυσταρεῖο τοῦ κῦρ Ροσμαῖ.

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ

Ὁ Ἀλ. Παπαδιαμάντης δικαίως κατέχει ἀδιαφιλονείκητον θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιλέκτων διηγηματογράφων μας. Ἐκτὸς τοῦ ἀτομικοῦ χαρίσματος τῆς μετριοφροσύνης, ἐφάνη μετριοπαθῆς ἐν τῇ γλωσσικῇ τῶν ἔργων του μορφῇ, ἀκολουθήσας τὴν ἀνάμικτον γλῶσσαν καθαρουσύνης καὶ δημοτικῆς μὲ μίαν προτίμησιν πρὸς τὴν πρώτην, ἣτις ὅταν γράφεται κομψῶς εἶνε ἢ προσφωτετέρα διὰ τὸ διήγημα καὶ ἢ μᾶλλον ἀνεκτῆ. Ἄλλ' ὅ,τι κυρίως διακρίνει αὐτὸν εἶνε ἡ ἑλληνικότης του. Τὰ διηγήματά του ἀποδεικνύουν τὸν συγγραφέα λάτρην ποιητικῶν τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως καὶ μελετητὴν βαθὺν τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς. Δὲν ἐπηρεάσθη ἀπὸ καμμίαν ξένην φιλολογίαν,

καίτοι ἐπιμελῶς παρακολουθεῖ αὐτήν. Ἀφοσιωμένος εἰς τὰ νησιωτικὰ ἤθη καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις, κατέστη ἡ φροσωποποίησις τῆς γνησιότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ διηγήματος.

Δ. Ι. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ «Νέα Ζωή» θέλει νὰ μάθῃ καὶ τὴν ἰδικήν μου γνώμην διὰ τὸν Ἀλέξανδρον Παπαδιαμάντην. Ἀλλὰ τὴν ἔχω τόσες φορὰς γράψει ποῦ νὰ μοῦ εἶναι δύσκολον νὰ τὴν ξαναγράψω σήμερα χωρὶς νὰ ἐπαναλάβω τὰ ἴδια. Εἶναι ὁ περισσότερο εἰσελθὼν εἰς τὸ νόημα τοῦ Ἑλληνικοῦ τοπίου, ὁ περισσότερο αὐθόρμητος, ἀληθινὰ «ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας του γράφων» καθὼς ὁ Ἅγιος Παῦλος κάπου λέγει.

Καὶ εἶναι ζήτημα, ἂν ὑπάρχῃ Ἑλλήν πεζογράφος ἀπὸ τοὺς ζωντανούς παρομοίως ἐχθρὸς τοῦ λογοτεχνικοῦ ψεύδους, ὡς ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Ἄν ἐξαίρεσις ἴσως τοὺς κ.κ. Ἰω. Κονδυλάκη καὶ Ἰωάννην Βλαχογιάννην, δὲν ἠξεύρω ποῖον ἄλλον, οἱ ἄλλοι διηγηματογράφοι μας ὀλίγον διαφέρουν ἀπὸ τοὺς ἀναγνωσματογράφους τῶν ἐφημερίδων. Ἐρωτογραφοῦν κῆρωτολογοῦν χωρὶς ποτέ τους νὰ ἔχουν ἀγαπήσει. Ὁμιλοῦν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ χωριοῦ χωρὶς νὰ ἔχουν βγῆ ἀπὸ τὴν Βάθειαν ἢ τὴν Νεάπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁμοιάζουν μὲ τοὺς «μεθύοντας ἄνευ οἴνου» τῆς βίβλου. Ἄν ὁ λυρισμὸς ὁ νεοελληνικὸς ἔχει ὀλίγους ἀληθινούς ἀντιπροσώπους ὁ (ὁ κ. Ἀγγελος Σικελιανὸς ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἀλαφροήσκιωτου» εἶναι exemplar vivum ἀληθινοῦ λυρισμοῦ), ἂν ἡ κριτικὴ δὲν ἔχῃ κανένα, ἂν ἡ σημερινὴ σκέψις τοῦ ἔθνους δὲν αὐγάζεται ἀπὸ φέγγος κανένα, ἢ νεοελληνικὴ διηγηματογραφία ἢ ἔχουσα ἐνώπιόν της ὅλα τὰ πλούσια «μικρὰ γεγονότα» τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς ζωῆς δὲν ἔκαμν ὅ,τι ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ. Ἐπιπολαιότης, συνθηματικότης, μονοτονία, ἀνελευθέρια τὴν διέπει. Ὁ φίλος μου Παῦλος Νιοβάνας ἔγραψεν ὅτι εἰς τὸν Παπαδιαμάντην χριστιανισμὸς καὶ εἰδωλολατρεία σφικτοπεριπλέκονται. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἀλήθευε περισσότερο ἂν ἔλεγεν, ὅπως ἐγὼ προηγουμένως εἶχα γράψει. Δηλαδὴ ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Παπαδιαμάντη συνθέτουν ἢ Ἐπικουρεία θερμότης καὶ ἢ Βυζαντινῆ

κατάνυξις. Εἰδωλολατρεία καὶ Ἐπικουρισμὸς διαφέρουν, ὡποσδήποτε.

ΑΡΙΣΤΟΣ ΚΑΜΠΑΝΗΣ

“Ὅταν διαβάξω τὸν Παπαδιαμάντη μιὰ ἰδέα μου ἔρχεται πάντα στὸ νοῦ: Πῶς ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς, ὅπως κι’ ἂν τὴν εὖρη τὴ ζωὴ, πάντα ποιητὴς θὰ μείνῃ. Νὰ τὸς αὐτός. Ὅλα γύρω του ἄθλια καὶ λερωμένα. Καὶ ὅμως καθετὶ ποῦ θὰ γεννήσῃ ἢ ψυχὴ του εἶνε γεμᾶτο ἀγνότη καὶ λαμπρότη καὶ ποίηση. Ὅπως κι’ ἀπὸ κάτι γλάστρες πῆλινες βλέπουμε νὰ πετιέται τὸ ἀγνόλευχο τὸ κρῖνο.

Α. ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ

Ἄνταποκρινόμενος εἰς τὰ ὑμέτερα γράμματα, δι’ ὧν προσκαλοῦμαι ἵνα καταστήσω ὑμῖν γνωστὰς τὰς ἐμὰς σκέψεις περὶ τοῦ ἡμετέρου διηγηματογράφου Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ὀφείλω πρῶτον νὰ ὁμολογήσω ὅτι κατὰ τὴν παρελθοῦσαν εἰκοσιπενταετηρίδα πάσας τὰς ὥρας σχολῆς καταδαπανήσας περὶ τὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γραμματολογίας, οὐδὲ τῆς ἐλαχίστης ἀνέσεως ἔτυχον ὅπως παρακολούθησα τὴν σειρὰν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων διηγηματογράφων, ἐν οἷς συγκαταλέγετε τὸν ἐφορτάζοντα τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα αὐτοῦ λόγιον ἄνδρα· τούτου ἔνεκα ἀδυνατῶ νὰ ἐκφράσω γνώμην περὶ τοῦ ὅλου ἔργου, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς συγχρόνου Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας· ἀλλ’ ἐξ ἀναγνώσεως τοῦ ἐν τῇ «Νέα Ζωῇ» δημοσιευομένου διηγήματος, τοσοῦτο μόνον δύναμαι νὰ εἶπω: — ὅτι ὁ κ. Παπαδιαμάντης, ὡς χειρίζεται τὸν κάλαμον, ἄριστα εὐστοχεῖ ἐν τῇ προσαρμογῇ τοῦ λεκτικοῦ ἰδιώματος πρὸς τὰ ἐν τοῖς διαγεγραμμένοις ὀρίοις τοῦ διηγήματος περιγραφόμενα ἦθη καὶ ἔθιμα· ἢ δὲ ἐπιτυχὴς αὕτη συνάφεια τοῦ ἰδιώματος καὶ τῶν ἠθῶν τὰ μέγιστα συμβάλλεται εἰς τὴν πιστὴν ἀποτύπωσιν τῶν πραγμάτων περὶ ἅτινα στρέφεται τὸ διήγημα, ὡσάκις τοῦτο στρέφεται περὶ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ· τὴν αὐτὴν δύναμιν θὰ εἶχε τὸ ἰδίωμα τοῦτο, προσαρμοζόμενον τοῖς ἠθεσι τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ὡσάκις τὸ θέμα τυγχάνει εὐτράπελον ἢ ψυχαγωγικόν· ἀμφιβάλλω ὅμως πολὺ ἂν τὸ ἀπλοῦν τοῦτο ἰδίωμα δυνατὸν νὰ προσαρμοσθῇ ὑπὸ καλαισθητικὴν ἔποψιν τοῖς

θέμασιν ἐκείνοις, ἐν οἷς τὸ σεμνὸν καὶ ἐπιβάλλον τοῦ λόγου δέον νὰ συμπαρακολουθῇ τῷ ὕψει καὶ κάλλει τῶν ἰδεῶν.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Σ. ΚΑΣΣΑΓΛΗΣ

Ἐπέρασαν ἀπὸ τότε περισσότερον ἀπὸ 10 ἔτη. Ὁ Παπαδιαμάντης εἰργάζετο εἰς τὴν «Ἀκρόπολιν». Κατὰ περιεργον δὲ σύμπτωσιν ἦτον, ἐνθυμοῦμαι, ἡ ἑβδομάς τῶν Βαΐων. Ἐνα πρωὶ λαμβάνω κάποιαν σημειώσιν τοῦ Διευθυντοῦ τῆς «Ἀκροπόλεως» παρακαλοῦντος νὰ με ἰδῇ εἰς τὸ γραφεῖόν του. Μὲ ὑπεδέχθη γελῶν· γελῶν τόσο ὥστε ἐπὶ τινὰς στιγμὰς νὰ μὴ κατορθώσῃ ἀπὸ τὰ γέλοια νὰ μοῦ δώσῃ νὰ ἐνοήσω τί ἐξήτει. Ἐπὶ τέλους τὰ ἐκατάφερε. Ἦθελε νὰ με παρακαλέσῃ νὰ τοῦ μεταφράσω ἐκ τῶν ἀγγλικῶν ἐφημερίδων διὰ τὴν «Ἀκρόπολιν» τὴν τόσο προκαλέσασαν πάταγον δίκην τοῦ αἰσθητικοῦ Ὁσκαρ Οὐάϊλδ.

— Μὰ ὁ Παπαδιαμάντης; παροτήρησα.

— Ὁ Παπαδιαμάντης, ἀπήντησε γελῶν ὁ κ. Γαβριηλίδης, μὲ ἠπεῖλησεν ὅτι θὰ με καταγγεῖλῃ εἰς τὸν Μητροπολίτην ἐὰν ἐπιμείνω ν’ ἀναθέσω εἰς αὐτὸν εἰς τοιαύτας ἀγίας ἡμέρας τὴν μετάφρασιν τόσο ἀνηθικοῦ ὑποθέσεως. Ὅχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ὡς κεφαλαιούχην ἐκβιασθὴν τῆς ἐργασίας μὲ ἐχαρακτήρισε, διότι ἐτόλμησα νὰ τοῦ τὸ προτείνω.

Ἐγέλασα καὶ ἐγὼ καὶ ἀνέλαβον τὴν μετάφρασιν τῆς δίκης, ἢ ὁποία τὴν ἐπαύριον ἤρχισε δημοσιευομένη ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς «Ἀκροπόλεως».

Τί ἐπηκολούθησε, φαντάζεσθε;

Ὁ χριστιανικώτατος Παπαδιαμάντης μὲ ἀπεκάλεσεν ἐναγῆ καὶ ἔκαμε νὰ μοῦ ὀμιλήσῃ ἐπὶ ὀλόκληρον ἔτος. Ἐδέησε δὲ νὰ ἔλθῃ πάλιν ἡ ἑβδομάς τῶν Παθῶν διὰ νὰ ἀξιῶσω νὰ με συγχωρήσῃ ὡς καλὸς χριστιανός.

Α. ΚΥΡΟΥ

Ὁ Παπαδιαμάντης ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ χωρὶς δισταγμὸν ὅτι εἶναι ὁ Βαλαωρίτης τοῦ Ἑλληνικοῦ διηγήματος.

Τὸ ἴδιο σφιχταγκάλισμα τοῦ κύματος καὶ τοῦ βουνοῦ μὲ τὸν παλμὸ τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς, τὸ ἴδιο ἀκτινοβόλημα τῆς ἀγνότητος ἐπάνω στὴν ὁμορφιὰ τῆς Ἑλληνικῆς παρθενιάς!

Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Ὁ Παπαδιαμάντης διακρίνεται κυρίως διὰ τὴν πιστὴν καὶ φωτογραφικὴν καὶ φωνογραφικὴν οὕτως εἰπεῖν ἀπεικόνισιν τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς, ἰδίως τῶν νησιωτικῶν πληθυσμῶν, βαθὺς δὲ γνώστης τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς, καὶ ψυχολόγος καὶ προσεκτικὸς παρατηρητὴς καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκιακοῦ βίου τῶν συγχρόνων του, παρουσιάζει ἔμφυχα τὰ πρόσωπα τῶν διηγημάτων του καὶ νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὴν φωνὴν τῶν καὶ βλέπει τὰς κινήσεις τῶν καὶ κατανοεῖ πληρέστερα τοὺς χαρακτήρας καὶ τὰ αἰσθήματά των.

Σ. ΛΙΑΤΣΗΣ

Μοῦ ζητᾶτε νὰ σᾶς γράψω εἰς ὀλίγας γραμμὰς τί σκέπτομαι γιὰ τὸν διηγηματογράφον μας Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη. Ἡ ταπεινὴ μου γνώμη, ποῦ τὴν θεωρῶ κι' ἀξίωμα, εἶνε πῶς κάθε τι ποῦ στέκει μακρὰν ἀπὸ τὸν ὄχλον καὶ χαίρει τὴν ἐκτίμησιν τῶν ὀλίγων ἀλλὰ διαλεχτῶν, δὲν ἢμπορεῖ παρὰ νᾶνε καὶ ἐκλεκτόν. «Ὁ ἀγύρτης ἔχει μαθητὰς κατὰ ἑκατοντάδας καὶ συγκινεῖ τὸν λαόν· ἐν ᾧ ὁ συνετὸς μόλις ἀριθμεῖ ὀλιγίστους στέργοντας αὐτόν», λέγει ὁ Γκαῖτε. Τέτοιο θᾶνε καὶ τὸ ἔργον τοῦ Παπαδιαμάντη· ἐκλεκτόν καὶ κάτι πιὸ ἀπάνω ἀπὸ τὸ κοινὸν καὶ τετριμμένον, ἀφ' οὗ τὸ πλεῖστον τῆς εὐαρίθμου ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος τὸν ἀναγνωρίζει καὶ τὸν διαλαλεῖ γιὰ μεγάλον διηγηματογράφον.

ΠΕΤΡΟΣ ΜΑΓΝΗΣ

Τιμὴ σ' ἐκείνους πρὸς τιμοῦν τὸν Παπαδιαμάντην. Ἡ τέχνη του, ποῦ ἔδωκε ὠραῖα σύμβολα εἰς τὴν νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν, στέκεται ὑψηλὰ καὶ μᾶς δείχνει χίλιες ἑμορφίαι· ἀπὸ τὴν ζωγραφιὰ τῆς ἀφελοῦς χαρᾶς τῆς ζωῆς ἕως τὴν βαθυτέραν συναίσθησιν τῆς ὀδύνης εἰς τὴν «Φόνισσαν». Τὰ πρόσωπά του ἔχουν τὴν ἀπλότητα ποῦ δίνει ἡ ἀλήθεια. Τῆς τέχνης ἡ ἀλήθεια. Γιατὶ ὅσο καὶ ἂν ἐπικαλούμεθα τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀλήθειαν στὴν τέχνην, ξέρομε πολὺ καλὰ πῶς αὐτὸ εἶναι μόνον ὄρος τεχνικὸς γιὰ νὰ ἐκφράσωμεν ὠρισμένην ἔννοιαν, ὅχι ὅμως ὠρισμένα πράγματα. Κ' ἔτσι, ἀπὸ τὸν ἀπλοϊκὸν ἀφηγητὴν καὶ φιλόσοφον Παπαδιαμάντην βγαίνει ὁ ἐκλεκτὸς τεχνίτης, ποῦ μέσα σὲ τοπία

γραφικὰ, μὲ ἀγάπην ἐργασμένα, τοποθετεῖ τὰς σκηνὰς τῆς ζωῆς καὶ τὰ δράματά της.

ΚΙΜΩΝ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Ἡ γνώμη μου περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη δὲν εἶνε πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν γενικῶς μεταξὺ τῶν λογίων μας ἐπικρατοῦσαν. Φρονῶ δηλαδὴ κ' ἐγὼ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς «Φόνισσας» εἶνε, ἂν ὄχι καθ'αὐτὸ μέγας, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἔξοχος διηγηματογράφος, καὶ ἂν ὄχι ὁ κορυφαῖος τῶν λογογράφων τῆς νεοελληνικῆς Ἀναγεννήσεως, βεβαίως ἐκ τῶν πρώτων. Ἐν τούτοις θὰ ἐδοκίμαζα μεγάλην στενοχωρίαν ἂν ἐπρόκειτο νὰ δικαιολογήσω διὰ πραγμάτων τὴν γνώμην μου αὐτὴν· διότι ἐλάχιστα, σχετικῶς ἔργα τοῦ πολυγραφοτάτου Παπαδιαμάντη ἔτυχε νὰναγνώσω, καὶ αὐτὰ πολλάκις τμηματικῶς, ἀτάκτως, διακεκομμένα εἰς ἐπιφυλλίδας ἑφημερίδων ἢ συνεχείας περιοδικῶν. Δὲν εἰξεύρω ἂν οἱ ἔκτενῶς καὶ συστηματικῶς γράψαντες περὶ Παπαδιαμάντη, ἔλαβαν τὴν ὑπομονὴν νὰ συλλέξουν τὰ ἐδῶ κ' ἐκεῖ σκόρπια διηγήματά του, καὶ νὰ τὰ μελετήσουν, νὰ τὰ παραβάλουν, νὰ τὰ λεπτολογήσουν, — ἢ ἂν αἱ δημοσιευθεῖσαι μελέται των, πολὺ τὸ φοβοῦμαι, εἶνε προῖόν ἀτάκτων καὶ ἀτελῶν ἀναγνώσεων, ἐντυπώσεις ἀπλῶν φιλαναγνωστῶν. Ἄλλ' ἐγὼ ὁμολογῶ ὅτι καθὼς φύσει δὲν εἶμαι συλλέκτης, ποτέ μου δὲν ἐφύλαξα ἑφημερίδας, καὶ ὅτι ἐπομένως ποτέ μου δὲν ἢμπόρεσα νὰ μελετήσω ἀληθινὰ Παπαδιαμάντην. Καὶ αὐτὴν τὴν «Φόνισσαν», ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ «Παναθηναῖα», τμηματικῶς τὴν ἀνέγνωσα, καὶ κάθε φορὰν μὲ διαφορετικὴν ψυχικὴν διάθεσιν, ὅπως μᾶς συμβαίνει ὁσάκις ἀναγινώσκωμεν κάτι εἰς συνεχείας. Διὰ τοῦτο δὲ ὁσάκις μοῦ ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ γράψω περὶ Παπαδιαμάντη, ἀπέφυγα νὰ κάμω συστηματικὴν κριτικὴν, περιορισθεὶς εἰς ἐντυπώσεις, πάντοτε μὲν φυσικὰ ἐνθουσιώδεις, ἀλλ' ἐπιδεκτικὰς ἀνᾠθεωρήσεως. Ἐνθυνοῦμαι μάλιστα — καὶ ἀκόμη γελῶ, — πόσον ἢ εὐσυνείδητος αὐτὴ ἐπιφύλαξις μου εἶχε παρεξηγηθῆ μίαν φορὰν ἀπὸ τοὺς αἰωνίους κακοβούλους»....

Εἶνε εὐνόητον ἐκ τῶν ἀνωτέρω, μετὰ πόσης χαρᾶς καὶ ἀνακουφίσεως ἤκουσα τὴν εἴδησιν ὅτι ἡ «Νέα Ζωὴ» ἀπεφάσισε νὰ συναθροίσῃ εἰς βιβλίον τὸ διασκορπισμένον ἔργον τοῦ Πα-

παδιαμάντη. Ἄλλ' ἔφ' ὅσον δὲν γίνεται αὐτὸ, ἔφ' ὅσον δὲν ἔχομεν ἀκόμη τὸ βιβλίον, φρονῶ ὅτι κρίσις περὶ Παπαδιαμάντη, ἐπαρκῶς δικαιολογημένη, εἶνε ἂν ὄχι ἀδύνατος, τοῦλάχιστον δυσχερεστέρα.

Μ' ὄλον τοῦτο, ἔξ ὅσων ἀνέγνωσα ἕως τώρα, ἔχω τὴν ὑποψίαν, ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης εἶνε μὲν ἔξοχος καὶ ἴσως μέγας διηγηματογράφος, ἀλλ' ἔξ ἐκείνων καὶ αὐτὸς,—καὶ δυστυχῶς τοιοῦτοι εἶνε οἱ περισσότεροι ἰδιόκοι μας,—οἱ ὅποιοι δὲν διαβάζονται. Ἄν ὁ λόγιος, ὁ πολὺ μορφωμένος, ὁ ἔξ ἐπαγγέλματος φιλόλογος, τὸν ἀναγνώσῃ μὲ ἡδονὴν,—καὶ μὲ θαυμασμόν,— αὐτὸ δὲν σημαίνει. Διηγηματογράφος, ὁ ὅποιος δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναγνωσθῇ μὲ τὴν ἰδίαν ἡδονὴν καὶ συγκίνησιν καὶ ἀπὸ τὸν ἀμόρφωτον, τὸν μὴ ἔχοντα ἰδέας περὶ τέχνης καὶ φιλολογίας, ἀλλὰ φυσικὴν μόνον καλαισθησίαν καὶ διαίσθησιν ἀνθρώπου, πολὺ φοβοῦμαι ὅτι δὲν εἶνε τέλειος εἰς τὸ εἶδός του. Κάτι τοῦ λείπει. Τέλειος ἀπεναντίας μου φαίνεται ὁ διηγηματογράφος ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος, ἐνῶ εἰμπορεῖ νὰ ἀναγνωσθῇ μὲ συγκίνησιν ἀπὸ ἓνα Παλαμᾶν, ἐνῶ ἔχει τὸν θαυμασμόν καὶ τὸν ἔπαινον τῶν ἐκλεκτοτέρων τῆς ἐποχῆς του, διαβάζεται συγχρόνως μὲ ἀγάπην καὶ ἀπὸ τὴν μοδιστρούλαν, καὶ ἀπὸ τὸν μαθητὴν τοῦ Γυμνασίου, καὶ ἀπὸ τὴν ἱκανῶς ἀγράμματον κυρίαν τοῦ σαλονιοῦ. Τόσῳ δημοφιλῆς καὶ τόσῳ λαϊκὸς, μολονότι ἔχων τὸν θαυμασμόν καὶ τὸν ἔπαινον τῶν συγχρόνων του, ὁ Παπαδιαμάντης οὔτε ἔγινεν ἕως τώρα νομίζω, οὔτε ἴσως θὰ γίνῃ ποτέ. Δὲν θὰ εἶνε δηλαδὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα ὅ,τι εἶνε ὁ Δίκηνς ἢ ὁ Βάλτερ Σκόττ διὰ τὴν Ἀγγλίαν, ὁ Ζολᾶ ἢ ὁ Λωδὲ διὰ τὴν Γαλλίαν, ὁ Δοστογιέφσκις ἢ ὁ Τουργένιεφ διὰ τὴν Ρωσσίαν κτλ. κτλ. Ὁ ἀνώτερος τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων θὰ ἦτο εὐτυχὴς ἂν εἶχε τὸ μυριστὸν τοῦ ταλάντου, τὸ ὁποῖον ἔχει καὶ ὁ κατώτερος τῶν ξένων συγγραφέων, τοὺς ὁποίους ἀνέφερα. Καὶ ὅμως ὅλοι αὐτοὶ εἶνε δημοφιλεῖς καὶ ἀναγινώσκονται ἀπὸ τὸ μέγα κοινὸν ὅπως ἐδῶ π. χ. ὁ κ. Κυριακὸς, ὁ συγγραφεὺς τῆς «Κασσιανῆς», καὶ ἄλλοι ἀναγνωσματοποιοὶ τῶν ἑφημερίδων. Οἱ καλοὶ διηγηματογράφοι μας δὲν κατέχουν τὸ μυστήριον νὰ γράφουν πράγματα ποῦ νὰ τὰ διαβάσῃ ὁ κόσμος. Οὔτε ὁ Καρκαβίτσας, οὔτε ὁ Μωραϊτίδης, οὔτε ὁ

μακαρίτης ὁ Βιζυηνὸς, οὔτε ὁ Βλαχογιάννης, οὔτε ὁ Παπαντωνίου. Καὶ πολὺ φοβοῦμαι, οὔτε αὐτὸς ὁ Παπαδιαμάντης. Ἐπανλαμβάνω ὅμως ὅτι τίποτε δὲν εἰμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ βεβαιότητος, καὶ ὅτι ἡ ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη εἰμπορεῖ ἑξαίρετα νὰ μὲ κάμῃ νὰ μεταβάλω καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἰδέαν μου,—ἀπλὴν ὑποψίαν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

«...Ὁπου γενικότης, ἐκεῖ καὶ ἐπιπολαιότης. Διὰ νὰ εἶνε τις ἐμβροθὴς, πρέπει νὰ ἐγκύπη εἰς βαθεῖαν τῶν πραγμάτων μελέτην». Ἀκριβῶς αὐτὸ εἶνε κ' ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα γνωρίσματά τῆς «φιλολογικῆς συνειδήσεως» τοῦ Παπαδιαμάντη αὐτὸ εἶνε ἴσως καὶ τὸ κλειδί τῆς τέχνης του. Μακρὰ ἀπὸ τὴν λέπρα τῶν γενικοτήτων! ὅπου γενικότης, ἐπιπολαιότης. Παντοῦ τὰ συγκεκριμένα, τὰ χειροπιαστά ζωγραφίαι τῶν πραγμάτων, ὄχι ἄρθρα νὰ ἡ λυδία λίθος τῆς μελέτης τῆς βαθειᾶς! Πρόσωπα, ὄχι δόγματα. Εἰκόνες, ὄχι φράσεις. Κουβέντες, ὄχι κηρύγματα. Διηγήματα, ὄχι ἀγορεύσεις.

* *

Καὶ «διηγηματογράφος» ἀκόμη, μολονότι κάπου ἔτσι αὐτοβαφτίζεται, δύσκολα συγκατανεύει νὰ φανερωθῇ πῶς εἶνε. Δὲ θυμοῦμαι ἄλλοῦ νὰ πᾶντησα τεχνίτη σὰν αὐτὸν, ποῦ ὄχι μόνον νὰ μὴν ἔχη τῆς τέχνης του τὴν αὐταρέσκειαν, ἀλλὰ νὰ κοιτάξῃ πῶς νὰ κρύψῃ κάθε τεχνίτη πόζα καὶ κάθε σκέψη, σὰ ματαιότητα. Ἡ τέχνη του εἶνε νὰ μὴ δείχνῃ καμμιά τέχνη, ὄχι μόνον στὰ λόγια του, ἀλλὰ καὶ στὴ σύνθεσιν πολλῆς φορῆς τῶν ἔργων του. Συχνὰ κόβει τὴν ἱστορία γιὰ νὰ μᾶς θυμίσῃ πῶς αὐτὰ ποῦ γράφει εἶνε ἀγνή ἀλήθεια, πῶς αὐτὸς δὲν ἐπινοεῖ, πῶς δὲν μαγειρεύει ρομάντσα, πῶς μόνον τὰς ἀναμνήσεις του συντάσσει καὶ τὰς ἐντυπώσεις του μᾶς ἐμπιστεύεται καὶ ἄλλοτε ὑποσημειώνει μὲ ψιλὰ, γιὰ νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐναντίον ἐκείνων ποῦ πιστεύουν πρόθυμοι τὰ παραμύθια, καὶ τόσο δυσπιστοῦν πρὸς τὴν ἀλήθεια. Ἡ φροντίδ' αὐτῆ τοῦ δίνει μιὰ ἐξαιρετικὴν ὄψιν ἀνάμεσα καὶ στοὺς ἀποκλειστικὸς τεχνίτες τῆς πραγματολογικῆς σχολῆς θαρρεῖς πῶς τοῦ ἔγινε μανία. Καὶ κανεὶς ἐπιπόλαιος ἀναγνώστης θὰ μποροῦσε καὶ μ' αὐτά, σιμὰ στὴ μεγάλη

ὁμοιολήθεια ποῦ ἀπλώνεται σ' ὅλα τὰ ἱστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, νὰ συμπεράνη πῶς ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μνήμη μόνον ἔχει, καὶ φαντασία σπειρὶ δὲν ἔχει. Καὶ ὁμως δὲν πιστεύω νὰ βρίζεται ὡστὴν ὦρα στὴ φιλολογία μας τεχνίτης κατέχοντας τόσο ζωηρὰ τὴ δύναμη ποῦ οἱ ψυχολόγοι ὀνομάζουν *συμπαθητικὴ φαντασία*.

Καὶ τόσο εἶνε ξετυλιγμένο τὸ παρατηρητικὸ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τόσο καθαρὰ τυπώνεται τῆς ζωῆς ἡ σφραγίδα στὰ πλάσματά του ἐπάνω ποῦ κανενὸς ἀπὸ τὸ νοῦ δὲ θὰ μπορῆ, νομίζω, νὰ περάσῃ πῶς δὲν τὸν εἶδε στὰ σωστὰ ὄλον αὐτὸν τὸν κόσμον ὁ ζωγράφος του, πῶς δὲν ἔζησεν ἀγκαλιαστὰ μ' αὐτὸν καὶ ἀδερφωμένα, πῶς δὲν μᾶς τὸν ρίχνει στὸ χαρτὶ πιστὰ μὲ τὰ ἴδια του ὀνόματα καὶ μὲ τὸ κάθε τι δικό του....»

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ.

Εὐχαρίστως ἀπαντῶ στὸ ἐρώτημά σας γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη.

Τὸν ἄνθρωπον δὲν ἔτυχε ποτὲ νὰ γνωρίσω. Τὸν τεχνίτην μονάχα ἐγνώρισα ἀπ' τὸ Ἔργον του, μπροστὰ στὸ ὁποῖον ἐδοκίμασα πάντοτε τὴν αἰσθητικὴν ἐκείνην συγκίνησιν, ποῦ γεννᾷ στὴν ψυχὴ μας ἡ Ἀρμονία μεταξὺ μιᾶς ἀριστοκρατικῆς Σκέψεως καὶ μιᾶς λιτῆς, φυσικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ζωντανῆς ἀποδόσεως. Κι' ἀκόμα. Τελειώνοντας τὴν ἀνάγνωσιν κάθε διηγήματός του δὲν εἶπα μονάχα: «Εἶν' ὄμορφον». Ἐνοιῶσα τὴν ἀνάγκη νὰ σκεφθῶ κάτι ὠραῖον καὶ κάτι εὐγενικὸν μαζὶ μὲ τὸν συγγραφέα του.

Χ. ΠΑΠΑΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Μοὶ ζητεῖτε τὴν γνώμην μου περὶ τοῦ διηγηματογράφου ἡμῶν Κου Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη. Εἰς ἀπάντησιν θέλει ἀρκέσει ἐὰν εἶπω ὑμῖν ὅτι διατελῶ, μετὰ τῆς πλειονότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς τῶν θαυμαστῶν αὐτοῦ, θεωρῶν ὅτι κέκτηται τὰ κύρια προσόντα τοῦ ἀληθοῦς διηγηματογράφου, ἥτοι τὴν φαντασίαν, τὴν λεπτότητα τοῦ αἰσθήματος, τὴν ἔντεχνον πλοκήν, τὴν συνδουλίζουσαν τὸ ἐνδιάφερον, καὶ τὴν χάριν τῆς ἐκφράσεως. Τὸ «ὄνειρον στὸ κῦμα» ἐξέλαβον ἀείποτε ὡς ἓν τῶν ἀρίστων αὐτοῦ ἔργων, ὑπὸ μίαν δὲ μόνον ἔποψιν πρὸς αὐτὸν διαφωνῶ, τὴν τῆς γλώσσης, περὶ ἧς πᾶς λόγος περιτευεῖ ἐνταῦθα, καθόσον ἐγὼ ἐξακολουθῶ φρονῶν ὅτι ἡ θεσπεσία ἡμῶν φωνῆ, ἡ

καλλίστη, ἥτις ἤνθησε ποτὲ εἰς ἀνθρώπινα χεῖλη, τυγχάνει ἀξία ὅπως θεραπεύωμεν αὐτὴν ὡς περιβλεπτον «Ἀνασσαν», καὶ οὐχὶ ὡς ἄξεστον «Χωριατοπούλαν».

ΚΛΕΩΝ ΡΑΓΚΑΒΗΣ

Βέβαια, ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς καλύτερους διηγηματογράφους μας κι ὅποιος μελετήσῃ βαθιὰ τὸ ἔργο του δὲν μπορεῖ παρὰ θὰ τὸν βάλῃ πλάι στὸν Κωστῆ Παλαμᾶ «Θάνατος Παληκαριοῦ», Ἀντρέα Καρκαβίτσα «Ἀρχαιολόγος» καὶ «Ζητιάνος», Κ. Θεοτόκη «Ὁ Ἀπελλῆς», Πέτρου Βλαστοῦ «Σκλήραινα», Ἑφταλιώτη «Μαζώχτρα» κλπ. Οἱ Ἀθηναῖκες φημερίδες ὁμως περισσότερον ἀπὸ τὴν συγγραφικὴν αὐτοῦ ἀξίαν μᾶς παινέσαντες τὸ ὅτι τὰ κατάφερε νὰ μὴν ἀνακατωθεῖ σὲ κανέναν ἀγῶνα, εἴτε φιλολογικὸ εἴτε γλωσσικὸ, νὰ μὴν ἀνῆκει δηλ. σὲ καμιὰ μερίδα φιλολογικῆ καὶ γιὰ τίποτες νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται. Ἡ ταπεινὴ μου γνώμη εἶναι πῶς σ' ἓναν πόλεμον περισσότερη ἀξία καὶ σημασία ἔχει ὁ τελευταῖος πολεμιστῆς ἀπὸ ἐκείνον τὸν ἄρχοντα ποῦ κάθεται σὲ ψηλὸν καμπαναριὸν καὶ καμαρώνει ἀπὸ μακριὰ μὲ τὸ κανοκιάλι του τὸν κόσμον ν' ἀλληλοσπαρασσεται.

Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

Δύο εἰδῶν λογοτέχνες ὑπάρχουν ἐκεῖνοι, ποῦ ἀποδίδουν τὴν ψυχικὴν ζωὴν, ὅπως τὴν βλέπουν, χωρὶς νὰ λένε, καὶ πῶς τὴν θέλουν ἢ τὴν ἠθέλουν νὰ εἶναι κ' ἐκεῖνοι, ποῦ ὀδηγοῦν οἱ ἴδιοι τὴν ψυχικὴν ζωὴν ἑνὸς ἔθνους, δείχνοντες τί, κατὰ τὴν ἰδέαν τους, καὶ πῶς ἔπρεπε αὐτὴ νὰ εἶναι. Ὅσο σ' ἓνα ἔθνος ἔχει περισσότερον ἀναπτυχθῆ καὶ τελειότερη καὶ λεπτότερη εἶναι ἡ ψυχικὴ ζωὴ, τόσο περισσότεροι φυσικὰ εἶναι οἱ συγγραφεῖς τοῦ πρώτου εἶδους, γιὰ τὸ τόσο λιγώτερον χρειάζονται οἱ δεύτεροι. Ἐνῶ, τοῦναντίον, ὅσο περισσότερον ἀναπτύχτη εἶναι ἡ ψυχικὴ ζωὴ ἑνὸς ἔθνους, τόσο περισσότερον χρειάζονται οἱ λογοτέχνες τοῦ β' εἶδους. Καὶ στὸν τόπον μας, ποῦ βρίζεται στὸ Α τῆς ψυχικῆς ζωῆς, θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ἦταν πολλοὶ τέτοιοι ἀλλὰ νομίζω, πῶς δὲν ἔχομε κανένα ἢ σχεδόν.— Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ἓνας καλὸς λογοτέχνης τοῦ α'. εἶδους—ζωγράφος τῆς πέννας, ὄχι ὁμως, δυστυχῶς, κ' αὐτὸς τοῦ δευτέρου.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ
Καθηγητῆς τοῦ Ἑθν. Πανεπιστημίου

ΜΙΑ ΨΥΧΗ

« Τὴν ἀποφάσις ὁ γιατρός », μοῦ εἶπε μετὰ σκληρᾶς ἀναλγησίας, θλιβερωτέρας παντὸς ψυχικοῦ σπαραγμοῦ ὁ δεκαεξαέτης ἔφηβος.

Ἦτο περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Μαΐου τοῦ ἔτους 188.. Ὁ ἥλιος ἔκαιεν ἤδη ὑπερβολικὰ καὶ τὴν τετάρτην μετὰ μεσημβριάν ἐξῆλθον νὰ ζητήσω ὀλίγην ἰδρώσον ὑπὸ τὴν γιγαντιαίαν λεύκη, τὴν σκιάζουσαν μέρος τῆς στενῆς πλατείας. Ἐκεῖθεν εἶχα ἰδεῖ διαβαίνοντα τὸν Μῆτσον καὶ τὸν ἐφώναξα.

Ὅταν ἦλθεν ἐγγύτερον πρὸς ἐμέ, δι' ἀφώνου βλέμματος τὸν ἠρώτησα τί νεώτερα περὶ τῆς ἀσθενοῦς. Καὶ μοῦ ἔδωκε τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν ἀπάντησιν.

Ἐγὼ δ' ἐπανελάβον ὑποψιδυρίζων πρὸς ἐμαυτόν, ὡς νὰ ἦσαν ἀκατάληπτοι δι' ἐμέ αἱ λέξεις ἐκεῖναι « Τὴν ἀποφάσις ὁ γιατρός! »

Καὶ μετὰ μίαν στιγμὴν ἀπήντησα, ποιήσας ἀκουσίως δεκαπεντασύλλαβον

— Τοῦ ἔχω χάρι τοῦ γιατροῦ, παιδί μου, νὰ γιατρεύῃ...

Καὶ ἤρχισα ν' ἀνακνυκῶ ἐν τῷ νῶ ἀπαισίας σκέψεις περὶ τῶν ἰατρῶν καὶ τῆς ἰατρικῆς. Ἀκουσίως δὲ ἐνθυμούμην τὴν χυδαίαν ἀκυρολεξίαν γυναιῶν τινῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ ὄχλου: « Ἡ δεῖνα κυρία, ἡ κουμπάρα, εἶνε ἄρρωστη μὲ δυὸ γιατροὺς, μὲ τρεῖς γιατρούς », τὸ ὁποῖον εἶνε ὡς νὰ ἔλεγον: « Τὸν δεῖνα, ὁποῦ ἀπέθανε, τὸν ἔθαψαν μὲ πέντε παπάδες, μὲ δυὸ δεσποτάδες ».

Εἶτα πάλιν οἱ λογισμοί μου ἐπανήρχοντο εἰς τὴν οἰκογένειαν αὐτήν, τὴν πάμπτωχον, τὴν ὀρφανήν, μὲ τοὺς δύο υἱοὺς τοὺς προσομοίους μὲ τοὺς υἱοὺς πολλῶν ἄλλων οἰκῶν τῆς μεσαιᾶς τάξεως ἐν Ἀθήναις: οὔτε γράμματα δυνηθέντας νὰ μάθουν ἀρκετά, οὔτε πρὸς χειρωναξίαν ἱκανοὺς, οὔτε πρὸς ἐμπορίαν ἐπιτηδείους: καὶ ὄκτειρα, ὄκτειρα τὴν πτωχὴν χήραν μητέρα, τὴν νέαν ἀκόμη, ἣτις ἕως τώρα ὡς μόνην παρηγορίαν εἶχεν αἰτὸ τὸ ἄμοιρον κοράσιον, αὐτὴν τὴν δεκατετραετῆ παιδίσκη. Ἦτο ὠραῖον, ἔξυπνον, μὲ λεπτοτάτους χαρακτῆρας, μὲ τὴν μακρὰν κόμην καστανῆν, μὲ τὴν ποδιὰν πάλλευκον, μὲ τὸ ἀνάστημα ἀνεπτυγμένον ἤδη. Ἦτο φιλομαθὴς καὶ φιλεργὸς παιδίσκη, κ' ἐπρώτευεν εἰς τὰ χειροτεχνήματα, εἰς ὅλην τὴν « Ἐταιρίαν », ὅπου ἐφοῖτα. Ἦτο φαιδρὰ καὶ καλόγνωμη καὶ πάντοτε ἐμειδία καὶ ποτὲ δὲν παρήκουσεν εἰς τὸ θέλημα τῆς μητρὸς τῆς ἢ τῆς μάμμης τῆς: καὶ πῶρα... τὴν ἀποφάσις ὁ γιατρός!

Ἐκ τῆς πρωῖμου νεανικῆς ἀπαθείας, μὲ τὴν ὁποίαν μοῦ τὸ ἀνήγγελλεν ὁ Μῆτσος, ἠδύνατό τις νὰ συμπεράνῃ περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς φιλοστοργίας ἣν ἔτρεφε πρὸς τὴν ἀδελφὴν του... ἢ μᾶλλον πρὸς τὴν μητέρα του.

Ἄλλοτε ἔλεγον: *Τὴν ἐσημάδευ' ὁ Χάρος*: τώρα λέγουν: *Τὴν ἀποφάσις ὁ γιατρός!*

*
*
*

Ἦτο περὶ τὰ τέλη Μαΐου. Τὴν ἕκτην ὥραν τῆς ἐσπέρας ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Κοιμητήριον, τὸ Α' τῆς πόλεως.

Ὀλίγοι ἦσαν προπομποί. Ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος τῆς κόρης, ὁ μόνος ἀληθῆς προστάτης τῆς οἰκογενείας, ἠγεῖτο τῆς πομπῆς.

Πένθιμος ἦτο ὁ στέφανος τῶν λευκανθέμων, στέφανος γάμου καὶ θανάτου: βαυκαλητικὴ ἦτο ἡ ψαλμοψαλμία τοῦ ἱερέως λικνιστικὴ καὶ τοῦ φερέτρου ἡ κυματοειδὴς κίνησις.

Κοιμήσου, λευκὸν πλάσμα! Τίς δύναται νὰ σ' ἐξυπνήσῃ ἀπὸ τὸν ὕπνον σου αὐτόν; *Ἐπίστρεψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου.*

Ἡ μήτηρ δὲν συνώδευεν, εἶχε μείνει οἶκοι, κατὰ τὴν νεωτέραν συνήθειαν. Συνώδευον μόνον ὁ Τάσος καὶ ὁ Μῆτσος, οἱ δύο ἀδελφοί. Ἦκολούθει ἐφ' ἀμάξης καὶ ἡ γραῖα, ὑψηλή, ὑπερβδομηκοντούτις, ἠκολούθει καὶ ὁ ὀγδοηκοντούτης πάππος τῆς μικρᾶς.

Παρὰ τὸν τάφον ὁ θεῖος ἔκλαυσε καὶ ἔβαλε σπαρακτικὰς κραυγὰς μετὰ λυγμῶν. Ἡ γραῖα ἐσπόγγιζε καὶ αὐτὴ τοὺς στερημένους ὀφθαλμούς τῆς.

Ἐφώναξε τὴν ἐγγόνην τῆς νὰ ἐγεροθῇ ἀπὸ τὸν τάφον, νὰ μεγαλώσῃ. Αὐτὴ ἠλπίζε ν' ἀξιοθῇ νὰ τὴν ὑπανδρεύσῃ. Εἶχεν ὄρεξιν, μὲ ὅλα τὰ γηρατεῖα, νὰ χορεύσῃ εἰς τὸν γάμον τῆς. « Καὶ τώρα τί εἶν' αὐτὰ ποῦ μοῦ ἔκαμες; »

Ποιὸς θὰ τῆς ἐμβελονιάσῃ τώρα τὴν κλωστή τῆς; Ποιὸς θὰ τῆς ἀνάψῃ φωτιά; « Καὶ ποιὰ θὰ χτενίζῃ, ποιὰς τὰ μαλλιά θὰ πλέκῃ κάθε πρωτὴ ἢ μητερούλα σου; Αὐτὰ καρτεροῦσα ἐγώ, Ἀγγελικούλα μου; »

Τί νὰ τὸ κάμη αὐτὴ τώρα τὸ καλάθακι τῆς νεκρᾶς, τὸ μικρὸ; Καὶ ποιὰ θὰ ἐξυπνᾷ τώρα πρωτὴ—πρωτὴ, τὰ χαράμματα; Ποιὰ θὰ τῆς ψήνῃ τὸν καφέ; Καὶ ποιὰ θὰ βάζῃ ἓνα αὐγὸ καὶ δυὸ κουλούρια μὲς τὸ καλάθακι γιὰ νὰ πηγαίνῃ στό σχολεῖο; « Καὶ πῶς θὰ περνῶ ἐγώ τώρα τὸν καιρὸ μου; Ποιὸς θὰ μοῦ κρατῇ συντροφιά,

τῆς γερόντισσας; Καὶ ὅσα χρόνια ἔχω νὰ ζήσω, πῶς θὰ τὰ περάσω; Ἄχ! Ἀγγελικούλα μου! αὐτὰ ἤλιψα ἐγώ;»

«Δὲν ἔπαιρνε ἐμένα ν' ἀφήσῃ σένα»! ἔμορμύρισε καὶ ὁ γέρος, ὅστις εἶχεν ἐξέλθει προχθὲς ἀπὸ τὸ ὀφθαλμιατρεῖον. Εἶχεν ὑποστῆ ἐγχείρησιν εἰς τὸν ὀφθαλμόν, διὰ ν' ἀνακτήσῃ τὸ φῶς του καὶ βλέπῃ καλὰ νὰ εὔρῃ τὸν δρόμον διὰ τὸν ἄλλον κόσμον.

Καὶ τὴν κατεβίβασαν εἰς τὸν τάφον.

Κατὰ τὴν σπαρακτικὴν ἐκείνην στιγμήν, ἰστάμενος ἐξ ἀνατολῶν, ἔβλεπα ἀντικρὺ τὴν κεφαλὴν τῆς. Τὴν μακροτάτην καστανὴν κόμην τῆς τὴν εἶχον κόψει. Τὸ πρόσωπόν τῆς πελιδνόν, ἰόχρουν, μὲ δύο κύκλους γύρω μέλανας. Τὸ βλέφαρον τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς δὲν ἦτο καλὰ προσηρμοσμένον· εἶδα τὸ λευκὸν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀλαμπές, στυγνόν, ἀπαίσιον. Τὸ στόμα τῆς ἀνοικτόν. Εἰς τὴν κίνησιν τῆς ὑψώσεως τῆς σοροῦ πρῶτον, εἶτα τῆς καταβιβάσεως αὐτῆς, μοῦ ἐφάνη τὸ μικρὸν ἐκεῖνο παρθενικὸν στόμα, τὸ ὅποιον ἀπὸ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας τῆς μοῦ ἦτο γνωστόν, μοῦ ἐφάνη ὅτι ἀφῆρνεν ἄρρητον στεναγμόν, καὶ ἡ θέσις τῆς κεφαλῆς ἦτο ὡς ὄνειρευομένου ἐν ἐκστάσει. Ὅποια ὀιγηλή, μυστηριώδης ἄφατος ἐντύπωσις! Πτωχὴ Ἀγγελικούλα!

*
* *

Ὁ τετραγώνος θαλαμίσκος εἶχε τὰ παράθυρα ἀνοικτά! Εἶχον ἀφαιρέσει τὰ παραπετάσματα, ἀφῆσαν μόνον τὰ ἔπιπλα, μίαν τράπεζαν, τρία καθίσματα, μικρὸν ἀνάκλιτρον, καὶ τὴν κλίνην· τὴν κλίνην ἐφ' ἧς εἶχεν ἐκπνεύσει ἡ Ἀγγελικούλα.

Μετεκόμισαν ἐκεῖθεν τὴν στρωμνὴν καὶ τὰ σκεπάσματα. Τὰς σανίδας τὰς ἐσκέπασαν δι' ἀπλῆς λευκῆς σινδόνης. Πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον, εἰς ἣν θέσιν ἦτο τὸ προσκέφαλον, ἡ κυρία Εὐφροσύνη, ἡ μήτηρ τῆς Ἀγγελικούλας, ἔθεσε μέγα ποτήριον μὲ ὕδωρ καὶ ἔλαιον καὶ ἤναψε τὴν θρυαλλίδα. Ἦτο τοῦτο ἡ κανδήλα, ἡ προσφερομένη εἰς τὴν μνήμην τῆς νεκρᾶς, καὶ σχετιζομένη ἄλλως μὲ τὴν κοινὴν δοξασίαν, καθ' ἣν ἡ φυγοῦσα ψυχὴ, τρυφερὰ νοσταλγός, ἀρέσκειται νὰ φοιτᾷ εἰς τὰ μέρη, τὰ ὅποια ἔφηνε. Τότε, εἰς διψάσῃ, θὰ εὔρῃ νὰ πῖν. Τεσσαράκοντα ἡμέρας διαρκεῖ ἡ περιπλάνησις αὕτη τῆς ψυχῆς, ὀδηγουμένης ὑπὸ τοῦ φύλακος ἀγγέλου· τεσσαράκοντα ἡμέρας ἔμελλε νὰ καίῃ ἐκεῖ ἀκοίμητος καὶ ἡ ἐπιμνημόσυτος κανδήλα.

Ὁ ἄγγελος, ὡς λέγουν, τῆς ὑστάτης πορείας ξεναγός, ἐπαναφέρει τὴν φεύγουσαν ψυχὴν εἰς τὰ γνωστά τῆς καὶ εἰς τὰ προσφιλεῖ τῆς μνήμης μέρος...

Ἀπῆλθῃς νὰ κυλινδῶ μοιραίως τοῦ βίου μου τὸ ἄχθος πρὸς τὸ μνήμα, κατάδικος, ὡς ἡ ψυχὴ φονέως ἢ σύρουσ' ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ τὸ θῦμα.

Ποία σκληρὰ τὴν θύραν μου χεῖρ κρούει; ὅστων ὡς θρανομένων εἶν' ὁ κρότος· τοιοῦτον κρότον πῶς τὸ οὖς ἀκούει; τοιοῦτον πῶς τὸ ἄμμα πλήττει σκότος;

Τὰ ἔτη μου ἀπώλεσα εἰς μάτην· παρῆιδον τὴν στιγμήν μου τὴν ὑστάτην· εἰς μάτην τὰς φαιδράς, τὰς γλυκντέρας ἠριθμήσα τοῦ βίου μου ἡμέρας..

«Καὶ ἂν μαζί σου ὑπερβῶ τὰ νέφη, κ' εἰς τοῦ Θεοῦ ἡ χεῖρ σου ἂν μὲ φέρῃ, τὸ πνεῦμά μου ὀπίσω ἐπιστρέφει καὶ θεατῆς τῆς γῆς νὰ μείνῃ χαίρει.

«Ὡς ξένος ἐν τῷ μέσῳ γῆς ἐρήμιον ζητεῖ τὸν πρὸ πολλοῦ ταφέντα οἶκον, τῆς προσφιλοῦς ζητεῖ καὶ ἡ ψυχὴ μου ἀλύσει τῆς τὸν κοπένητα κρῖνον.»

Καὶ ἡ μήτηρ δὲν ἔπαυε νὰ κλαίῃ βλέπουσα τὴν κανδήλαν ταύτην, ἣτις συχνά, μὲ ὄλην τὴν συχνὴν προσθήκην ἐλαίου, ἔφθινε καὶ ἔστρεμεν ἐτοίμη νὰ σβύσῃ, καὶ ἀφῆγε τὸν ἦχον ἐκείνον τὸν ἀπερίγραπτον, τὸν ὅμοιον μὲ στοναχὴν ψυχῆς βασανιζομένης, ἀναμικνήσκουσα τὸν γλυκὺν καὶ θρησκευτικὸν στίχον τοῦ Λαμαρτίνου.

Comme la lampe d'or pendue à Son autel,
Je chanterai pour Lui jusqu'à ce qu'Il me brise.

Τὴν τρίτην ἐσπέραν μετὰ τὴν ταφὴν τῆς μικρᾶς ἡ μήτηρ, πρὶν ἢ κατακλιθῆ, ἀφῆκε τὴν συνοδίαν τῆς ἐν τῇ μικρᾷ αἰθούσῃ τοῦ οἰκήματος καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν νεκρικὸν θάλαμον, διὰ νὰ ἴδῃ ἂν ἔκαιε καλῶς ἡ κανδήλα, καὶ διὰ νὰ ἐγχύσῃ ἔλαιον.

Εἰς τὴν μικρὰν αἴθουσαν τῆς ἐκράτουν συντροφίαν ἡ ἀδελφὴ τῆς ἡ ἀγάμος, ἡ ἐνῆλιξ δεσποτις Μαρίνα, καὶ ἡ γηραιὰ μήτηρ των.

Ἡ γραιὰ, ἣτις ἔσωζε πολλοὺς τῶν ὀδόντων τῆς, ἀφοῦ ἔφαγε τηγανητὸν ὀψάριον καὶ αὐγὸν (συνήθεια εἶνε νὰ μὴ κρεφαγῶσιν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας μετὰ τὸν θάνατον μέλους τῆς οἰκογενείας, εἰς τοὺς τηροῦντας τὸ παλαιὰ ἔθιμα ἑλληνικοὺς οἴκους), ὕστερον ἤρchiσε νὰ μασσᾷ ὀλίγα ἀμύγδαλα· κ' ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχεν οἶνος, ἐσώζετο ὅμως ἀπὸ τῆς ἐπέρας τῆς παρηγοριᾶς

(τῆς τοῦ νεκροσίμου δείπνου μετὰ τὴν κηδεῖαν), ἐσώζετο, λέγομεν, ὀλίγη μαστίχα· ἡ γραῖα ἐξή- τησε νὰ τῆς δώσουν νὰ πῆ δια νὰ ξεπλύνῃ τὰ δόντια τῆς. Καὶ εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς κόρης τῆς, τῆς Μαρίνης, εἰπούσης ὅτι δὲν πίνουσαν μαστίχαν μετὰ τὸ δείπνον, ἡ γραῖα ἀπῆν- τησεν, ὅτι εἰς τὴν Ῥωσσίαν, ὅπου εἶνε καλοὶ χριστιανοί, ἔχει ἀκουστά τῆς ὅτι ἄλλο ἀπὸ ρακὴν δὲν πίνουσαν.

Προσεφέρθη ἡ μικρὰ φιάλη, καὶ ἡ γραῖα σιγὰ—σιγὰ, ἐρρόφησε τρία μικρὰ ποτήρια. Ἐλε- γεν ὅτι τῆς ἐπόνει ἡ ψυχὴ τῆς, καὶ τῆς ἔκαμνε καλόν.. Ὁ Τάσος ὁ πρωτότοκος τῶν υἱῶν τῆς κυρίας Εὐφροσύνης ἔλειπεν· εἶχεν ἐξέλθει μετὰ τὸ δείπνον, καὶ δὲν ἐπέστρεψεν ἀκόμη. Ὁ ἄλλος, ὁ Μῆτσος, εἶχε κατακοιμηθῆ. Καὶ αὐτὸς εἶχε ζητήσῃ νὰ ἐξέλθῃ, ἀλλ' ἡ μήτηρ τὸν παρεκά- λεσε νὰ μείνῃ, νὰ μὴ ἀφήσῃ τὰς τρεῖς γυναῖκας μόνας τῶν.

Ὁ Μῆτσος, τῆς ἔκαμε τὴν χάριν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κατεκλίθη. Εἶπεν ὅτι «νιστάζει, ἅμα κάθεται στὸ σπῆτι». Εἶπομεν ὅτι ἡ Εὐφροσύνη εἰσῆλθεν εἰς τὸν νεκρικὸν θάλαμον. Εἰσῆλθε μόνῃ τῆς. Αἱ φωναὶ τῆς γραΐας, ἥτις ἐλογομάχει ἐκείνην τὴν στιγμὴν μετὰ τὴν νεωτέραν κόρην τῆς, ἦσαν ὡς συνοδίαια πρὸς αὐτήν.

Ἐπλησίασεν εἰς τὴν κλίνην.

Ἐκεῖ βλέπει ὅτι περὶ τὴν ἀναμμένην κανδή- λαν μία ψυχὴ—πεταλούδα—ἐτριγύριζε περὶ τὸ φεγγοβολοῦν ποτήριον. Ἦτο ὠραία, μικρὰ, χρυσόπτερος...

— Ἄ! νὰ πάλι ἡ πεταλούδα, ἐψιθύρισεν ἡ χαροκαμένη μήτηρ.

*
* *

Δὲν ἦτο ἡ πρώτη φορὰ αὐτῆ. Ἦτο τρίτη ἐσπέρα ἀφ' ἧς ἐβλεπε τὴν πεταλούδαν.

Τὴν εἶχεν ἰδεῖ τὴν πρώτην νύκτα, περὶ τὰ μεσάνυχτα, ὅταν εἶχον ἀπέλθει οἱ συγγενεῖς τῆς, ἀφοῦ ἐτελέσθη ἡ παρηγοριά, καὶ αὐτὴ μείνασα μόνῃ μετὰ τοὺς δύο υἱούς τῆς. οἵτινες ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐξεδύοντο διὰ νὰ κατακλιθῶσιν, εἰσῆλθεν εἰς τὸν θάλαμον, διὰ νὰ ἐγγύσῃ ἔλαιον εἰς τὴν νεκρικὴν κανδήλαν. Τότε εἶδε τὴν πετα- λούδαν νὰ πετᾷ γύρω-τριγύρω εἰς τὴν ἀναμμέ- νην κανδήλαν, χωρὶς νὰ πλησιάζῃ πολὺ εἰς τὴν φλόγα. Τὴν ἐβλεπεν ἐπὶ ἓν λεπτόν τῆς ὥρας περίπου, καὶ εἶτα ἀφνης ἔγεινεν ἄφαντος.

Ἡ Εὐφροσύνη ἐκύτταξεν ἀτενῶς τὴν πετα- λούδαν, χωρὶς ν' ἀποσπᾷ τὸ βλέμμα τῆς καὶ ἀπὸ τὴν φλόγα. Βεβαίως ἡ πεταλούδα δὲν ἐκάη. Ἄν ἐκαίετο, θὰ τὸ ἐβλεπε.

Καὶ ὁμως ἔγεινεν ἄφαντος. Τί εἶχε γίνῃ;

Ἡ τεθλιμμένη μήτηρ ἐπερίμενεν ἐπὶ ἓν τέ- ταρτον ὀρθία ἐκεῖ, ἑωσότου ὁ πρωτότοκος υἱὸς τῆς, ὑποπτεύσας ὅτι ἡ μήτηρ του ἀργοποροῦσα ἐκεῖ θὰ ἔκλαιε (καὶ ἦτο φόβος μὴ βάλῃ τὰς φωνὰς καὶ τοῦ χαλάσῃ τὴν ἡσυχίαν), ἦλθεν ἕως τὴν θύραν μετὰ τὸ νυκτικὸν ὑποκάμισον.

— Μὰ τί κάνεις ἐκεῖ; τῆς λέγει.

— Τίποτε, παιδί μου, τώρα ἔρχομαι, ἀπῆν- τησεν ἡ μήτηρ

Καὶ ἐξῆλθε κλείουσα τὴν θύραν καὶ ὑποψι- θυρίζουσα πρὸς ἑαυτήν: «Ἄχ! ψυχὴ παραπο- νεμένη!» Ἐννοεῖ βεβαίως ὅτι ἡ πεταλούδα ἐκείνη ἦτο ἡ ψυχὴ τῆς κόρης τῆς.

Τὴν δευτέραν ἐσπέραν, ὅταν οἱ συγγενεῖς τῆς ἀπῆλθον, εἰσῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὸν θάλαμον τὸν νεκρικόν. Καὶ πάλιν εἶδε τὴν πεταλούδαν. Ἄλλὰ μόλις τὴν εἶδε, καὶ ἓν ἀκαρεῖ ἔγεινεν ἄφαντος. Ἐπερίμενεν ἐπὶ πολὺ! Δὲν ἐφάνη πλέον. «Ἄχ! ψυχὴ μου! ἄχ! πουλί μου! μοῦ ἐκάκωσες, εἶπε μετὰ δακρῶν ἡ βαρναλγοῦσα μήτηρ· μετὰ βλέπεις καὶ φεύγεις, μοῦ ἀγορεύεις, παιδί μου!» Ἄχ! νᾶνε ὠμορφα τὰ ὄνειρά σου ἐκεῖ ποῦ κοιμάσαι, Ἀγγελικούλα μου, μάτια μου!»

Τὴν τρίτην νύκτα, ἐνῶ ἡ γραῖα ἔπινε τὴν μα- στίχαν καὶ ἐφιλονεῖ μετὰ τὴν νεωτέραν κόρην τῆς (εἶχον μείνει περιμένουσαι τὴν ἐπάνοδον τοῦ Τάσου, διὰ νὰ τὰς συνοδεύσῃ ἕως τὴν οἰκίαν τῶν ὁ υἱὸς τῆς γραΐας, ὁ θεῖος ὁ ἄγων τὸ πέν-θος κατὰ τὴν κηδεῖαν, δὲν εἶχεν ἔλθει, πιστεύων ὅτι ὁ Τάσος θὰ ὠδήγει ἑνωρὶς οἴκαδε τὴν μᾶμ- μιν καὶ τὴν θείαν του καὶ ἦτο ἤδη μεσονύ- κτιον), ἡ Εὐφροσύνη λοιπὸν εἰσελθοῦσα, εἶδε καὶ πάλιν τὴν πεταλούδαν. Τὴν εἶδεν ἐπὶ τρία λεπτά καὶ πλέον τὴν φορὰν ταύτην. Αἴφνης ἡ πεταλούδα, ἐνῶ ἡ μήτηρ εἶχε κύψει εἰς τὴν καν- δήλαν διὰ νὰ ἐγγύσῃ ἔλαιον, ἐπλησίασε παρα- δόξως εἰς τὸ σιόμα τῆς περιαιλοῦς μητρὸς, εἶτα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς καὶ εἰς τὰ ὠτά τῆς. Εἶτα ἔφερε τρεῖς γύρους περὶ τὸν λαϊμόν τῆς. Ἡ μήτηρ ἔτεινε τὰ χεῖλη, ζητοῦσα ἐν τῇ παραφρο- σύνη τῆς νὰ τὴν φιλήσῃ, ἀλλ' ἡ πεταλούδα ἀπε- μακρύνθη ἔμφοβος.....

Ὅλα αὐτὰ τὸ διηγεῖτο ἕστερον εἰς πολλὰς γυναῖκας παρουσία καὶ τινῶν ἀνδρῶν ἡ κυρία Εὐφροσύνη. Ἡμεῖς γράφομεν ὅτι ἠκούσαμεν.

— Μὴ φεύγῃς, μὴ φεύγῃς, ψυχὴ μου! ἐψι- θύρισεν ἑκφρων ἡ μήτηρ.

Ἡ πεταλούδα, ἥτις εἶχε πετάξει μίαν ὀργυιάν ἐπάνω πρὸς τὴν ὀροφήν, κατέβη (ἀπίστευτον πρᾶγμα!) εἰς τὴν κανδήλαν, καὶ ἔπιεν ἐκ τοῦ ἐλαίου.....

Ἡ Εὐφροσύνη δὲν ἠδυνήθη νὰ κρατηθῇ ὀρμεμφύτως ἢ θηλε μάρτυρας, διὰ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἔβλεπε.

— Μαρίνα! ἐφώναξε· Μαρίνα! ἔλα ἴδω.

Ἡ Μαρίνα ἤλθε τρέχουσα.

— Τί θέλεις;

Ἄλλ' ἢ πεταλούδα εἶχε γείνει ἄφαντος.

— Τί εἶνε; ἐπανελάβεν ἡ νέα.

— Τίποτε.

— Πῶς τίποτε;

Ἡ Εὐφροσύνη ἔβλεπεν ἀλλόφρων τοὺς τοίχους καὶ τὴν ὄροφον, ζητοῦσα ν' ἀνακαλύψῃ κάπου τὴν πεταλούδα, τὴν μικρὰν ψυχὴν. Ἄλλ' οὐδαμοῦ ἐφαίνετο αὐτὴ.

— Γιατί μ' ἐφώναξες; ἐπέμενε πάλιν ἡ Μαρίνα.

— *Κύριε ἐλέησον!* εἶπεν ἡ Εὐφροσύνη ποιοῦσα τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ. Τώρα ἦτον ἐδῶ, τώρα ἔφυγε.

— Ποιὸς ἔφυγε;

— Κανένας.

— Μὴν ἐτρελλάθης, ἀδελφὴ μου; σὲ καλόσου εἶπεν ἔμφοβος ἡ Μαρίνα.

Ἡ Εὐφροσύνη ἀφῆκε στεναγμόν!

Καὶ πρὸς ἑαυτὴν ὑπεψιδύρισε: «Γιατί μοῦ φεύγεις, ψυχὴ μου; γιατί μοῦ ἀγρίεψες; Δὲν με ἀγαπᾷς; Ἄχ! τί τρελλὴ ποῦ εἶμαι! Μοῦ ἔφυγες, γιὰ πάντα.»

— Τί μουρμουρίζεις μέσα σου; ἠρώτησεν ἡ Μαρίνα.

— Τίποτε.

— Χριστὲ καὶ Παναγία! ἔκραξε ποιοῦσα τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ Μαρίνα.

Καὶ ἐκύτταξε περιδεὴς τὴν ἀδελφὴν της, ἀποπεύουσα ὅτι αὐτὴ πράγματι θὰ ἔπαθε τὰς φρένας.

— Δὲν ἐτρελλάθηκα, ἀδελφὴ, ὄχι, ἀπήντησε τώρα μόλις εἰς τὴν προτέραν ἀναφώνησιν τῆς ἀδελφῆς της ἡ Εὐφροσύνη. Ἡσύχασε, δὲν εἶνε τίποτε. Μὴν εἰπῆς τίποτε τῆς γρηῃς.

— Μὰ τί σοῦ συνέβη;

— Σοῦ τὸ λέγω ἄλλη φορὰ! Πάμε τώρα.

Κ' ἐξηλθον ἀμφοτέραι ἐκ τοῦ νεκρωσίου θαλάμου.

Ἡ Εὐφροσύνη δὲν ἐπανεῖδε πλέον τὴν μικρὰν χρυσοπτερον πεταλούδα, ἀν καὶ ἐπὶ πολὺ, κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν, ἤρχοντο ἡ μήτηρ της καὶ ἡ ἀδελφὴ της νὰ τῆς κάμουν συντροφίαν, καὶ αὐτὴ δὲν ἔπαυσε νὰ εἰσέρχεται περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὸν νεκρικὸν θάλαμον, διὰ νὰ προσθέτῃ ἔλαιον εἰς τὴν ἐπιμνημόσυνον κανδήλαν. Ἄλλ' ἡ Μαρίνα ἔκτοτε ἐπέμενε νὰ τὴν συνοδεύῃ πᾶσαν νύκτα εἰς τὴν τοιαύτην ἐπίσκεψιν.

Ἐμενεν εἰς τὴν μικρὰν αἰθουσαν μόνη ἡ γραῖα, ἣτις ἦτο πολὺ πικραμένη, ἔλεγε, καὶ τῆς ἐπόνει ἡ καρδούλα της. Καὶ ὅσον τῆς ἐπόνει, τόσον ἠϋξανε τὴν δόσιν τῆς μαστίχης.

Ἄλλ' ἡ ὠραία χρυσοπτερος πεταλούδα δὲν ἐφάνη πλέον· καὶ εἶχεν ἀποπτῆ εἰς τὴν αἰωνιότητα ἡ μικρὰ ἀθῶα ψυχὴ—Ψυχὴ χωρὶς ἔρωτα.

Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΕΤΗΡΙΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Πρέπει ἰδιαιτέρως νὰ τονισθῇ ἡ σημασία τοῦ πανηγυρισμοῦ ἐν τῷ «Παρνασσῷ» (13 Μαρτίου) τῆς φιλολογικῆς εἰκοσιπενταετηρίδος τοῦ Παπαδιαμάντη, μᾶς μετριόφρονος δόξης τὴν ὁποίαν ἔκρινεν ὅτι ἦτο καιρὸς νὰ σύρῃ ἀπὸ τὴν κρύπτην της καὶ νὰ τὴν στεφανώσῃ ἐμπρὸς εἰς τὸ Πανελλήνιον ἢ εἰλικρινῆς ἐκτίμησις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν Ἀθηνῶν ἐμπνεομένη ἀπὸ τὴν εὐγενῆ ἐνθάρρυνσιν τῆς λατρευτῆς μας Πριγκηπίσσης Μαρίας ποῦ ἤλθεν ὡς νέα τοῦ Ἑλικῶνος Μοῦσα νὰ λικνίσῃ τὰ Ἑλληνικά Γράμματα ἐν τῇ ὑψηλῇ Τῆς ἀγάπῃ.

Οἱ διαπρεπεῖς λόγιοι κ. κ. Δ. Κακλαμᾶνος καὶ Παῦλος Νιρβάνας δι' ὠραίων ὁμιλιῶν—τὰς ὁποίας δημοσιεύομεν—ἐξύμνησαν τὸν μεγάλον μας διηγηματογράφον καὶ τὸ ἔργον του, ὃ δὲ ποιητῆς κ. Ἄρ. Προβελέγγιος ἀπήγγειλεν ὀδῆν.

* *

Ἡ «ΝΕΑ ΖΩΗ» θέλουσα νὰ συμμετάσχῃ εἰς τὴν σεμνὴν αὐτὴν πανηγυριν καὶ νὰ δεῖξῃ τὸν θαυμασμόν της πρὸς τὸν διακεκριμένον συνεργάτην της, ἀπέστειλῃ

πρὸς αὐτὸν τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα:

Ἡ «Νέα Ζωή» σοῦ εὐχεται νὰ προσανατολιζέται πάντοτε ἡ Δόξα σου σιὰ «Ρόδιν» Ἀκρογιαλία» τῆς Εὐτυχίας, ἀγνὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ διηγήματος λαξεντή.

Ἐξήτησε δὲ τὰς περὶ τοῦ συγγραφέως γνώμας τῶν ἐδῶ καὶ ἀλλαχοῦ λογίων μας τὰς ὁποίας συνεκέντρωσεν εἰς τὸ ἀνά χεῖρας πανηγυρικὸν τεῦχος τὸ πρὸς τιμὴν του ἐκδοθέν.

* *

Ἡ ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει δημοσιευομένη γνώμη τοῦ μεγάλου μας ποιητοῦ κ. Κωστῆ Παλαμᾶ εἶναι ἀπόσπασμα ἐμβριθεστάτης μελέτης του δημοσιευθείσης ἄλλοτε, προτοῦ γραφῆ ἀκόμη καμμία κρίσις περὶ Παπαδιαμάντη, εἰς τὸ περιοδικὸν «Τέχνη» (1899) καὶ τὴν ὁποίαν παρεθέσαμεν ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀπάντησιν τοῦ ποιητοῦ ὅτι «ἀπὸ τότε ἡ γνώμη μου δὲν ἄλλαξε».